

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

ВСЕВОЛОД
КАРМАЗИН-КАКОВСЬКИЙ

МИСТЕЦТВО БОЙКІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

**MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN**

VOL. 204

VSEVOLOD KARMAZYN-KAKOVSKY

**CHURCH ARCHITECTURE
OF THE
BOYKO REGION**

Published by

BOYKIVSHCHYNA SOCIETY

**New York — Philadelphia
1987**

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
ТОМ 204**

Історично-Філософічна Секція

ВСЕВОЛОД КАРМАЗИН-КАКОВСЬКИЙ

**АРХІТЕКТУРА
БОЙКІВСЬКОЇ
ЦЕРКВИ**

Видано заходами

• ТОВАРИСТВА «БОЙКІВЩИНА»

**Нью-Йорк — Філадельфія
1987**

Copyright 1987 by Shevchenko Scientific Society
Library of Congress Catalog Card Number: 87-60479
ISBN: 0-88054-150-4

Computerized Typesetting and Printing by:
META PUBLISHING CO., P.O. Box 54101, Linden Hill Station,
New York, N.Y. 11354. Tel.: (718) 445-2836

Проф. В.Кармазин-Каковський
скульптура Григора Крука

СЛОВО ВІД ВИДАВНИЦТВА

Ще в 1975 р. св. п. Патріярх Йосиф Сліпий звернувся до Т-ва «Бойківщина» з пропозицією спільного видання «Архітектури бойківської церкви», що її автором мав бути проф. Всеволод Кармазин-Каковський з Румунії. В зв'язку з цим Патріярх просив переслати до Риму всі фото, книжки і матеріали, які має Товариство про бойківську архітектуру. Йдучи назустріч цій пропозиції, головна управа Товариства поповнила свою колекцію світлин, церков і книжок новими матеріалами та фото, і все це вислала до Риму.

В 1977 р. голова «Бойківщини», мгр Мирон Утриско, поїхав до Риму, щоб прискорити видання цієї книжки. Виявилось, що румунський уряд не хотів дозволити проф. В.Кармазину-Каковському виїхати з Румунії. Тоді ще раз вислано спільного листа до румунського уряду, і тим разом це увінчалось успіхом. По приїзді автора до Риму, приблизно за рік, манускрипт книжки був готовий. Книжку приготував до друку Святослав Гординський. Однак, в УКУ в Римі виникли перешкоди, що відкладали видання книжки на неустійнений час, не зважаючи на інтенсивні старання Т-ва «Бойківщина».

Тільки згодом голова головної управи Т-ва мгр М.Утриско домовився з головою НТШ д-ром Ярославом Падохом про спільне видання книжки «Архітектура бойківської церкви».

Ця праця проф. д-ра Всеволода Кармазина-Каковського є наче продовженням і доповненням невеликої книжки автора «Українська народна архітектура — хати і дерев'яні церкви XVIII сторіччя» (з 40 ілюстраціями), виданої в Римі 1972 року, та другої, вже об'ємистої, — «Мистецтво лемківської церкви» з 843 репродукціями (Рим, 1975). Для цієї останньої праці автор використав багаті матеріали, зібрані в музеї та бібліотеці при Українському Католицькому Університеті в Римі. Видатний дослідник українського мистецтва велику увагу присвятив дерев'яній архітектурі, такій близькій до природи, яка його особливо цікавила тому, що його головним фахом була ландшафтна архітектура. У 30-их роках він працював у цій ділянці на Криму як старший

науковець Микитського ботанічного саду Академії с.-г. наук, а під час війни викладав в Одеському університеті. Після війни в Румунії проєктував ботанічні сади (парки), між ними найбільший в Румунії сад Ясського університету, викладав теж на політехніці в Брашові. З цієї ділянки він опублікував понад сто праць різними мовами, також західноєвропейськими. Перейшовши на пенсію, автор переніс свою діяльність на Захід — до Риму і Мюнхену, а його раніші статті західними мовами дозволили йому нав'язати особисті контакти з науковцями Німеччини, Італії і Франції, які запрошували його на свої наукові з'їзди, доповіді і виставки.

В тепер надрукованій праці автор подав широкий опис бойківської дерев'яної архітектури, яка створила високомайстерні зразки церковного будівництва, методи якого мали великий вплив на церковну архітектуру інших українських теренів. Автор не тільки дав описи найголовніших об'єктів, але й склав цикли схематичних рисунків, які показують типові риси бойківських церков і дзвіниць та їх розвиток від простих до багатих і скomплікованих форм. Це вперше в українському мистецтвознавстві появляється така схема церковних будов, яка дає змогу краще зрозуміти суть і різноманітність цього мистецтва в Україні.

Тексти автора, які придбало наше видавництво, були куди обширніші, і їх довелося значно сконденсувати, зберігаючи найосновнішу тему — опис і характеристику бойківських дерев'яних церков і дзвіниць. Тому відкладено для використання в іншому виданні розділ про архітектуру муровану, збудовану за принципами іншими, як дерев'яні церкви, а також розгляд бойківських церков з погляду естетично-віталізуючого пейзажу, бо ці проблеми виходили поза рамки і так великої основної теми, якою є стилі і форми бойківського сакрального будівництва. Також, співвидавець цієї праці, Т-во «Бойківщина», — бажало мати книжку типу призначеного не так для вузького кола спеціалістів, як для широких кіл громадянства, що шукає передусім видань типу альбомного.

Тому теж природно, що остаточне оформлення цього видання зробив голова управи Т-ва «Бойківщина» мгр Мирон Утриско.

Щоб поєднати одне з другим, видавництво постаралося роздобути для цієї праці якнайбільше фотографічного матеріалу, і то можливо ще не друкованого. Тут вдалося отримати чимало фото, зроблених в останніх двох десятиліттях, які показують церковні об'єкти в недавньому вигляді збереження. Між ними є й такі, що їх перекрито бляхою і тим частинно знищено первісний вигляд будов, проте їх теж

показано, щоб читач мав перед очима справжній образ стану нашого сакрального мистецтва, такого, яким воно сьогодні є.

Видавництво вдячне всім, хто причинився до здійснення цього видання, передусім тим, що перед його друком потрудилися прочитати тексти і дати свої зауваження чи поради та, зокрема, підтримали думку про потребу такого видання, як це. При нашій теперішній відірваності від безпосереднього доступу до описаних пам'яток, думки і погляди осіб, які познайомлені з цією справою, були цінні й потрібні в остаточному оформленні цієї книжки. Шановний Автор створив свою працю великим вкладом труду і знання та з не меншим ентузіазмом, якого вимагала тема унікального своєю оригінальністю дерев'яного будівництва Бойківщини. Сподіваємося, що читачі будуть йому вдячні за збір такої великої кількості матеріалу та його характеристику і класифікацію, які показують у повнішому світлі вартості й значення цього будівельного мистецтва в історії української національної культури.

Фото церков, що репродуковані в цій книжці, походять з різних джерел, а саме з музею УКУ в Римі, куди здебільшого були передані Т-вом «Бойківщина», з приватних збірок мистця Св. Гординського і архітекта Іринія Юрчука, який з кінцем 60-их років відвідав Україну і придбав низку фото з архітектурних об'єктів. Добір ілюстрацій не обмежений самою територією Бойківщини, а часто виходить поза її межі — куди сягав вплив бойківських майстрів-будівничих — на терени Лемківщини і лапеко на північ від Львова. Використання старих і нових фото має свою окрему вартість, бо дає змогу стежити за збереженням традиції, а також технічними змінами, зумовленими природним старінням будов і, зокрема, зловмисним їх нищенням. Усе це робить цю книжку не тільки пам'ятником старовини, але й актуальним документом доби.

Якщо в назвах місцевостей, в їх транскрипції та датуванні пам'яток будівництва в тексті траплялися якісь дрібні відмінності від підписів під ілюстраціями, так це спричинене неможливістю перевірити в сучасних українських умовах дані справи на місці.

CHURCH ARCHITECTURE OF THE BOYKO REGION OF UKRAINE A Synopsis

After the last World War the Boyko region in the northern and southern parts of the Ukrainian Carpathian mountains was divided between the Soviet Union and Poland. The Ukrainian population on the Polish side was forcibly resettled in the former German territories of western Poland. In the course of this process, over 150 of the abandoned churches were destroyed, while others were used as stables and warehouses. Several of the better churches were converted for the use of Polish Roman Catholics. Thousands of icons and other valuable church objects were taken to Polish museums and storerooms. At the same time, all Ukrainian museums were taken over by Poles. On the Soviet side of the border many churches were either closed or fell under the control of the Russian Orthodox Church.

The "Boykivshchyna" Society has long endeavored to bring the unique and splendid treasures of Boyko church architecture to the attention of the art world and to emphasize their Ukrainian origin. With its clear, analytical, and explanatory text, its photographs and illustrations, the present volume is a comprehensive study of this genre of Ukrainian architecture. It should be not only of general interest, but also a useful research tool for students and scholars alike.

The author, Vsevolod Karmazyn-Kakovsky, focuses on the ability wooden architecture has of blending harmoniously with its natural environment. His schematic drawings of Boyko churches and belfries help illustrate the historical evolution of the architecture from simple to more sophisticated forms. The author describes in detail the churches and belfries of the XVth to XXth centuries and offers critical commentaries on other studies of this subject. He also proposes his own classification of wooden churches based, in part, on psycho-emotional factors, suggesting that these churches stimulate the viewer to greater religious fervor. He examines the architecture of the churches in chronological order, emphasizing the two most fundamental components which are their tripartite plan and characteristic multi-tiered roofing.

The foundation of the Boyko church consists of three rectangles, aligned on an axis from west to east. The middle rectangle is the largest, and over each of these rectan-

gles stands a steeple. The roofs of the earliest churches were two-tiered; the later, more sophisticated ones, have up to eleven tiers. In the Boyko-type of wooden church the middle tower is always the highest, with the multi-tiered towers resembling the horizontally extending branches of the spruce tree. Boyko churches reflect the influence of Byzantine, and later Gothic and Baroque styles.

The tripartite structure is a characteristic feature of all wooden churches in the Ukraine, and this type of architecture has been preserved most faithfully in the Boyko region. It is not, however, limited to this area. Boyko builders were in great demand and constructed churches all over the western Ukraine, including Transcarpathia.

To illustrate the author's descriptions of individual structures, photographs of both extinct and destroyed churches are included in this book. Some of the photographs have been taken before World War II; others more recently. The photographs come from various archives, in particular the collection of the Ukrainian Catholic University of Rome, which originally obtained most of the pictures from the "Boykivshchyna" Society in Philadelphia. Others are from private collections, such as those of Sviatoslav Hordynsky, Myron Utrysko, the "Boykivshchyna" Society and Irenaeus Yurchuk. The latter visited the Ukraine in the 1960's and purchased all the photographs he could find. Comparison of older with more recent photographs permits the tracing of structural changes in the churches resulting from natural deterioration and subsequent repairs and/ or intentional destruction.

Published jointly by the "Boykivshchyna" Society and the Shevchenko Scientific Society, the volume enhances both the understanding and the appreciation of wooden church architecture in the Boyko region of the Ukraine.

ПЕРЕДМОВА

Останніми часами спостерігаємо сумні факти, що стосуються українського мистецтвознавства. Перш за все, занепадає систематичне вивчення історії українського мистецтва. Крім того, після Другої світової війни передчасно відійшло від нас багато видатних істориків українського мистецтва. Серед них були й такі мистці, які, працюючи ввесь час творчо, епізодично залишали щось нове й цінне для поширення і поглиблення наших знань з мистецтвознавства взагалі й українського зокрема.

У Києві помер проф. *Степан Таранушенко* (1889-1976), який усе своє свідоме життя присвятив глибокій і методично налагодженій праці над актуальними темами історії українського мистецтва. Цей велетень мистецтвознавчої науки сказав своє авторитетне ослово про українську монументальну дерев'яну архітектуру.

Там же помер і другий послідовний історик і теоретик української архітектури, переважно дерев'яної, — *Петро Юрченко* (1900-1972). І цей продуктивний автор мав нахил до так потрібних синтетичних узагальнень з проблем вивчення все більш зникаючих пам'яток української архітектури, збудованих у дереві за попередні віки.

Поза межами України померли такі видатні історики і теоретики українського мистецтва, як *Дмитро Антонович* (1877-1945) — найглибший зі всіх істориків українського мистецтва щодо широкоглядних загальних висновків, зв'язаних з історією світового мистецтва; *Федір Ернст* (1891-1949) — один з перших ґрунтовних істориків-документалістів українського мистецтва після Першої світової війни; *Олекса Повстенко* (1902-1973), який дав і міг дати ще багато цінного з питань українського мистецтва, будучи особливо діяльним практиком і теоретиком життєвих пошуків у галузі архітектури; *Володимир Січинський* (1894-1962) — чудово підготований і продуктивний творчий діяч, здебільшого в галузі історії української архітектури та історії української графіки; *Вадим Щербаківський* (1876-1957), який все своє життя захоплювався пошуками нових проявів багатства українського мистецтва, тісно зв'язаного з народньою основою.

Праці всіх цих та попередніх істориків українського мистецтва майже не перевидаються і стають бібліографічною рідкістю. Та й про життя і творчість самих авторів дуже корисно було б видавати окремі монографії. Кожний з них додав щось нове й цікаве до наших знань, зокрема про архітектуру з дерева. Про це буде мова далі.

Серед визначних майстрів мистецької творчості слід згадати таких як *Василь Касіян* (1896-1976) та *Василь Кричевський* (1872-1952). Вони внесли багато цінних ідей і окремих думок до історії та теорії українського мистецтва.

Відчувається велика потреба мати постійні і добре організовані осередки для виховання нового покоління істориків і теоретиків українського мистецтва як на Україні, так і поза її межами.

Українське мистецтво, незважаючи на тяжкі історичні умови, які тривали цілі століття, проявило себе досить повно у всіх його галузях. Але, на нашу думку, дві галузі українського мистецтва протягом історичного життя проявили себе настільки своєрідно, талановито й багато, що кожна з них зайняла у світовому мистецтві визначне місце. До цих галузів належать дерев'яна архітектура та книжкова графіка.

Під дерев'яною архітектурою розуміємо майстерність, зв'язану із зрубаним деревом,— будівництво дерев'яних церков і хат — так і майстерність, пов'язану з живим деревом — архітектура фотопейзажів для естетизації, віталізації та загальної гармонізації людського життя. Наше сучасне життя перебуває під дедалі більшою загрозою надмірної індустріалізації та урбанізації країн світу. В навколишньому оточенні зникають чинники естетизації та віталізації життя, такі як поетичні дерев'яні будівлі, натуральні краєвиди з їх чистим повітрям, ліси з віковими деревами та ефектами стоячої і текучої води, здатні породжувати в одному випадку буйну творчу фантазію, а в іншому — спокій, сприятливий для відновлення духовних і фізичних сил. Занепадає також і мистецтво орнаментування та ілюстрування книжок, так потрібне для естетизації зосереджених джерел пізнання. Рекламний неспокій графіки модерного життя втомлює.

У нас поступово складається враження, що саме дерев'яною архітектурою та книжковою графікою український народ може гордитися в сім'ї інших народів світу. Є чимало блискучих доказів того, що в міжнародньому творчому змаганні як щодо високого мистецького рівня архітектури, задуманих і зведених з дерева будівель та архітектури, засаджених деревами пейзажів, так і щодо орнаментизації й ілюстрування рукописних та друкованих книжок, наш народ заслужив собі почесне місце.

Не можна обійти мовчанкою того факту, що саме цими галузями мистецтва зацікавилися Університет ім. св. Климента-Папи в Римі, Університет ім. А.Кузи в Ясах і, зокрема, його Інститут історії та археології ім. А.Ксенополя в Ясах. Кожна з названих установ у тій мірі, в якій це можливо для співробітництва східноєвропейських країн із західноєвропейськими, вживає заходів для здійснення високих ідеалів вселюдського гуманізму наших часів, сприяє розвитку цих двох галузей мистецтвознавства — архітектури з дерева і графіки книжок. Ці гри установи з 1972 року допомагають нам у виданні добре документованих та багато ілюстрованих праць з архітектури дерев'яних церков і з графіки книжок.

Вже давно назріла потреба видати монографію про мистецтво бойківської церкви. Ця проблема зародилася ще на початку нашого століття, але здійснюється тільки тепер.

Обмірковуючи загальний обсяг цієї праці, нам здавалося раціональним не обмежуватися зразками самої Бойківщини, а зупинитися ще й на пам'ятках дзвіниць також і з інших місцевостей України. Це плянувалося з метою виявлення впливу бойківського типу дзвіниць на церковні вежі, поширені в інших землях нашого краю, або з метою таких зіставлень, які шляхом порівнянь і встановлення певних контрастів краще підкреслюють своєрідність бойківського типу зразків. Отже, крім чисто бойківських дзвіниць, дано також мистецький аналіз ще й дзвіниць мішаного типу — бойківсько-лемківських, бойківсько-гуцульських та дзвіниць з наддністрянських і наддніпрянських українських земель, які, на нашу думку, в більшості мають основні риси старобойківських дзвіниць. Але в остаточній редакції все наведене для зіставлень з-поза меж Бойківщини відкинуто.

В цій праці новим є те, що 36 дзвіниць і 145 церков української дерев'яної архітектури, з метою найбільш наочного порівняння їх індивідуальних образів, подано у вигляді чільних профілів і лише в кількох випадках зображено з боку. В більшості випадків це була велика творча робота: на підставі найрізноманітніших інакше або неповно поданих матеріалів доводилося уявити собі і відтворювати образи пам'яток архітектури в формі фасадів з виявленням безмежної різноманітності їх у цілому і в деталях. У пошуках найхарактеристичнішого в цих образах довелося відмовитися від спільного для них масштабу, допускаючи в рідких випадках, коли бракувало обмірів, навіть приблизні реставрації і припущення без точного зображення другорядних компонентів та деталей.

На шляху до видання цієї монографії довелося перемагати різні труднощі: відрив від самої Бойківщини і брак свіжої документації щодо

дерев'яних церков у цім мальовничім терені, а також відрив автора від власної бібліотеки в Румунії, звідки багато чого про Бойківщину, з погляду формальности, було везти з собою. Утруднювала працю і відсутність авторських зарисовок з натури, а також записів, зроблених автором під час переїздів через Бойківщину, які тематично пов'язані з бойківськими церквами, крім того, спочатку передбачено було досить короткий час для розроблення цієї не тільки цікавої, а й трудної теми через великі перешкоди з уточненням документації та ілюстрування.

Але те піднесення, що проявилось з боку бойківської громадськості та надіслання цінних матеріалів стали мотивом для написання цієї праці. Окрема подяка належить Т-ву «Бойківщина» за заходи по виданню цієї книжки, а також відгукам збирачів спеціального фонду, що їх регулярно публікує журнал «Літопис Бойківщини» і бажання ентузіястів Бойківщини в Америці, Канаді, Франції та Італії зробити цю працю ще кращою, ніж попередня — «Мистецтво лемківської церкви» — все це щораз більше й більше захоплювало автора й стало запорукою успіху. Особливо зворушив сердечний контакт з автором Головної Управи Т-ва «Бойківщина» на чолі з мгром Мироном Утриском та його підтримка, моральна й матеріальна.

Ця праця написана з деякою участю авторової дружини Маргарети — румунки з боку матері й виховання та гуцулки з боку батька, родом з Буковини. Будучи ліричною артисткою хору Філярмонії та хору Митрополії в Ясах, вона взяла на себе креслення бойківських церковних профілів і так захопилася цим, що весь час відчувала певну спільність між ритмікою і мелодикою плястичних форм церков та ритміко-мелодійною побудовою і гармонізацією музичних творів. У зв'язку з цим ми мали цікаві дискусії. Ми відчували, що бойківська архітектура має бути розцінена як скромний щодо виконання, але величний щодо неповторної своєрідности внесок українського народу до світової скарбниці тих мистецьких звершень, які здатні своєю геніяльною простотою і благородною життєрадісністю вести сучасне заплутане життя нашої планети до його всеохопної гармонізації.

Автор

Рим, Р.Б. 1982

І. СТУДІЇ ТА ВИСНОВКИ ПОПЕРЕДНИКІВ

Питання схрещування впливів

Кожний народ свідомо, а інколи й напівсвідомо, інстинктивно, змагається за збереження та удосконалення своєї етнічної індивідуальності, яка мала б не тільки національну, але й вселюдську цінність.

Одним з найвиразніших проявів творчої своєрідності українського народу є його церковна архітектура, збудована й вироблена в деталях у дереві й уціліла у вигляді історичних пам'ятників мистецтва ХVI-XX сторіччів, які у великій кількості зникають саме за наших часів.

Серед пам'ятників дерев'яної архітектури особливо архаїчна, оригінальна і з мистецького погляду найбільш досконала — *б о й к і в с ь к а*.

Про походження бойківських церков висловлено багато думок. Про них велися і ведуться жваві суперечки в загально-мистецькій та спеціальній літературі. Але хоч які цікаві думки про виникнення форм бойківської дерев'яної архітектури, вважаємо, що також актуальним є питання, зв'язане з їх роллю як своєрідних творів мистецтва в житті людей з погляду нашої найновішої творчої течії.

Автор цієї праці оцінює плястико-просторову та ілюмінативно-барвну цінність творів архітектури у світлі пошуків «мистецтва гармонізувального діяння». Адже мета мистецької творчості — вносити всебічне і гармонійне поживлення у життя людей, насамперед — скріплювати в них стійкий оптимізм, поєднаний із фізичним і духовним здоров'ям. Але це ще не все. За найвищу мету мистецтва вважаємо таку гармонізацію життя, яка веде до гуманізму, до любови між людьми.*

Маючи свою міру для оцінки мистецтва, згадаємо й думки інших авторів, здебільшого мистецтвознавців, щодо проблеми зародження,

* Папа Іван-Павло II сказав, що любов «допоможе нам змінити духовне обличчя нашої громади». І далі: «Нехай перед тією любов'ю зникає всяка ненависть, заздрість, усяка злосливість та нікчемність» (Стаття «Тільки любов буде», «Християнський голос», Мюнхен, ч. 52, 24.XII.78, стор. 1.). В цих словах простота, сила і глибока система буття.

розвитку та утворення найкращих форм бойківських церков.

Не будемо зупинятися на зроблених на початку нашого віку порівняннях цих багатих на ритміку поземних ліній і форм будівель з пагодами Далекого Сходу або з формами, задуманими і побудованими з дерева на півночі Європи. Але перше, ніж перейти до огляду думок про бойківську архітектуру, вартих уваги хоч би з погляду історії цього питання, скажем, що, на жаль, не було ще монографії, цілком присвяченої бойківським церквам. Думки про бойківські церкви висловлювалися здебільшого як додаток до праць на інші теми. Маємо лише кілька рефератів про бойківську архітектуру в опублікованому вигляді, що їх тепер трудно знайти у бібліотеках.^{1 2 3 4}

В загальних працях про українську дерев'яну архітектуру з історії українського мистецтва огляд бойківських церков найчастіше буває досить яскравий, але позбавлений давно назрілої спроби дати достатньо повний і глибокий аналіз цього цікавого і ніде в світі не повтореного явища.

В. Залозецький зацікавився відношенням бойківського типу дерев'яної церковної архітектури до історичних стилів. На його думку, дерев'яна архітектура витворилася в безпосередній залежності від мурованої. У своєму твердженні автор посилається на викладені ним раніше думки та інші джерела.⁵ Він має на увазі головну архітектонічну концепцію - трипросторовість, укладену на одній осі. Щоправда, він признає відхилення від монументальної кам'яної архітектури, залежне від специфіки інших конструкцій, подиктованих таким характерним будівельним матеріалом, як дерево. Признає, наприклад, замість копули (купола) часто шатрове перекриття, замість закінчень святилища на сході у вигляді апсид — полігональні форми.⁶

В. Залозецький признає також і специфічний тип бойківських дерев'яних церков, досить влучно виражаючи його суть словом: «Своєрідний уклад шатер та їх ступенювання».⁷

Автор не заперечує бойківський тип переходовим від лемківського типу на заході Галичини до гуцульського — на сході. Лемківський тип він характеризує як синтез між трипросторовим заложенням і західним бароковим впливом з розвиненим фасадом і з фасадною вежею.⁸

На питання, де шукати первозорів бойківського типу, *В. Залозецький* відповідає так: в монументальній кам'яній архітектурі самої Галичини — в церкві Св. Онуфрія в Посаді Риботицькій⁹ з ХУІ століття та в церкві в Залужжі коло Старого Збаража з ХУІІ століття, а також в обох церквах Ставропігії у Львові з ХУІ-ХУІІ століть, а

найбільше — у Волоській церкві у Львові та в Трьохсвятительській каплиці при ній. Він вказує на таку спільність, як трипросторовість, увінчана трьома вежами й витягнена на одній осі, й на таку деталь, як, наприклад, бічний вхід до бабинця і місце для хору над ним. На підставі цього всього *В. Залозецький* приходить до висновку, що тип бойківських церков витворився під впливом кам'яної монументальної архітектури староғалицьких культурних центрів.

На питання щодо часу виникнення трипросторового заложення в ғалицькій архітектурі автор відповідає твердженням, ніби цей тип витворився під впливом молдавсько-волоської архітектури.¹⁰

Після перелічення деяких пам'ятників кам'яної молдавсько-волоської архітектури, збудованих між 1493 і 1504 роками, про які подав відомості *Г. Балш*,¹¹ *В. Залозецький* підтверджує свою думку про вплив цієї архітектури на тип трипросторового заложення в монументальній ғалицькій архітектурі ще такими фактами: бічний вхід до бабинця, розділ між бабинцем і головною навою, хор над бабинцем, а також тим, що Волоська церква у Львові була фундована волоськими воєводами.

Всі перелічені тут мотиви автора важко признати переконливими. Ані один з них не з'ясовує питання щодо формування бойківського типу архітектури дерев'яних церков. Та й сам автор наприкінці робить застереження, кажучи, що на молдавсько-волоську архітектуру сильніше впливала готика, а в самій Волоській церкві більш помітні візантійські тенденції (середня частина з копулою на стовпах) та ренесансові (виведення трьох копул). Реферат автора, після невпевнених міркувань про румунські впливи, закінчується висновком про такий історично-мистецький процес, який зародився в ғалицькій архітектурі і є «питомим витвором монументальної ғалицької архітектури XVI століття». Зокрема, про бойківську дерев'яну архітектуру також добре закінчено: вона тісно пов'язана з явищами історично-універсальних стилів, які на наших землях витворили своєрідний архітектонічний тип.¹² Визначний молдавський воєвода Стефан Великий був одружений з українською княжною Євдокією, знав українську мову і писав нею свої звернення до народу, отже і взаємні мистецькі впливи обох сусідніх і дружніх народів були цілком натуральними і за його доби особливо помітні. Тому і трипросторове заложення храмів характерне як для українського, так і для румунського народів. Є спільні риси і в формах архаїчних дерев'яних церков.

В. Залозецький в іншій статті¹³ проаналізував становище українського мистецтва, зокрема бойківської дерев'яної архітектури, в

зоні схрещування впливів візантійського Сходу з бароковим Заходом. Автор зробив цікавий висновок: зближення двох великих культур «якраз у нашій історії прибрало форми, яких не стрічаємо ніде інде». На думку автора, така «індивідуалізація нашої духовної історії у відношенні до других східно-європейських народів» сприяла витворенню мистецьких пам'ятників загально-світового значення.

Питання народньої своєрідности

Проблему бойківської церкви і тих суперечок, які виникли в зв'язку з нею, особливо цікаво виклав у своєму освітленні *Юліян Бабій*. Статтю, опубліковану в 1939 році,¹⁴ цей автор почав так: «Безперечно, найвищим мистецьким осягом української дерев'яної архтектури є бойківське церковне будівництво». Далі автор каже, що бойківський тип церков помітно відрізняється оригінальністю своїх форм перед лемківським та гуцульським типами і що він породив серед дослідників найбільше суперечок щодо його походження. Ще згадує про те, що бойківський тип церков має найбільше прикмет старого будівництва, яке стало вихідним пунктом для поширення і розвитку нашої дерев'яної церковної архітектури взагалі. Звертає увагу на брак монографій, присвячених бойківській архітектурі, та на потребу точної топографії й документації окремих пам'яток.

Всі ці попередні вказівки, а також посилання на церкву у Вишнім Студенім на Закарпатті, збудовану 1804 року, як на характерніший зразок серед типових бойківських церков, є цілком справедливі. Це є будова центрального видовженого заложення трьох верхів на одній осі. В ній чудово зрівноважено довжину з шириною і з логічною простотою здійснено розподіл мас, а також гармонійно сполучено між собою окремі частини. Цю церкву виведено у зруб. Всі три простори перекрито шатровими дахами у формі пірамід з п'ятьма горизонтальними залами або ступенями, а внизу зв'язано опасанням. Вхід до церкви є під бічним верхом, з бабинця. В цілому композиція церкви добре поєднана в одну цілість і вражає своєю величністю та мальовничістю. Дахи вкрито дрібною гонтою, яка приємна в масиві дерев.

Ю. Бабій цілком правильно констатує велику різноманітність відмін і відхилень в основному типі бойківської церкви, особливо щодо різної кількості ступенів у перекриттях — від одного залому до восьми. (В цьому разі ми кажемо не «залом», а «яруг»). На різних вежах кількість їх часто буває неоднакова. Чотирикутні зруби окремих поверхів нерідко, в

напрямі знизу догори, переходять у восьмикутні, стають ближчими до заокруглених форм і надають вежам більшої стрункості та легкості. Копула або баня в багатьох випадках буває грушевидна.¹⁵

М. Драган у чотирьох групах подав 52 типові варіанти бойківських церков, а *Ю. Бабій*, признаючи широкий діапазон багатоваріантності форм цих будівель, застерігає дослідників від того, щоб вони не обминали уточнень: які форми є первісні, а які в'никли в наслідок пізніших перебудов і додатків.¹⁶

Ю. Бабій також звертає увагу на часту різницю висоти західньої вежі (над бабинцем) і східньої (над святилищем). При цьому висловлює думку, що така несиметричність не порушує гармонії цілого, а навпаки, додержуючи в загальній композиції принцип асиметричної рівноваги, вносить в пластичний образ церкви пожвавлення і певну мальовничість. А якщо західня вежа переростає не тільки східню, а й середню і ніби вистрілює вгору, то церква в цілому переходить уже з бойківського типу в лемківський. Вважаємо такі зауваження справедливими і цінними.

Окремі зруби бойківських церков внизу бувають квадратові або прямокутні (близькі до квадратових). В цьому разі вони прилягають один до одного не короткими, а довгими боками.

Як *М. Драган*,¹⁷ так і *Ю. Бабій*¹⁸ підкреслюють тенденцію до самостійного виведення кожної вежі з тим, щоб вона охоплювала свій окремий простір, але з увагою на гармонію цілості.

В. Січинський,¹⁹ а за ним і *Ю. Бабій* звернули увагу на те, що в давніх дерев'яних українських церквах взагалі, а в бойківських зокрема, всі відземні площі стін мають легкий нахил до середини будівлі. З естетичного погляду це має те значення, що виникає оптичне враження більшої висоти і навіть легкості образу церкви, чудово поєднаної з монументальною солідністю.

Не дивно, що *І. Грабар* назвав бойківські церкви казковими храмами²⁰, а *С. Таранушенко* признав їх пам'ятниками мистецтва всесвітнього значення.²¹

Ю. Бабій вважає бойківський тип дерев'яних церков витвором довгої і безперервної спеціалізації багатьох поколінь цілого бойківського племені і називає цей тип висловом його творчої думки. Ці церкви наче б поховалися серед тяжко доступних, але мальовничих гір, подалі від більших культурних осередків. Але це не перешкодило їм впливати на образи дерев'яних церков багатьох сусідніх українських земель: не тільки на всю Галичину, а й на Волинь, Полісся, Поділля та Закарпаття, поширюючись по угорській низині до словацької етнографічної території.

Ю.Бабій погоджується з думкою *В.Щербаківського* про давніше поширення теперішнього бойківського типу архітектури на всій території українських земель, особливо на галицьких землях.²² Зближеність їх вигляду полягала в тому, що вони були триверхі. Тільки гуцульські церкви мали традиційне п'ятипросторове центральне заложення. Бойківський тип церков, маючи осередкове положення в українських Карпатах, щодо деяких рис відігравав перехідну роль між лемківськими церквами на заході та гуцульськими — на сході.

Загальноукраїнський національний тип дерев'яної церкви в основі своїй триверхий (отже, в більшій або меншій мірі близький до характерного бойківського типу, тобто з трьома пірамідальними ступневими вежами, серед яких найвища середня) — як і все, що було українське, — був переслідуваний урядами асимілятивно настроєних сусідів, особливо угорським, польським та російським. А те, що уціліло до наших днів з XVII століття і рідко з кінця XVI, має пізніші перебудови і добудови, що не завжди зберегли первісний вигляд церков. *Ю.Бабій*²³ звертає увагу дослідників на те, в якій мірі важно не забувати про трудність встановлення первісного вигляду найкращих з мистецького погляду пам'ятників.

Цілком справедлива думка *Ю.Бабія* і про те, що в народній творчості перероблюються «великі світові стилі», як висловився, треба думати, *З.Вірт*, на якого автор посилається.²⁴

Вже те, що наш народ в особі бойківського племені зумів знайти щось нове й вартісне в європейських стилях, становить доказ його здібностей та виробленого віками критерію. А далі вдумливе переймання певних творчих тенденцій шляхом внутрішньої своєрідної переробки, засвоєнь та асимілювань — все це свідчить не тільки про здібності, але й про силу новаторських задумів, для яких цілком достатні навіть незначні зовнішні імпульси.

Якою б не була сила двох схрещених у західній Україні мистецьких культур — східньовізантійської та західноєвропейської (ренесансової та бароккової), про яку йде мова у *В.Залозецького*²⁵ і, в більш лагідній мірі, у *Ю.Бабія*,²⁶ останній автор справедливо підкреслює значення самобутнього народнього мистецтва і його потенцію щодо «перетворення різних сусідніх архітектур на власному підложі у щось нове, власне».²⁷

Ю.Бабій критично ставився до однобічних пояснень різних авторів щодо виникнення бойківської і, взагалі, української трипросторової церкви.

*Т.Обмінський*²⁸ обґрунтував такий поділ просторів літургічними потребами, *Ф.Ернст*²⁹ виходив з практичних міркувань збільшувати нутро церков також для різних богослужбових функцій, *К.Мокловський*³⁰ вважав за першоджерело трипросторовості церкви слов'янську хату, *В.Дідушицький*³¹ бачив у бойківському типі церков залишок готичної доби, *В.Січинський*³² виводив трипросторові дерев'яні церкви від подібних романських мурованих, що виникли у старокняжій добі. Також і *Ковальчук*³³ вважав, що триверхі церкви є спадщиною форм княжої доби, які прийшли до Галичини з Києва.

На підставі мініатюр старих рукописів, таких як «Ізборник князя Святослава», *Г.Павлуцький*³⁴ також доводив походження триверхих церков з часів київської старокняжої доби. *А.Щербаківський*³⁵ визнавав самостійний логічний розвиток церков від одностовпої до дев'ятиверпої, в якій вежа залишалася весь час основним компонентом такого роду будівель.

*Я.Стржиговський*³⁶ вважав, що тридільна церква стала продовженням старої традиції святині, присвяченої культові сонця.

Разом з поглядом на видовжений плян тридільної церкви, як задум тих часів, коли впливи Заходу ще не доходили на Україну, *В.Суслов*³⁷ був тієї думки, що в основі пляну галицької й загальноукраїнської подовгастої церкви лежить тип латинської базилики, в наслідок чого українські типові церкви розходяться з центральним хрестовим пляном грецьких і російських церков.

*Даль*³⁸ дошукувався у пляні трибанних українських церков зв'язків з Сирією.

Треба позитивно оцінити той факт, що *Ю.Бабій*³⁹ зібрав і подав з десяти власними зауваженнями вищенаведені думки дослідників української дерев'яної церковної архітектури. Проти критичних оцінок, які зробив автор у зв'язку з цими поглядами, не заперечуємо.

Але погляд *М.Драгана*⁴⁰ щодо аналогії між тридільною хатою і триверхою церквою вважаємо за особливо вартий уваги. І виникнення триверхих церков за візантійсько-романської доби треба признати можливим.

Тим часом і погляд *В.Залозецького* щодо схрещування впливів історичних мистецьких стилів на українських дерев'яних церквах, зокрема бойківських, треба вважати цікавим і в достатній мірі обґрунтованим. Дійсно, може бути мова про синтезу східньовізантійських давніших із західньоготичними та менше із західньоренесансовими, а більше із барокковими пізнішими впливами.⁴¹

Проте дозволимо собі рахуватися не з якимось одним, а з більшістю наведених вище чинників діяння на формування бойківського типу дерев'яних церков. Всяка обмеженість і виключність тільки якогось одного припущення ризикує впасти в крайність або дати однобічну оцінку складного історичного явища.

Найцінніші думки *Ю.Бабій*⁴² висловлює в своїх узагальненнях: бойківський тип будівлі в достатній мірі централізований, в ньому довжина, ширина і висота згармонізовані між собою, маса цілої будівлі, а разом з тим і її зовнішній вигляд, відповідають внутрішнім просторовим формам, окремі будівельні частини розчленовані, однаке й послідовно зібрані в одну завершальну конструктивну цілість.

Не так чітко обґрунтований виклад *Ю.Бабія*⁴³ щодо впливу візантійської архітектури на українську дерев'яну взагалі, а бойківську архітектуру зокрема. «Вивищення центрального верха» не обов'язково мусіло прийти в бойківські дерев'яні церкви з візантійської архітектури, як і «видовжена вісь і уклад просторів на ній» не обов'язково від західньої, базилікальної.

Тонке мистецьке відчуття рівноваги архітектурних мас і певної перспективи в послідовному розподілі просторів інтер'єру могли бути властивими для народніх будівників уже здавна.

Пам'ятаю, будучи асистентом вищої школи, влітку 1925 року за дорученням Української Академії Наук я приїхав до села Хрінівки на Поділлі (недалеко від Копайгорода), щоб описувати старі церкви, залишки замків та найцікавіші хати. Поселився в «холодній хаті» вдови Агапійки Бойчихи, яка мала двох дочок-підлітків, здібних до народнього мистецтва, особливо до вишивання та до орнаменталістики писанок. Коли я снідав, Агапійка садила мене при відчинених дверях так, щоб я міг сягати поглядом через сіни до прибраного іконами та вишитими рушниками покуття «теплої хати». Казала, що так любив сидіти за сніданням її покійний чоловік «родом з Бойківщини», який загинув під час Першої світової війни. Пояснював, що краще настрої не тільки тоді, коли споглядаєш далекий краєвид, будучи на свіжому повітрі, а й тоді, коли маєш перед очима тридільний простір, сидячи у своїй власній хаті.⁴⁴

Це приклад того, як бойко сам виробив свій мистецький погляд, незалежно від східних чи західних впливів.

В.Січинський блискуче довів високі мистецькі якості звичайної селянської хати⁴⁵, отже немає сенсу остерігатися того, щоб «позичати риси з мешкального будинку».⁴⁶

Не маємо переконливих підстав, щоб погодитися з думками *В. Залозецького*⁴⁷ та *Ю. Бабія*⁴⁸ щодо походження бойківських дерев'яних церков з попередніх кам'яних зразків. Зокрема, думка *Ю. Бабія*⁴⁹ про поширення на території сусідньої з Україною Молдавії багатьох триверхих церков, старших від Успенської церкви у Львові, не відповідає дійсності. В Молдавії, як і в цілій Румунії, дуже поширені тридільні церкви, але двоверхі. Триверхі — дуже рідкісні, будучи подібні до зразків з Правобережжя України.

Щодо мурованої Церкви в селі Посада Риботицька повіту Перемишль, яку збудовано, мабуть, ще тоді, коли приблизно в ХІУ-ХУІ віках виводилися іноді міцні церкви-фортеці, то тридільність її просторового заложення не була характерною тільки для релігійно-оборонних будівель з каменю.⁵⁰ Бували й церкви-фортеці, збудовані не з прямокутних у плані елементів, але й з іншої форми складових частин, наприклад, заокруглених у плані веж, якими зміцнено було оригінальну оборонну церкву в Сутківцях.

І сам *Ю. Бабій*, стверджуючи, що ідея бойківської церкви зародилася в мурованій архітектурі, ніби разом з тим утримується від такого категоричного й необґрунтованого твердження і каже, що переведення форм у дерев'яну архітектуру становить самостійну творчу працю народніх мистців-будівничих, через яких чимало було наділених нахилом до індивідуальних задумів.

Про те, що бойківська архітектура зародилася в мурованому будівництві, полемізує *М. Драган*. На його думку «триверхий тип церкви є впливом тридільного плану, відомого в нас уже від княжих часів». Далі він каже, що «триверха церква прийшла підготована попередніми стадіями розвою дерев'яного церковного будинку, якого вихідною формою була тридільна хата». І далі: «Пошукування... за юровою гармонією, ведені в дусі народнього будівництва, з угляденням попередніх фаз розвою, дали у висліді триверху церкву»⁵¹

Цілком погоджуємося з *Ю. Бабієм* щодо такого висновку: «Великою заслугою *М. Драгана* є те, що він перший виразніше видвигнув безсумнівний народній характер нашого дерев'яного церковного будівництва й вказав на те пребагатство форм, яким воно пишається»⁵²

Але не знаходимо мотивів для заперечень *Ю. Бабія* щодо погляду *М. Драгана* про логічний розвиток церковного будинку від безверхого до триверхого і про можливість впливів дерев'яної провінційальної архітектури на міську монументальну.

У *М.Драгана* є чимало правильних думок: «Дах став місцем головних мистецьких комбінацій, коли зруб нелегко піддавався змінам». «Чотирибічні, пірамідальні верхи бойківських церков — це власний дорібок українського дерев'яного будівництва». «Розвиток бойківської церкви відбувався через вивищування верхів дорогою помножування дахових ступенів». Але ще більше нас захоплює загальний висновок *М.Драгана*: «Бойківська церква, найвищий мистецький осяг нашого дерев'яного церковного будівництва — це витвір народньої творчості». «Треба запевнити їй певне визначне місце серед інших архітектур Європи».⁵³

Після наведених загальних думок *М.Драгана* щодо проблеми бойківської церкви ми будемо ще повертатися до цього автора, за фахом доктора мистецтвознавства, який подав багатий матеріал до цієї теми і змістовно проаналізував його з погляду історика й теоретика українського мистецтва на основі народніх традицій.

Другий визначний історик українського мистецтва, зокрема архітектури, *В.Січинський*, ще в 1956 році писав, що в дерев'яне будівництво народній геній вклав усю свою душу, винахідливість і творче прагнення. Також писав, що найархаїчніший тип таких церков і, правдоподібно, найстарший, зберігся в Карпатах, саме на Бойківщині. Найбільш вироблений і усталений тип бойківських дерев'яних церков характеризує передусім тридільність чи тризрубність будов, витягнених на одній осі від заходу на схід, звичайно з трьома вежами, перекритими ступінчасто-пірамідальними завершеннями.

Така тризрубність типова для архітектури на цілій українській території. Єдність загального типу чудово погоджено з різноманітністю і неповторністю окремих елементів і деталей.

У бойківських церквах середній зруб звичайно найбільший і найвищий, отже, розміщення всіх трьох зрубів з вежами відповідає законові симетрії з одною поземною і одною відземною віссю, задуманою через середній зруб.

Окремі зруби, увінчані вежами, органічно зв'язані між собою і утворюють взаємну гармонію форм.

Генеza тридільного, завершеного трьома вежами типу української церкви, будучи давньою і досить складною, ніде в Європі і в світовій архітектурі не виступає так послідовно і в таких оригінальних формах, як на Україні. Безсумнівно, що цей тип будов має зв'язок з візантійським, романським й готичним стилями і проявився найбільше в тридільності плянів у таких мурованих храмах Галичини, як

Ніжанківці⁵⁴ 1461 року, Вишнівці на Волині з ХУ століття, Риботицька Посада коло Перемишля та Залужжя з ХУІ століття. Є кам'яні церкви на Україні будови ХУІ-ХУІІ століть у стилі ренесансу та ХУІІ-ХУІІІ століть у стилі барокко, які щодо певних характерних рис перекликаються з дерев'яними храмами і, зокрема, з деякими бойківськими. *В. Січинський* вважає карпатську дерев'яну церкву в Трочанах з ХУ століття правдоподібно настаршою дерев'яною будівлею на цілому сході Європи. Ще є найстаріші збережені дерев'яні церкви в селах Улюч (1510 року), повіту Березів на Засянні та в селі Суходіл (1580 року) на Волині. Архаїчний тип церков з ступінчасто-пірамідальним перекриттям зустрічаємо також у найглухіших місцевостях Волині й Полісся.

В. Січинський знайомить нас з цікавим фактом: як видно з текстів Геродота, Ксенофонта, Діодора, арабського письменника Ібн-Даста та інших, слов'яни Подніпров'я вкривали свої хати пірамідальними покрівлями, оббитими деревом, мабуть, у вигляді гонти. Такими стали й ступінчасто-пірамідальні перекриття трьох зрубів у бойківських церквах, у більшості випадків вдало поєднані в одне гармонійне ціле і композиційно зосереджені в середній вежі.⁵⁵

Зовнішній вигляд такої церкви конструктивно й формально відповідає внутрішньому просторові, цілком погодженому з вимогами християнського обряду. Тільки бабинець має поверхи (хори, рідше дзвіниця). Отже, в будові немає фальшивих і дутих форм, утворених для певного враження лише назовні, а є повна погодженість і гармонія між внутрішнім змістом і зовнішніми формами. Цю гармонію стверджує асиметрична зрівноваженість мас, в якій проявлено конструктивно-продуману простоту, функціональність та загальну логічність. Все це є наслідок довготривалої практики.⁵⁶

В. Січинський вважає за найяскравіший прояв розвитку бойківських церков помножування ступінчастого перекриття їх. Воно починалося з двох ступенів (Топільниця, Ужок) і стало доходити до восьмиповерхових (Ясенів). Одночасно еволюція виявлялася і в композиційній цілості й стрункості церков.

Автор багатьох цінних праць з історії українського мистецтва і, зокрема, архітектури, *В. Січинський* категорично заперечив тим, хто робив спробу прирівняти бойківські церкви до індійських пагод або до норвезьких церков — з погляду плану, розподілу просторових елементів і, найбільше, щодо будівельної техніки. Він висловився також проти перебільшування щодо візантійських та романських впливів, тим

більше, що техніка дерев'яного будівництва не була знана в самій Візантії, та заперечив походження бойківських церков з візантійських храмів хрещатого плану в наслідок «дегенерації», як дехто каже, двох бічних крил. *В.Січинський* визнав важливу роль давньої культури дерев'яного будівництва для досягнення таких визначних творчих успіхів світового значення у створенні високомистецьких бойківських церков.⁵⁷

Поряд з цінними думками про бойківську архітектуру таких знавців української архітектури, як *М.Драган* та *В.Січинський*, має значення незалежний від цих авторів, але досить одностайний з ними погляд довголітнього знавця дерев'яного будівництва в Карпатах *Вадима Щербаківського*. Він, за дорученням НТШ, ще з 1909 року почав вивчати бойківський тип церков. Цей автор одразу ж не погодився з твердженням *І.Грабаря*, ніби бойківська архітектура має багато спільного з московською і, окремо, з північно-російським стилем дерев'яної архітектури.⁵⁸

В.Щербаківський в одному реченні дав влучну й поетичну характеристику бойківських церков, і хоч воно довге, наводимо його цілком: «Принадність бойківських церков об'являється тим незвичайним гармонійним приміненням архітектури до зовнішнього оточення, де церква з багатьма таємничими вежами виступає на тлі подібних до неї смерек, серед гірських шпилів, разом з якими творить казковий, принадний, таємничий образ, з якого доноситься глядачеві ніби подих якоїсь глибокої, споконвічної безкрайної старовини». Мета такої будівлі є «молитва і піднесення настрою».⁵⁹

Спільність стилю бойківської церкви з церквами всієї України, за висновком автора, є тенденція до введення трьох повних веж, побудованих із заходу на схід, з найвищою з них середньою, без підвищення підлоги у вівтарі, з багатоповерховістю кожної вежі.⁶⁰

В загальних рисах ці характеристики добре висловлено.

Автор робить ще деякі окремі цілком правильні зауваження.

Малярство і різьбярство в закарпатській Бойківщині, через бідність приходів, дуже примітивне.

Автор на Бойківщині зустрів тільки одну п'ятибанну церкву, яка в плані має хрест і носить на собі всі прикмети бойківського церковного стилю. Вона є в Яйківцях на Підгір'ї, 1863 року.

Бойківські церкви, маючи всі риси глибокої старовини, мало міняли свій традиційний вигляд, і тільки наприкінці XVII сторіччя, коли козацька Україна розбагатіла, стали мінятися їх пропорції:

збільшилося число поверхів, вежі стали вищими і стрункішими, почали враховуватися закони ілюзії — ефекти зовнішнього вигляду з різних пунктів. Тільки бляха замість гонти стала вульгаризувати і тим самим псувати загальний високомистецький вигляд церкви.⁶¹

О.Татомир в одній із своїх коротких і змістовних статей зробив широко охоплюючий погляд на Бойківщину взагалі і на її церковне будівництво зокрема. Він почав з того, що багато мистецьких архітектур залишила по собі трипільська культура, яка процвітала на землях сучасної України ще 3,000 років до Р.Х. А тепер кожне плем'я вкладає свій мистецький внесок до скарбниці культурного доробку цілого народу. Серед них вносить свою долю і бойківське плем'я, з якого вийшли славний гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, великий поет і письменник Іван Франко та герой оборони Відня Юрій Кульчицький.

О.Татомир пише, що серед багатьох галузів культури і мистецтва церковне дерев'яне будівництво Бойківщини звертає на себе увагу не тільки цілої України, а й всього світу. Довкруги на карпатських верхах густо росли смереки, буки і дуби. Дерево стало типовим матеріалом для найстарших пам'яток архітектури і внаслідок будівельного досвіду довгих століть привело до чудової гармонії внутрішнього змісту і зовнішніх форм. Вежі, складені з дерев'яних брусів узруб і увінчані ступінчастим накриттям, мають найвищу середню піраміду, струнку, як смерека.

В Карпатах, у селі Трочани, збереглася найстарша дерев'яна церква з ХУ століття. Поступово двоповерхове накриття (Топільниця) перейшло в ритмічно убуваюче восьмиповерхове (Ясенів).

Поряд з церквами збереглися і надзвичайно привабливі своїми формами дзвіниці, устійнені за часів готики, а потім мало змінені за часів ренесансу, барокко, рококо й ампіру. Найкращі з них є в селах Брусовисько, Стара Сіль, Топільниця та в Дрогобичі.

Деякі дерев'яні церкви та дзвіниці Бойківщини — архітектурні твори дерев'яної архітектури.

Оригінальні й мистецькі прикмети мають не тільки бойківські церкви, але й хати та господарські будівлі.⁶²

Д.Антонович добре прослідкував розвиток п'ятизрубних церков у дев'ятизрубні. Початкову форму цього процесу автор зауважив у старій церкві Єзуполя (1753 року) в Галичині, де зроблено вдаль вставку двох зрубів із заходу до кутів, включених в об'єм храму. На перших порах ці вставки сягали тільки до половини церкви, а далі витягаються вгору і

стають стрункішими, збагачуючи п'ятизрубну церкву ще чотирма зрубами по кутках і перетворюють її на цільну дев'ятизрубну. Чудовим прикладом такого перетворення стала церква Медведківського монастиря на Київщині. Нарешті талановитий архітект, що вийшов з народу, довів форми дев'ятизрубної церкви до найдосконалішого вирішення у вигляді прославленого собору в Самарі, недалеко від Дніпра. Це є дійсно одна архітектурна цілість. Кожний зруб чітко вирисовується в просторі, кожна баня вільно купається в повітрі. Всі вежі разом не тісняться, а творять бездоганно згармонізовану єдність церкви.

Д. Антонович підтверджує вплив кращих зразків дерев'яного церковного будівництва на муроване, наводить такі приклади кам'яних церков, як церква Д.Апостола в Сорочинцях на Полтавщині, церква Мотронинського монастиря на Київщині. Одночасно він признає в деяких випадках і взаємовплив між дерев'яним і мурованим будівництвом, а також встановлює і певні прояви впливу класицизму на довершені до повного розвитку українські церкви, поєднані з багатьох зрубів і веж.

Цей історик українського мистецтва з широким кругозором визнав постійну еволюцію в процесі розвитку українського церковного будівництва у взаємодії з найголовнішими європейськими стилями, підтвердив істотну модифікацію європейських стилів відповідно до місцевих народніх уподобань.⁶³ На нашу думку, ця глибока творча модифікація особливо сильно проявилася в бойківській церковній архітектурі.

Д. Антонович в свій час подав дуже добре відчутий і глибоко проаналізований узагальнюючий погляд на історію церковного будівництва на Україні, приділяючи особливу увагу архітектурі з дерева і високо оцінюючи бойківське церковне мистецтво зокрема. Цілком можна погодитися з його доказами на користь частого переходу дерев'яних форм церковного будівництва на кам'яні. Такі випадки здавна відомі на Волині. Але найефектнішим зразком вдалого втілення дерев'яних форм у кам'яні є прославлена пам'ятка ХVII віку — Покровський собор у Харкові, закладений 1689 року.

До найстаріших зразків дерев'яної архітектури автор відносить Старий собор у Ковелі на Волині з вежею над середнім зрубом та стару церкву з трьома вежами в Бакоті на Поділлі. На думку *Антоновича*, п'ятизрубні церкви почали з'являтися, мабуть, з ХVII століття. Але в них бічні зруби ще несміливо приростають до центрального зрубу: вони

ще замалі, проте своїм виглядом уже наслідують великі вежі. Це помітно, наприклад, у церкві св. Юра в Дрогобичі, в якій елементи ще не зведено до архітектонічної єдності. Але й п'ятизрубні форми вже в середині ХУІІ сторіччя переходять у муроване будівництво. Прикладом цього може бути церква Спаса в Берестові, що її відбудував Петро Могила: присадкувата і мало з'єднана архітектонічно.

Але барокко, занесене італійцями на Україну на початку ХУІІІ сторіччя, припало до вподоби і скоро стало модифікуватися в дусі народніх смаків. Поступово виробився блискучий квіт такого поєднання у вигляді «козацького барокко». З'явилася витончено мальовнича ломана лінія церковних стін і увінчання веж грушовидними куполами. Еволюція часів рококо виявляється в піднесенні дерев'яних церков догори і в полегшенні пропорцій. А під час ампіру виникають клясичні портали з чотирма колонами. Будують чудові собори в Ізюмі та в Ромнах. Спроба семизрубно́ї церкви в Березині на Чернігівщині, хоч і цікава завдяки сміливому задумові, проте зв'язок західніх зрубів з іншими в одну архітектонічну цілість не достатній.⁶⁴

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ І

¹ В. Щербаківський, Церкви на Бойківщині, Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка, том, СХІУ, кн. ІІ, Львів, 1913

² В. Січинський, Бойківський тип дерев'яної церкви на Карпатах, Львів, 1927

³ Ю. Бабій, Бойківські церкви, «Мистецтво і культура», Львів, Ч. 1, 1939

⁴ В. Залозецький, Бойківський тип дерев'яної церкви й його відношення до історичних стилів. (Опублікований реферат, відбитка якого є в Музеї Мистецтв УКУ в Римі під номером 33545/10/1938 без вказівки на журнал). Гадаємо, що з журналу «Дзвони», 1937, ч. 11-12 та 1938 р. ч. 1-2

⁵ W. R. Zaloziecki, Gotische und Barocke Holzkirchen in den Karpathenländern, Wien, 1926;

Drevéne cerkve v Podkarpacké Rusi, Katalog Vystavy Zivot a Umění Podkarpacké Rusi, Praha, 1924;

Ostkarpatische Holzkirchen, Wasmuths Monatshefte 8, Baukunst, 1925, Н.2.

⁶ В. Залозецький, (Вищенаведена праця «Бойківський тип дерев'яної церкви», стор. 62)

⁷ Там же, стор. 62

⁸ Там же, стор. 63 і ще: Sprawozdania Komisji dla Badania Historii Sztuki w Polsce, Tom V, st. LXXIX - LXXX.

⁹ Загальний вигляд і план цієї церкви наводить В. Січинський в його «Історії українського мистецтва», ІІ, архітектура, табл. XXІУ, НТШ в Америці, Нью-Йорк, 1956

¹⁰ Вищенаведена праця *В.Залозецького*, стор. 64-66

¹¹ *G. Bals*, Bisericile Lui Stefan Cel Mare, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Anul XVII, 1925.

¹² *В.Залозецький*, «Бойківський тип дерев'яної церкви», стор. 67

¹³ *В.Залозецький*, Між Окцидентом і Візантією в історії українського мистецтва, «Мистецтво і культура», Львів, I, 1939, стор. 16

¹⁴ *Юліян В.Бабій*, Бойківська церква (Спроба підходу до питання постання та розвитку архітектурних форм), «Мистецтво і культура», Ч. I, Львів, 1939, стор. 19-35

¹⁵ Т а м ж е, стор. 20

¹⁶ *Драган М*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937 та *Ю.Бабій*, т а м ж е, стор. 20

¹⁷ *Драган М*. Т а м ж е

¹⁸ *Бабій Ю*, Т а м ж е, стор. 21

¹⁹ *В.Січинський*, Бойківський тип дерев'яних церков на Карпатах, Львів, 1927

²⁰ *И.Грабарь*, История русского искусства, т. II. Москва, 1911

²¹ *С.Таранушенко*, Рецензія на працю Лушпинського «Дерев'яні церкви Галичини», Львів, 1926. «Червоний шлях», Харків, 1923, ч. 9, стор. 244-249

²² *В.Щербаківський*, Церкви на Бойківщині. Зап. НТШ, СХІУ, кн. II, 1913, стор. 11

²³ *Ю.Бабій*, Бойківська церква, «Мистецтво і культура», I, Львів, 1939, стор. 24

²⁴ *Z. Wirth*, Dédina, Praha, 1925.

²⁵ *В.Залозецький*, Між Окцидентом і Візантією в історії українського мистецтва, «Мистецтво і культура», I, Львів, 1939, стор. 5-17

²⁶ *Ю.Бабій*, Бойківська церква, «Мистецтво і культура», I, Львів, 1939, стор. 26

²⁷ Т а м ж е, стор. 26

²⁸ *T. Obmiński*, O cerkwiach drewnianych w Galicyi, Kraków, 1914.

²⁹ *Ф.Ернст*, Українське мистецтво XVII-XVIII віків, Київ, 1919

³⁰ *K. Moktowski*, Sprawozdanie z Wycieczki, 1904.

³¹ *W. Dzieduszynski*, Budowle drewniane na Rusi, 1882.

W. Dzieduszynski, Rückblick auf die ruthenische Kunstgeschichte, Lem.1885.

³² *В.Січинський*, Постання та еволюція форм трихдільного заложення української церкви XII-XVIII ст., «Стара Україна», Львів, 1925, VII-X, стор. 127-131

В.Січинський, Бойківський тип дерев'яних церков на Карпатах, Львів, 1927

В.Січинський, Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI-XIX ст. Львів, 1925

³³ *Kowalczuk*, Zabytki sztuki w Polsce, Lwów, 1885 - 1887.

³⁴ *Г.Павлуцкий*, Деревянные и каменные храмы. «Древности Украины», I, Киев, 1905

³⁵ Г.Павлуцкий, О происхождении форм украинского деревянного церковного зодчества, Труды XIV археол. съезда, т. II, 1911

³⁵ В.Щербаківський, Дерев'яні церкви на Україні й їх типи, Зап. НТШ, т. ІХХІУ, окремо, Львів, 1906

В.Щербаківський, Архітектура у різних народів і на Україні, Львів-Київ, 1910

³⁶ J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenien und Europa, Wien, 1918, B. II — Die altslavische Kunst, Augsburg, 1929.

³⁷ В.Суслов, Памятники древней деревянной архитектуры в южной России. «Очерки по истории древнерусского зодчества», СПб, 1889

³⁸ Даль, Трёхглавные церкви. «Зодчий», 1874, II, стор. 139

Даль, Древние деревянные церкви в России, «Зодчий», 1878, № 6

³⁹ Ю.Бабій, Бойківська церква, «Мистецтво і культура», I, Львів, 1939, стор. 27

⁴⁰ Т а м ж е, стор. 27

⁴¹ Т а м ж е, стор. 28

⁴² Т а м ж е, стор. 28

⁴³ Ю.Бабій, Бойківська церква, ст. 29

⁴⁴ Плян і фасад цієї хати в моїй праці: В.Кармазин-Каковський, Українська народна архітектура, Рим, 1972, стор. 32, рис. 3

⁴⁵ В.Січинський, Українська хата в околицях Львова. Львів, 1926

⁴⁶ Ю.Бабій, Бойківська церква, ст. 30

⁴⁷ В.Залозецький, Українське дерев'яне будівництво і його відношення до історичних стилів, «Дзвони», 1937, ч. 11-12, 1938, ч. 1-2

⁴⁸ Ю.Бабій, Бойківська церква, ст. 29

⁴⁹ Т а м ж е, стор. 32

⁵⁰ В нашій праці: В.Кармазин-Каковський, «Мистецтво лемківської церкви», в тексті на стор. 60-ій мова йде про цю церкву-фортецю в Посаді Риботицькій, але, через недогляд автора, замість того, щоб зазначити про її відбудову, сказано про її побудову року 1775-го. Така ж неточність і на стор. 79-80 в поясненнях до ілюстрацій.

⁵¹ М.Драган, Українські дерев'яні церкви, т. I, Львів, 1937, стор. 85

⁵² Ю.Бабій, Бойківська Церква, стор. 26

⁵³ Т а м ж е, стор. 33-35

⁵⁴ В.Січинський, Історія українського мистецтва, I, Архітектура, НТШ, Нью-Йорк, 1956, стор. 101-104

⁵⁵ Т а м ж е, стор. 103

⁵⁶ Т а м ж е, стор. 103

⁵⁷ Т а м ж е, стор. 104

⁵⁸ В.Щербаківський, Церкви на Бойківщині, «Літопис Бойківщини», ч. 3-4, вересень-грудень 1970 р., стор. 18. Також: І.Грабарь, История русского искусства, I-II, стор. 361-376

⁵⁹ Т а м ж е, стор. 18

⁶⁰ Т а м ж е, стор. 19

⁶¹ Т а м ж е, стор. 24

⁶² *Олександр Татомир*, Церковне будівництво Бойківщини, «Літопис Бойківщини», ч. 1(12), США-Канада, березень, 1969, стор. 29-32

⁶³ *Д. Антонович*, Із історії церковного будівництва на Україні, Прага, 1925, стор. 8-10

⁶⁴ *Д. Антонович*, Із історії церковного будівництва на Україні, Прага, 1925

II. ФОРМИ НАЙДАВНІШИХ ДЗВІНИЦЬ

Пам'ятки з датами побудови між 1500-1700 роками

Побудова окремих дзвіниць є характерною рисою українського церковного будівництва, особливо у випадку виведення конструкцій з дерева.

Ще понад півстоліття тому *Д. Щербаківський* писав, що дерев'яні дзвіниці на Україні мають багато форм: від найпростіших — на двох, чотирьох стовпах — до найскладніших. Дзвіницю в Присліпі цей автор навів як зразок первісної форми українських дзвіниць: на двох стовпах покладено бантину, яку згори прикриває невеличкий дашок. Такими були дзвінички для маленьких дзвонів, так званих «клепал» та «бил»¹.

Кроком вперед автор признає той випадок, коли дзвіницю виведено на чотирьох стовпах, прикритих згори чотирискатною покрівелькою. Конструкція стовпів у цьому разі буває зміцнена так званими «лежаками» або «розкосами». Такий зразок дзвінички вищеназваний автор зафотографував у селі Ворохті, повіту Надвірна. Цю примітивну своєю композицією та конструкцією дзвіничку датовано ХІХ сторіччям, бо відомо, що в тому ж селі є ще одна дзвіниця, яку хоч і побудовано раніше — в ХУІІІ сторіччі, але в більш вироблених формах.

З погляду естетичного, дашок з нахилами на чотири сторони сприймаємо з приємністю, як і покрівлю хати, що дає поступовий перехід від об'єму до навколишнього вільного простору. Але відкритий вигляд самої конструкції на стовпах дає враження чогось недобудованого. Похилі лінії розкосів додають ще й зоровий мотив неспокою.²

Досить елементарно задумана форма дзвіниці в селі Ширівка Долишня на Буковині, ХУІІІ віку. Вона має досить приємні для ока пропорції. В ній стовпи вже зашальовано наглухо, а вгорі, «для голосу», з кожного боку пророблено отвори у вигляді трапецій. Похилі лінії цих трапецій ніби дають ритмічне повторення похилих обрисів даху. А відземний напрямок укладення дошок шалівки поживає контраст поземних ліній гонтового покриття покрівлі.³

Після стислої характеристики найелементарніших форм дерев'яних дзвіниць, починаючи з найпростішої ХІХ сторіччя в селі Прислоп, на Буковині, перейдемо до огляду деяких бойківських — досить різноманітних пам'яток цієї народньої будівельної форми.

Перед тим наведемо досить влучну думку *В.Січинського*: «Архітектура дзвіниць заслуговує на особливу увагу своїм архаїзмом та самобутнім і своєрідним характером архітектурних форм, що дають історії будівництва іноді більше матеріалу за самі церкви.

Коли припущення про постання трибаної церкви в князівську добу потребує ще солідних і певних доказів, то поява в ті часи вже вироблених форм оборонних веж і дзвіниць є більше певна».⁴

Після ознайомлення з елементарними формами дерев'яних дзвіниць переходимо до короткого мистецького аналізу обраних нами характерних пам'яток бойківських дзвіниць, поділених на дві групи: перша — з датами побудови між 1500 та 1700 роками, а друга — між 1500 та 1770 роками, але без подання точних дат побудови, а тільки століття. Далі — з таким же поділом — дзвіниці 1700 — 1800 рр. та 1800 рр. — і нашими днями.

Дзвіниця при церкві св. Юра в Д р о г о б и ч і (Табл. I, мал. 1), побудову якої відносять приблизно на 1598-1600 рр., є чи не найскладніша для тих часів церковна, а водночас і оборонна будівля — одна з найкращих веж на Бойківщині й на цілій Україні.⁵ Не рахуючи барочної бані (що є, мабуть, пізнішої будови), вона має чотири поверхи.

Компоненти цієї дзвіниці приблизно такі (рахуючи знизу до бані): нижня частина, захищена згори дашком на кронштайнах, середня частина корпусу дзвіниці, верхня частина — галерія оборонного значення з трьома півкруглими прорізами з кожного боку нагорі, під виступом покрівлі і з «підсябиттям» у нижньому виступі,⁶ та восьмикутник з дзвонами і звуковими прорізами — над самісіньким завершенням у вигляді восьмигранної барочної бані з невеличким барабаном, грушевидною банькою, маківкою і хрестом. Основні чотири частини цієї монументальної будівлі мають такі пропорції: (знизу догори): 2-4-2-2. Загальний вигляд її справляє особливо монументальне враження з кожного боку, а коли дивитися з одного якогось боку, вид дзвіниці сприймаємо як цільний і стрункий образ, в якому прямолінійні елементи завершуються лагідно гнутими обрисами бані. Поширена основа будівлі та її полегшення вгорі вдало підтверджене нахилом бокових площин досередини — в міру наростання її висоти — надають їй солідного вигляду. Це є дуже тонко

задуманий контраст монументальної вежі з дерева серед мальовничого середовища з розложистих дерев, вкритих гушавиною листя з різнобарвними відтінками весни, літа та осені.

П.Юрченко проаналізував композицію цієї дзвіниці в своїх досить влучних висловах, які й наводимо: «Основний корпус дзвіниці має форму зрізаної піраміди з квадратною основою, перехваченою знизу піддашком, зверху піраміди зроблений «облом» з невеликим виносом по відношенню до площини стіни, при чому верх виступу закінчується аркадою, що несе на собі гонтове покриття. В квадратне наметове покриття над «обломом» врізається зверу восьмирик, який теж закінчується аркадою. Над восьмириком стоїть розвинена баня з глибоким перехватом. Пропорції цієї будівлі настільки ж спокійні й монументальні, наскільки чудові окремі деталі й особливо арки над обломом і восьмириком. Тут немає нічого зайвого з художнього боку, все добре зв'язане між собою з переконливістю глибоко самотутніх форм віків»⁷.

Ефект цієї дзвіниці полягає ще й в чергуванні характеру дерев'яного пошиття, особливого для кожного основного елементу будівлі. Мусимо віддати пошану тим, хто на протязі віків реставрував і ремонтував цю історичну пам'ятку архітектури, повторюючи первісний характер її пошиття, але не заміняв, наприклад, дерево негарною бляхою, з практичних міркувань більшої витривалості такого покриття проти атмосферних впливів. Різноманітна фактура дерев'яного пошиття старих будівель становила і надалі зберігає своєрідну привабливість історичних архітектурних будівель.

Загальна схема побудови дзвіниці Воздвиженської церкви 1636 року в Дрогобичі (І табл. 2) подібна до дзвіниці св. Юра⁸. В ній три поверхи, але пропорції їх зовсім інші, відчуті в мистецькому розумінні, значно гонше. В основі своїй це є форма, подібна до дзвіниці в Радружі, але вироблено її з більшою сміливістю і точністю. Нижній поверх низький і затемнений великим виносом піддашшя. Середній поверх — високий шестигранник, пошитий вертикальними дошками, а верхній — трохи виступаюча з «підсябиттям» галерія, також вертикально пошита дошками внизу, а вгорі широко відкрита у вигляді двох великих арок з кожного боку.

Висока пірамідальна покрівля має чудовий профіль. Естетичне завершення дзвіниці надає лагідний, але й досить виразний залом силуету покрівлі, зроблений приблизно на нижній третині її висоти. Нагорі — стовпець з маківкою і хрестом.

В цілому, дзвіниця досконало поєднує в собі монументальність із стрункістю, а також єдність з різноманітністю. Важливо те, що такої гармонії народній майстер досягнув, користуючись найпростішими засобами довготривалої конструкції в дереві.

Типовий архаїчний вигляд має дзвіниця в селі К р е х о в і (табл. I, мал. 3) повіту Жовква, збудована 1638 року. Співвідношення висоти кожного з трьох поверхів її своєрідне: нижній і горішній поверхи приблизно однакової висоти, а середній дорівнює тільки половині кожного з них.⁹

Нижній поверх має поземну структуру з деревин, пов'язаних на рогах у зруб. З одного боку в цей поверх, посередині, вставлено дверну раму з півкруглим завершенням вгорі, а зверху цю частину дзвіниці захищено великим виносом піддашся, яке дає широку тінь і зберігає підвалину від атмосферних опадів.

Середній поверх не тільки низький, а ще й справляє враження талії людини, стягненої широким поясом.

Верхній поверх зі всіх чотирьох боків виступає над середнім і завдяки цьому дає можливість користуватися щілиною, так званого підсябиття, для оборони. Горішній поверх, як і середній, гарно зашальований вертикально набитими дошками. Звукові прорізи цього поверху маленькі, а пірамідальна покрівля увінчана стовпцем з маківкою і хрестом, досить висока. Все це хоч і характерні елементи для дерев'яних дзвіниць тих часів, проте в кожній будівлі скомбіновано щось інакше, ніж в інших подібних. За наших часів дзвіниця в Крехові опинилася в гушавині високих дерев і в такому мальовничому середовищі має особливо привабливий вигляд.

Чотириповерхова дерев'яна дзвіниця побудови 1663 року в селі І с а ї (Табл. I, мал. 4), що недалеко на північному сході від м. Турка, дуже подібна до старої дерев'яної дзвіниці 1651 року собору св. Софії в Києві. Відоме ім'я майстра, який будував дзвіницю в с. Ісаї, а також цілий ансамбль церкви: Ілля Пантелеймон.¹⁰ Вона має ще кращі пропорції, ніж київська, судячи по формі останньої за малюнком сучасника А.Вестерфельда.¹¹

Висота кожного поверху дзвіниці в Ісаїях поступово зменшується в напрямі знизу догори. Кожний поверх має досить виразне піддашся. Перший і другий поверхи — чотирикутні в плані, а третій і четвертий — восьмикутні.

Другий поверх має галерію з аркадою прорізів у верхній частині, червертий поверх також має значно меншу аркаду звукових отворів.

Завершення становить перехід від восьмигранної піраміди до натяків на формування барочної бані з заломом. В цілому ця дзвіниця, заховуючи в собі старовинні конструктивні елементи, виражає прояв нових, значно різноманітніших композиційних засобів.

Пам'ятки без дат побудови між 1500-1700 роками

Вселі **С т а р а С і л ь** (Табл. I, мал. 5) повіту Старий Самбір триповерхова дзвіниця з ХУІІ сторіччя, після розглянутих зразків, становить ніби повернення до первісних архаїчних форм старовинних бойківських дерев'яних дзвіниць.¹²

Перший поверх, захищений великим виносом піддашшя, має відкриту структуру, утворену з прямих і похилих стовпів. Другий поверх нагадує зрізану чотирибічну піраміду, досить високу й глухо зашальовану вертикально поставленими дошками. На її горішньому зрізі стоїть трохи ширша галерія зі звуковою та видовою аркадою нагорі. Над нею — гарного профілю конічна покрівля з лагідно вгнутими всередину боками, закінчена вгорі стовпчиком з маківкою і хрестом. Це є чудовий зразок найстарішого типу дзвіниці, витриманий цілком у дусі бойківської архітектури, в якій наочно виявлено конструкцію в дереві.

Архаїчний вигляд має двоповерхова дзвіниця в селі **К у л ь ч и ц і** (Табл. I, мал. 6) повіту Самбір, збудована в ХУІІ сторіччі. Церква, при якій є ця дзвіниця, вважається історичною: крім того, що вона старовинна, ще й тим, що в ній хрестили гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. На жаль, у пресі є повідомлення, що ця церква з дзвіницею, обведена колись оборонними валами, тепер стоїть опущена й зачинена.¹³

Пропорції цієї чотирикутної дзвіниці добрі, верхній поверх має галерію з гарною аркадою, виноси піддашшя першого поверху та покрівлі — другого — досить виразні для того, щоб пожвавлювати силует будівлі в цілому. Завершення дзвіниці барочним куполком певно виникло пізніше.

Дзвіниця в селі **Л о с и н е ц ь** (Табл. I, мал. 7) повіту Турка збудована також у ХУІІ сторіччі. Має три поверхи, висота яких знизу догори поволі зменшується. Ця остання риса є типова для найрізноманітніших зразків бойківських церков упродовж віків. Піддашшя першого поверху має значний винос і оперто на стовпці.

Прорізи в другому й третьому ярусах (по два з кожного боку) — квадратові й дуже маленькі.¹⁴

Вселі Р о ж а н к а Н и ж н я (Табл. I, мал. 8) повіту Сколе дзвіниця будови XVII віку має також три поверхи, висота яких поволі убуває знизу вгору. Але цей зразок дзвіниці значно жвавіший і з композиційного погляду приємніший, ніж попередній.

Великий винос піддашшя першого поверху підтримують гарні консолі, утворені виступами деревин зрубу; другий і третій поверхи дуже полегшують аркади прорізів у верхній частині стін. А купольне завершення, можливо, додане пізніше.¹⁵

Вежа з дзвіницею і банею побудови XVII сторіччя відновлена в XIX ст. в місті Я в о р о в і (Табл. I, мал. 9)— чотириповерхова, монументальна, струнка й ошатна. Вона цікава тим, що має три поверхи приблизно однакової висоти, але кожний з них привертає увагу зовсім іншим зовнішнім виглядом.¹⁶

Нижній поверх поставлений на кам'яному цоколі, покрито вертикально покладеними дошками і захищено піддашшям з уміркованим виносом.

Другий поверх, значно вужчий за горішній, має загальну форму, близьку до куба, з дуже лагідним нахилом стін досередини. Пошито цю частину дзвіниці відземно поставленими маленькими дощечками, які утворюють поземні ряди. Площі стін цього поверху мають іншу структуру та інакше діють своєю фактурою на зорові сприймання глядачів.

Третій поверх трохи ширший за другий. Його виступ пом'якшено вузьким похилим переходом, в якому замасковано оборонні отвори для стрільби з рушниць в разі ворожого нападу. Цей устрій, названий, як уже була мова, підсябиттям, нічим не псує витончено окреслений профіль вежі. А чотири арочні отвори в горішній частині третього поверху пожвавляють і полегшують об'єм дзвіниці в цілому. Галерія цього третього поверху захищає виступ верхнього піддашшя у вигляді нижньої частини чотиригранної зрізаної піраміди, на яку поставлено невисокий восьмигранний ярус.

На восьмикутній підставі четвертого ярусу підноситься досить великий восьмигранний купол — барочна баня з виразним заломом. На великій бані — пропорційний восьмигранний постамент, який ще називають барабаном, з ковніром внизу, а вище — невеличка барочна грушевидна голівка з маківкою і хрестом.

В цілому, ця вежа-дзвіниця становить чудово поєднану в одну виразну композицію різноманітність ліній, площин і форм. Це є зразок пластичної гармонії, вираженої в двох словах: єдність в різноманітності. Ця будівля з погляду стилю є й бойківська і загальноукраїнська.

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ II

¹ Д. Шербаківський, Українське мистецтво, II, Київ-Прага, 1926, фоторепр. 47, стор. 25

² Т а м ж е, фоторепр. 49, стор. 25

³ Т а м ж е, фоторепр. 50, стор. 25

⁴ В. Січинський, Дзвіниці і церкви, Львів, 1925

⁵ П. Юрченко, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1970, стор. 149, В. Січинський, Монументальна архітектура України, табл. XXXIV, ф. 2, також: Дерев'яні церкви України (вид. М. Колянківський), Торонто, стор. 6

⁶ «Підсябиття» — поширена і невисока горішня частина вежі, найчастіше дзвіниці, з отворами-бійницями для оборонної стрільби (старовинна українська назва «машикулів»), О. Повстенко, Лемківщина та її мистецтво, «Свобода», Нью-Йорк, 1968, ч. 10

⁷ П. Юрченко, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1970

⁸ Г. Логвин, По Україні, Київ, 1968, стор. 260. Також: П. Юрченко, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1970, стор. 77

⁹ Г. Логвин, По Україні, Київ, 1968, стор. 252. Також: Дерев'яні церкви на Україні, Вид. М. Колянківський, Торонто, стор. 9

¹⁰ П. Юрченко, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1970, стор. 73

¹¹ Історія українського мистецтва, т. III, Київ, 1968, стор. 29

¹² А. Лушпинський, Дерев'яні церкви Галичини, Львів, 1920, Табл. XXV

¹³ Журнал «Екран», ч. 65-66, вересень-грудень 1972

¹⁴ Окреме фото з архівів Музею українського мистецтва УКУ в Римі

¹⁵ П. Юрченко, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1970, стор. 147

¹⁶ НТШ, Енциклопедія українознавства, т. I, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949, стор. 819, мал. 7

III. ФОРМИ ДАВНІХ ДЗВІНИЦЬ

Пам'ятки з датами побудови між 1700-1800 роками

В селі Р о з д і л, на північ від Жидачева дзвіниця (Табл. II, мал. 10), побудови 1716 року, має два поверхи, обидва в пляні квадратів однакового розміру, але щодо висоти нижній до верхнього мають відношення близько 3:5. Збудовано цю дзвіницю на значно ширшій, ніж її плян, плиті кам'яного фундаменту, а цілу дерев'яну конструкцію отиньковано і побілено до покрівлі. Внизу — вхід із заокругленням нагорі, а у верхньому поверсі один над одним два вертикальні прорізи, також заокруглені нагорі. Покрівля має основу у вигляді зрізаної чотирибічної піраміди, на зріз якої поставлено широкий барабан з маленьким вікном, перекритий барочним куполом із заломом. На ньому стрункий стовпець з грушевидною, також барочною, банькою, маківкою і ажурним хрестом. Ціла дзвіниця поєднує в собі монументальність зі стрункістю і приємна для очей.

Дзвіниця в селі П р и с л і п, на південь від с. Рожанка Вишня та на схід від с. Ізки (Табл. II мал. 11), збудована 1729 року, має три поверхи, висота яких приблизно в таких пропорціях: нижній, середній та верхній як 3:2:4. Нижній стоїть на міцних підвалинах, зарубаний по рогах з виступами кінців узруб та затінений великим виступом піддашшя, опертого на гарно профільовані консолі. Середній невисокий поверх цілком зашальовано вертикальними дощечками і затінений меншим виносом дашка, а верхній має нагорі з кожного боку по два поземно витягнених заокруглених нагорі прорізів. Гарна чотирибічна пірамідальна покрівля дзвіниці має виразний залом на третині висоти і увінчана маківкою з хрестом. В цілому вона справляє враження не тільки стійкої монументальної та стрункої, а й мальовничої дерев'яної будівлі в неповторно своєрідній комбінації композиційних елементів. За винятком прорізів, вона є архаїчно-готична.

На півдороги між Старим Самбором на півночі та Туркою на півдні, близько села Бусовисько, в селі Т о п і л ь н и ц я, є також архаїчно-готичного типу триповерхова дзвіниця (Табл. II, мал. 12), побудови 1730 р., особливо виразна своєю монументальністю і елегантністю аркади прорізів невисокого верхнього поверха. Чотирибічна пірамідальна покрівля з маківкою і хрестом нагорі

невисока. Заокруглені прорізи нагорі перекликаються з півколом проїзду.¹

Дзвіниця в селі **О п і р е ц ь** повіту Сколе, з 1748 року, має три квадратні у пляні поверхи, які поступово зменшуються в своїх розмірах знизу догори. (Табл. II, мал. 13). Поземні лінії тіней від піддашшів відповідають ритміці, характерній для розвинених багатоярусних веж бойківських церков, а аркади прорізів другого і третього поверхів полегшують масивність цієї будівлі.²

Будівля дзвіниці в селі **Я ж і в Н о в и й** позначена датою виникнення в 1748 році (Табл. II, мал. 14). Вона відома нам з альбому малюнків архіт. Лушпинського і є оригінальна тим, що в ній поєднано в одне ціле чотири зовсім неоднакові своїм виглядом яруси: нижній — це є міцні і зовсім відкриті для очей опори дзвіниці в похилих лініях, опертих на вінець підвалин і захищених від опадів широким піддашшям, другий — глухо закрита зі всіх боків стята піраміда, третій - трохи ширшого периметру галерія з підсябиттям оборонного значення, а четвертий — низька восьмибічна надбудова на даху з низькою восьмигранною банею. Ця дзвіниця повіту Яворів випадково потрапила серед бойківських будівель барочного типу. В цілому вона пасує до бойківських дзвіниць, і з неї вийшла якась небувала і непогана архітектурна розв'язка, смілива і задумана і наче «олюднена», як висловився про неї один селянин. Нам здається особливо цікавим мистецьке завершення цієї дзвіниці.³

В селі **Л и с о в и ч і** на південь від Стрия є триповерхова монументальна дзвіниця, збудована 1755 року, отинькована і побілена (Табл. II, мал. 15). В ній творчої фантазії мало, але загальна замкненість тільки при двох отворах у верхньому поверсі і досить сувора монументальність виражені добре. Ритміка поступового убунання об'ємів вгору має свою виразність.

Таку ж ритміку убунання об'ємів знизу вгору становить дзвіниця в селі **Г у с н е Н и ж н є** у верхів'ї річки Стрий, коло гори Пікуй (1405 м.). Рік побудови її 1759. Завершення — пірамідальне (Табл. II, мал. 16).

Особливо цікава чотириповерхова, наче вся створена з театральних льох, дзвіниця з 1760 р. в селі **Я с е н и ц я З а м к о в а**⁴ між Старим Самбором і Туркою (Табл. II, мал. 17). Це є дуже рідкісна будівля серед українських дерев'яних дзвіниць, у цілому монументально-пірамідальна. Три її поверхи мають відкриті у вигляді аркад галерії, які чудово полегшують масивність будівлі. А верхній,

четвертий, поверх тільки один восьмикутній, також з пірамідальною покрівлею. В ньому з кожного із чотирьох боків мають по три круглі отвори, а нагорі є маленька барочна голівка з хрестом.

В селі Б у с о в и с ь к о, Старосамбірського повіту; триповерхова дзвіниця, збудована 1773 року (Табл. II, мал. 18) має помірковану висоту, дуже повільне зменшення розміру кожного з трьох поверхів, при наростанні їх вгору, та приємне поживавлення композиції в цілому, завдяки своєрідному характерові кожного поверху.⁵

Нижній поверх укладений на підвалинах з міцних деревин, добре зв'язаних по рогах у зруб. Кінці цих деревин виходять назовні від рогів і формують гарно профільовані консолі, на які спирається великий винос піддашшя. Посередині — великі вхідні двері. Піддашшя кидає виразну тінь на поземну кладку поверху.

Другий поверх цілком наглухо зашальований вертикально укладеними дощечками, якщо не рахувати двох зовсім маленьких прорізів. Як показує підсябиття третього поверху, ця дзвіниця мала не тільки релігійно-церковне призначення, але й виконувала замково-оборонну роль. Мабуть, з оборонною метою, над вхідними дверми від підсябиття зроблено було похилу площину для скочування каміння на скупчення ворогів коло дверей. Також для стрільби на далеку віддаль могли бути передбачені маленькі прорізи в стінах другого поверху.

Третій поверх, трохи ширший за другий, становить галерію, арки якої мають вигляд трикутників, по чотири з кожного боку.

Помірковано висока чотирисхильна пірамідальна покрівля цієї дзвіниці має цікаво виражений залом, який переділяє площу кожного схилу на дві частини. Висота нижньої відноситься до висоти верхньої частини приблизно як 6:4. Ця пропорція близька до відношення, поширеного за часів Відродження й названого «золотим розтином». Таке відношення вказує на те, що майстер-будівник певно місцевий, родом з бойків, добре продумував і відчував співвідношення цілого й частин у композиції дзвіниці.

Цю вежу увінчано тонко виробленою маленькою голівкою з хрестом. Хрест невеликого розміру, архаїчний, з поперечками, більш характерними для московського типу хрестів. Цей хрест ще не має ажурної витонченості стилю козацького барокко, проте такий малий завершуючий елемент композиції нічим не порушує загальної краси цікавої кількома своєрідними рисами пам'ятки української архітектури.

І в селі Р о з т о к а Міжгірського повіту дзвіниця, збудована 1792 року, має сміливий контраст великого й масивного першого

поверху з зовсім низеньким другим та з легким, щодо загальної маси, третім поверхом (Табл. III, мал. 19).

Перший поверх укладено узруб на міцній підвалині. До вхідних дверей ведуть маленькі сходи. Піддашшя цього поверху має великий винос і робить гарний перехід до двох вищих поверхів, значно менших розмірів. Широкоарочний третій поверх вкрито пірамідальною шестигранною покрівлею, увінчаною маленьким постаментом з невеликих розмірів грушевидною голівкою. Нагорі — маківка й барочний хрест. У цілому це є початкова стадія бойківської ярусности, втілена в монументально-солідну, а водночас і не тяжку, з виразно свосвідним силуетом форму.⁶

В селі **Стрілки**, яке розташоване на південь від м. Старий Самбір, недалеко від сіл Бусовисько і Топільниця, дзвіниця з 1792 року (Табл. III, мал. 20), має три поверхи в приблизних відношеннях висоти кожного знизу догори як 4:4:2. Два нижні цілком глухі поверхи хоч і однакової висоти, проте вигідно відрізняються один від одного тим, що нижній — значно ширший, отинькований і побілений та встановлений на ширшу за нього основу, а верхній — зашальований вертикально дошками. Цим відрізняються однакової висоти глухі поверхи і в достатній мірі вносять різноманітність у загальну композицію. Кожний з цих двох поверхів має виразну поземну тінь від перекритих гонтою і значно винесених піддашшів. А третій поверх, хоч і невисокий, але пожвавлений галерією з шістьма арочними прорізами для поширення благовісту від дзвонів. Цю дзвіницю можна вважати типовою і досить просто задуманою серед інших бойківських дзвіниць архайчного типу.

Пам'ятки без дат побудови між 1700-1800 роками

Дзвіниця в селі **Торунь**, в південній частині Бойківщини, недалеко від сіл Ізки і Присліп — побудови ХУІІ віку — має таку ж загальну схему, як і дзвіниця села Стрілки: вона є триповерховою, на міцних підвалинах, але пропорції висоти поверхів знизу догори тут приблизно такі, як 4:2:6. Нижній поверх архайчного типу з поземних деревин, з'єднаних узруб, з виступами кінців, які нагорі утворюють консолі для підтримування значного виносу піддашшя. Верхній поверх має з кожного боку по два півкруглих прорізи, а чотирисхильна пірамідальна покрівля надає особливо приємного полегшення завершенню дзвіниці своїми заламами. В цілому вся будівля блискуче поєднує в собі монументальність зі стрункістю, стриманий вираз

поривання вгору та загальну гармонію у композиції, найбільше проявлену в добрих пропорціях. Це є зразкова пам'ятка архітектури. (Табл. III, мал. 21).

В селі **Д о б р о в л я н и** (Табл. III, мал. 22) повіту Залішки є чотириповерхова дзвіниця з двома нижніми поверхами типу кам'яної або монументально збудованої з дерева й ґрунтовно отинькованої будівлі. Третій і четвертий поверхи збудовано з дерева, при чому тільки верхній поверх і пірамідальна покрівля восьмигранні.

Всі поверхи рівномірно зменшуються знизу догори. На першому поверсі є вхідні двері в товстих стінах, а на четвертому поверсі — з кожного боку по два досить великі отвори з напівокруглими вирізами нагорі. В цілому, ця дзвіниця з XVIII сторіччя в достатній мірі монументальна, ритмічна щодо наростання поверхів та пропорційна. Посадження нижньої частини, отинькованої й побіленої, з верхньою частиною у фактурі дерева — легкою і гарно завершеною — не псує загального враження такої вежі, яка поживає красвид.⁷

Дзвіниця в селі **Я с е н і Г о р і ш н і** (XIII століття), хоч і належить до зони Закарпаття, проте становить зразок дуже характерної чотириярусної бойківського типу вежі з її густо зближеною ритмікою поземних ліній. Два верхні яруси і покрівля — восьмибічні, мальовничі (Табл. III, мал. 23)¹

У селі **Ж е р н и ц я В е р х н я** повіту Лісько є дзвіниця звичайного двоповерхового типу з більшим нижнім і меншим верхнім поверхом, яку збудовано наприкінці XVIII віку (Табл. III, мал. 24). Відрізняється вона від подібних їй інших тим, що, крім піддашся, яке відокремлює нижній поверх від верхнього зі всіх чотирьох боків, є трохи нижче від цього піддашся на всю ширину стіни і тільки з одної передньої сторони, над вхідними дверми, дашок такого ж, як і піддашся, виносу. Це вже перехід до триярусної в бойківському дусі будівлі, яка саме за тих часів розвинулася в церкви з багаторярусними дахами.⁹ В другому поверсі зроблено посередині вузький вертикальний проріз, який буває в оборонного типу будівлях.

У селі **Ч о р н о г о л о в а** Закарпатської області є струнка дзвіниця з XVIII сторіччя, над двома поверхами якої купольні надбудови лемківського барочного типу створюють приємну комбінацію форм і ліній (Табл. III, мал. 25).

Другий поверх цієї будівлі втричі менший щодо висоти за перший, прорізаний трьома напівкруглими арками.

Покрівля — зрізаний конус з увігнутим профілем бокових ліній. На верші цього конусу досить велика баня із заломом нагорі, вище — досить солідний постамент для меншого зріза конуса, над яким підноситься маленька банька з маківкою і хрестом.

В цілому це є вежа, контур якої створено з вертикалів, похилих ліній, вигнутих і вигнутих м'яко заокруглених ліній і легкого завершення. Це є гра пластичних форм і ліній. Ця композиція відбиває в собі риси бойківських, лемківських та закарпатських впливів, але при цьому зберігає свій власний вигляд.¹⁰

В селі Кам'янка Струмилова повіту Золочів монументальна будівля тризрубною, триповерховою та завершеною трьома великими банями церкви, побудови XVIII сторіччя, а є вказівки, мабуть, коло 1667 року. Вона має тяжкуваті форми і мало вироблені силуети окремих башт (Табл. III, мал. 26). Широке піддашшя опасання, як і піддашшя високого другого поверху середнього найвищого зрубу спираються на звичайні прямі стовпи, які творять досить монотонний ритм вертикалей.

Не мають витонченого профілю і восьмигранні тяжкі бані з широкими ковнірами внизу. Середній зруб має боковий вхід у наву через маленьку прибудову. В кожній вежі зменшування об'єму кожного ярусу знизу вгору виражено дуже мало. Незважаючи на всі ці мистецькі мінуси, існування будівлі виправдує себе як потрібний у процесі дальшого розвитку архітектурних форм Бойківщини етап. Тільки на підставі будівельного досвіду могли згодом виникнути шедеври пізнішої творчої діяльності на бойківських землях.¹¹

Дзвіницю в Кам'янці Струмиловій збудовано в XVIII сторіччі, і на фоторепродукції у П.Юрченка вона має вигляд зовсім занедбаной. На жаль, цю цікаву з мистецького погляду історичну будівлю майже зовсім не описано. П.Юрченко тільки висловив варту уваги думку, що такі дзвіниці з нижніми поверхами, відкритими завдяки галеріям з аркадами, мабуть, виникли з міркувань репрезентативності, щоб споруда свідчила про силу і багатство громади або того, хто давав кошти на будівлю.

У М.Драгана¹² є фоторепродукція церкви з 1667 року в Кам'янці Струмиловій, проте рідкісного типу дзвіниці, яка, можливо, також виникла в XVII сторіччі, цей автор не навів.

Щодо зовнішнього вигляду, наведене у П.Юрченка зображення дзвіниці у Кам'янці Струмиловій не виявляє такого композиційного

мотиву, який перекликався б з подібним компонентом церкви, зображеної у М.Драгана. І скільки таких важливих фактів історії української архітектури лишаються невиясненими! Дедалі стає все труднішим документувати і вивчати історичні пам'ятки українського мистецтва, а до того ж, найцінніші залишки старовини у великій кількості зникають.

У дзвіниці з Кам'янки Струмилової з кожного боку трьох нижніх ярусів утворено по п'ять арок відкритих галерій з бар'єром. Арки ці не півкруглі, а становлять такі прямокутники, в яких бантинами зрізано верхні кути. У третьому ярусі замість арок маємо справжні рівнобічні трикутники, що сприймаються як ритмічно повторений і досить рідкісний мотив.

Аркади захищено згори надто великими виносими піддашшя.

Четвертий ярус є низький, восьмикутний і позбавлений галерій. Такого роду поверхи часто зустрічаються в бойківських багатоярусних церквах. У цьому верхньому поверсі ледве помітні маленькі прорізи. Дзвіницю перекрито невисокою пірамідальною восьмигранною покрівлею з постаментом і невеличкою барочною банею з хрестом.

Назріло багато таких питань, як, наприклад, послідовне вивчення кількох ярусних дзвіниць з відкритими галеріями: в селах Ісаї (1663 р.), Рожанка Вижня (XVIII ст.), Опірець (1748 р.), Гусне Н. (1759 р.), Ясениця Замкова (1860 р.) та Кам'янка Струмилова (XVIII ст.). В.Січинський наводить чіткий малюнок дзвіниці в Ясениці Замковій¹³ поряд з іншими зразками українських дерев'яних дзвіниць, але мало хто з дослідників української дерев'яної архітектури присвятив більше уваги саме цього типу окремо поставленим мальовничим вежам.

Вміле зіставлення поземно вираженого першого поверху з відземно поставленим другим маємо і в селі Ізк Мижгірського району на Закарпатті, у високій дзвіниці XVIII віку. Але тут верхній поверх має таке ж квадратове в плані продовження у вигляді третього поверху. Обидва ці поверхи посилюють вертикальну тенденцію дзвіниці, увінчаної ще й маленьким четвертим ярусом.

Загальна характеристика цих чотирьох поверхів така: перший поверх, зашальований вертикальними дошками, має піддашшя лагідно вгнуте у своєму поперечному профілі, що становить гарний перехід від ширшого до вузкого об'єму; другий поверх має нагорі, з кожного боку, по чотири напівкруглі прорізи дуже малого розміру, а над ними — вузьке піддашшя, над яким підноситься третій поверх з одним великим вікном з кожного боку. Покрівлю у вигляді зрізаної

чотирисхильної піраміди завершує четвертий малий ярус, перекритий чотиригранною пірамідальною покрівелькою з стовпчиком, мініатюрною банькою і хрестом.¹⁴

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ III

¹ Енциклопедія українознавства, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949, стор. 816, табл. УІІІ, ф. 4

² Окреме фото з фондів Музею українського мистецтва УКУ в Римі

³ А.Лушпинський, Дерев'яні церкви Галичини, Львів, 1920, Табл. XXXVIII

⁴ Г.Логвин, По Україні, Київ, 1968, стор. 387

⁵ А.Лушпинський, Дерев'яні церкви Галичини, Львів, 1920, Табл. ХУ

⁶ Д.Гоберман, Памятники церковного зодчества Закарпатья, Ленинград, 1970, стор. 16

⁷ Д.Щербаківський, Українське мистецтво, II, Київ-Прага, 1926

⁸ Т а м ж е, стор. 119

⁹ Фото з фондів Музею українського мистецтва УКУ в Римі

¹⁰ П.Юрченко, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1970, стор. 150

¹¹ Т а м ж е, стор. 144, фото стор. 153

¹² М.Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 29, фото 60

¹³ В.Січинський, Історія українського мистецтва, II, Архітектура, НТШ в Америці, Нью-Йорк, 1956, Табл. XXXУ / 4

¹⁴ Г.Логвин, По Україні, Київ, 1968, стор. 364

ІУ. ФОРМИ ПІЗНІШИХ ДЗВІНИЦЬ

Пам'ятки з датами побудови з 1800 року до наших днів

З початком ХІХ сторіччя в дерев'яному церковному будівництві, особливо в побудові дзвіниць, мало позначилася урядова заборона Російської імперії виводити церкви в стилі українського козацького барокко. Ще мало досліджено той факт, що, не зважаючи на таку заборону, по селах Наддніпрянської України продовжували виникати тридільні традиційні церкви з одною або трьома вежами.

Друга риса, в незначній мірі проявлена в дерев'яних церквах і дзвіницях першої половини ХІХ віку, — це вплив так званого класицизму. Він позначився найбільше в ганках, в яких трикутні фронтончики підтримуються двома або чотирма гладкими стовпцями в ролі характерних для цього стилю колонок.

На західніх землях України ці два факти майже не позначилися. Проте, в цілій Україні те головне і негативне, що принесло ХІХ століття в українське дерев'яне, переважно сільське будівництво, це з мистецького погляду був наступ на чудово вироблений традиційний народний тип тридільно-триверхої церкви, з відповідною до неї окремою дзвіницею. Цей наступ на Наддніпрянській Україні проголошено згори — з боку уряду царської влади. Наказано покінчити з виробленими віками різноманітними варіантами церков у стилі українського козацького барокко і навіть з вільними пошуками нових розв'язок при поступовому переході в Європі від стилю барокко до класицизму. Скрізь наказано будувати тільки церкви так званого «синодального типу» в дусі загальноімперської російської архітектури, додержуючись такого шаблону: на заході — вежа дзвіниці, з'єднана з церквою в одну будівлю, далі на схід — церковна нава з нижчою, в порівнянні з дзвіницею, надбудовою з куполом, а на сході — святилище. Притвір, по-нашому бабинець, мав бути під дзвіницею.

Такий «казьонний» синодальний тип церкви мав запанувати по всіх селах, щоб покінчити з місцевим українським національним духом, перейнятим настроєм «козацької вольниці» та «мазепинської незалежності», як тоді висловлювалися ідеологи російської централістичної влади. Але, на ділі, українська стихія по селах, навіть після придушення визвольних рухів декабристів, а пізніше й кирило-

методівців, була ще настільки сильна, що церкви і окремі дзвіниці в українському стилі подекуди таки виникали. Таких обмежень не мали західньоукраїнські землі, і там, у межах Австро-Угорщини, продовжувалося вільне будівництво українських традиційних церков і дзвіниць.

Дзвіниця в селі *Синьвидське Нижнє* повіту Сколе збудована 1803 року в зрівноважених пропорціях, дає виразне зіставлення великого об'єму нижнього поверху зі значно меншим щодо розміру верхнім поверхом (Табл. ІУ, мал. 28).¹ В добрій пропорції з цілою будівлею зроблено піддашся першого поверху, пірамідальний дах над другим поверхом, по три заокруглених прорізи під цим дахом та маленьку барочну грушевидну баньку з маківкою і хрестом на завершенні.

В селі *Рожанка Вижня*, на північ від сіл Торунь та Присліп, дзвіниця збудована 1804 року (Табл. ІУ, мал. 29), має три поверхи, які рівномірно зменшуються знизу вгору. Нижній поверх має поземну кладку деревин, зарубаних по рогах, з виступами і консолями, на які спирається широке піддашся, а другий і третій поверхи мають галерії заокруглених отворів, опертих на бар'єри, пошиті вертикальними дощечками. Восьмибічний дах має залом і маленьку баню в формі груші з маківкою, півмісяцем і хрестом.²

Дзвіниця в селі *Тухолька* (Табл. ІУ, мал. 30), на півдні від сіл Матків і Кривка, побудови 1845 року, триповерхова монументальна, але в порівнянні з іншими окремими вежами більш присадкувата.

В селі *Чуква*, повіту Самбір, дзвіниця збудована 1854 року (Табл. ІУ, мал. 31), відзначається незвичайно високим нижнім поверхом, поставленим на міцних підвалинах з виразно похиленими досередини стінами. На ньому другий поверх має зі всіх боків виступи з підсябиттям — пережитком оборонного значення, який тепер, разом з гарно заокругленими прорізами, чудово поживавлює цю оригінальну вежу з невисокою пірамідальною покрівлею.

Дзвіниця в селі *Михновець*, повіту Устрики, збудована 1868 року, має три прямокутні поверхи з помітним, але не різким зменшенням розміру об'ємів знизу догори (Табл. ІУ, мал. 32). Висота цих поверхів може бути виражена приблизно в таких же цифрових відношеннях, як і в дзвіниці з села Репедь: долішній, середній та горішній поверхи мають відношення як 5:3:4.

Ритміка поземних ліній — країв покрівлі та піддашшів — підтверджує, поруч з іншими, в цій дзвіниці нахил бойківської тенденції

до струнких веж, пересічених багатоярусними горизонталями. Великі прямокутні отвори в долішньому й горішньому поверхах розміщено в цих двох ярусах по одному по вертикальній осі цілої будівлі. В нижньому поверсі гарні консолі, утворені з виступів, зарубаних по рогах деревин, підтримують великий виступ піддашся.

Типову бойківську триповерхову дзвіничку збудовано 1876 року в селі **П о г а р**, повіту Сколе (Табл. ІУ, мал. 33). Це є добре вироблене з погляду конструктивного і з мистецького, композиція невисокої окремої церковної вежі, значно нижчої в порівнянні з виведеними поруч трьома вежами самої церкви. Що є найхарактернішого для цієї маленької будівлі? Насамперед, уже згадана вище у зв'язку з іншими зразками, гармонійно виражена послідовність зменшення розмірів кожного поверху в напрямі знизу вгору. Далі — гарне зіставлення поземної кладки вінців зрубу першого поверху з відземно поставленими дошками, що ними зашальовано другий поверх.

Вище — у третьому поверсі — ще виразніше полегшення архітектурного об'єму: крім зменшеного розміру його ще й наявністю чотирьох напівокруглих отворів з кожного боку. Це здійснено в такий спосіб, щоб ці отвори давали наскрізне просвітлювання дзвіниці. Таке включення навколишнього простору в об'єм будівлі робить її більше елегантною, поєднаною з оточуючим середовищем краєвиду серед великих розлогих дерев. Правильно-пірамідальна чотирисхильна покрівля грає роль не тільки форми, яка завершує ритміку похилених площин піддашків нижчих поверхів, але й синтезує процес полегшення будівлі нагорі при переході її до навколишнього широкого простору.

Великі виноси піддашків і покрівлі, нарівні з отворами і з пірамідою покрівлі, увінчаної витончено виробленим куполком з хрестом, сприяють лагідному поєднанню цілого об'єму з простором пейзажу, а зубчасті контури консоль, утворених виступами деревин для підтримки піддашся нижнього поверху, побільшують загальну мальовничість композиції в цілому.³

В селі **Ж у к о т и н**, повіту Турка, була церква й окрема дзвіниця побудови 1876 року (Табл. ІУ, мал. 34). Цей маленький ансамбль бойківського типу будівель став жертвою польського підпалу 1939 року.⁴

Дзвіниця була типова бойківська, триповерхова, з поступовим зменшенням розміру кожного поверху в напрямі знизу вгору. Всі три поверхи квадратів в пляні, завершені нагорі чотиригранною

пірамідою покрівлі, увінчані постаментом з барочною голівкою і хрестом. Отвори в другому й третьому поверхах малі, круглі.

Того ж 1876 року побудована і двоповерхова дзвіниця в селі Р о з л у ч, повіту Турка. Це є монументальна, квадратована в першому і другому поверсі, вежа, з великим піддашшям на консолях і з дванадцятьма маленькими просвітами під покрівлею (Табл. ІУ, мал. 35).

Починаючи з кам'яного цоколя і кінчаючи завершенням з маленькою голівкою і хрестом — все в цій вежі продумано з погляду конструктивного та естетичного, створюючи враження щільної й добре зрівноваженої композиції.⁵

Пам'ятки без дат побудови з 1800 року до наших днів

Триповерхова дзвіниця в селі Г у с н е В и ж н є, повіту Турка, збудована наприкінці ХІХ сторіччя (десь коло 1890 року), коли поруч було збудовано типову шестиярусну бойківського типу церкву. З кількох джерел відомо, що будував її майстер Лукач Снігур (Табл. ІУ, мал. 36).

Це є чотирикутна в кожному з трьох поверхів будівля, завершена невисокою пірамідальною чотирисхильною покрівлею. Висота кожного з трьох поверхів приблизно однакова.

Перший поверх збудовано узруб, з ясно видимою поземною кладкою деревин кожного вінця і з виходами кінців цих деревин на рогах. Покрівля першого поверху — піддашшя має великий винос і на кожному розі її підтримують заокруглені консолі, утворені з довгих кінців деревин.

Досить рідкісним явищем для дзвіниць є те, що галерії з отворами мають два поверхи — другий і третій. В обох поверхах отвори завершені нагорі напівколом.

В другому поверсі з кожного боку дзвіниці є по шість таких отворів, а в третьому поверсі — по три з кожного боку і кожний такий виріз у стіні трохи більший у порівнянні з кожним арочним віконцем другого поверху.

І гарні консолі першого поверху, аркади другого й третього поверхів та увінчання цілої дзвіниці легеньким барочним куполком з маківкою і невеликого розміру лінійним хрестом — все робить дзвіницю мистецьки тонко викінченою, ритмічною і легкою, приємною для очей з кожного навколишнього пункту.

Загальна структура цієї дзвіниці відрізняється від шестиярусних трьох веж близької до неї церкви, але й не контрастує в зіставленні з церквою, бо обидві ці споруди мають не тільки кожна дещо своє, але й спільні риси: ритміка зменшування розмірів кожного ярусу знизу вгору, виноси піддашшів і покрівлі, які споріднюють обидві будівлі зубчастістю контурів тощо.⁶

Закінчуючи ту частину нашої праці, в якій подано мистецький аналіз дерев'яних дзвіниць XVI-XIX сторіччів, залишилося зробити деякі висновки щодо цієї категорії церковної архітектури взагалі та згаданих нами пам'яток її, в попередньому тексті, зокрема.⁷

Поділяємо всі вище описані дзвіниці на дві основні групи: е л е м е н т а р н і — одно- й двоповерхові та р о з в и н е н і — три- і чотириповерхові дзвіниці.

Елементарні одноповерхові дзвіниці маємо в селах: Ширівці Долішні — XVII віку, Шариський Щавник, 1773 року — з лемківською багатоярусною надбудовою, Рівне — 1782 року — також з лемківського типу завершенням та Ондавка — XIX віку. З них — перша й четверта мають форми, хоч дечим подібні до бойківських, а друга й третя — виразно відмінні від бойківських дзвіниць.

Серед описаних елементарних двоповерхових дзвіниць більшість є з бойківських сіл і старобойківського типу. Серед них особливо цікаві: своїм архаїзмом — з Потилича, 1502 року та з Ковеля — 1505 р., а своєю мистецькою виразністю: з Олександрівки, XVII віку та з с. Шешори, XVIII віку, зі своєрідним зіставленням поземно витягнутого першого поверху з відземно витягненим догори другим поверхом, в селах: Ямне — XVIII віку та Барбівці — XIX віку. В цих двох останніх виявлено нові рішення щодо оригінально скомпанованого і тонко окресленого контуру та з мистецьким почуттям вироблених деталей. Це є цінні удосконалення традиційних форм і силуетів. Відхилення від звичних бойківських дзвіниць становлять вежі: в Люлинцях — XVII віку та в селі Черноголова — XVIII віку. Але й в цих будівлях відчуються пошуки нових рішень, в яких хоч щось лишилося ще від старобойківської основи.

Розвинені триповерхові дзвіниці показують найбільшу різноманітність та збагаченість композицій. Вони імпозантніші, ніж двоповерхові, що треба завдячувати широкій творчій фантазії бойківських народніх майстрів. В селах: Кульчиці (мал. 6) та Лосинець (мал. 7), також Опірець (мал. 13) та Погар (мал. 33) і в Потиличі — у вежі 1731 року бачимо найархаїчніші форми дво- триповерхових, ще

мало вироблених, дзвіниць. Але в такій, наприклад, дзвіниці, як у селі Ємаківцях, повіту Коломия, бойківська, в своїй основі, триярусна вежа, під впливом гуцульської архітектури зформувалася в будівлю бойківсько-гуцульського типу і, завдяки мистецькому обдаруванню народного майстра, стала витончено гарною. В ній є гармонія силуету, гармонія пропорцій та гармонія ритму ярусів, розмір яких убуває в напрямі від землі до неба. Серед чисто бойківських особливо досконала дзвіниця в с. Бусовисько 1773 р. (мал. 18).

Розвинені чотириповерхові дзвіниці досягли свого найбільшого розквіту в таких вежах, в яких блискуче додержано пошану до найголовнішого принципу всякої гармонії — єдності в різноманітності: в Дрогобичі при церкві св. Юра — 1600 р. (мал. 1) та в Яворові з ХУІІ в. (мал. 9). А чотириярусні дзвіниці — в Ясениці Замковій з 1760 р. (мал. 17) та в Кам'янці Струмиловій ХУІІІ в. (мал. 26) — досконало сполучено ритміку ярусів, розміри яких меншають догори, з ритмікою аркад у нижніх поверхах, які нагадують театральні льожі.

Українські дерев'яні дзвіниці в своїй архаїчній формі виникли ще до часів готики. Вони розвивалися, зберігаючи традиційно-народну основу, на часів ренесансу та барокко досягли такого блискучого розквіту, який становить помітний внесок в історію світової архітектури.

Відгук ще не так давно пережитої готики мають, наприклад, найстарші українські дзвіниці: в Потиличі — 1502 р., в місті Ковель — 1505 р., а також в Коломиї, в селі Радруж та в Дрогобичі побудови 1636 р. (мал. 2). Порівнюючи ці п'ять дзвіниць, бачимо характерні для готики пірамідальні покрівлі, але не стрільчасто-високі, як у Михайлівській церкві в селі Крайниковому на Закарпатті з 1668 р. або в Успенській церкві в селі Новоселиці на Закарпатті з 1654-1656 рр., де завершення веж шпильасто-конічні або чотирихвильні й умірковано високі.⁸

Наведені вище п'ять дзвіниць ХУІ та ХУІІ ст., з одного боку, вказують на традиційну форму дерев'яної дзвіниці, успадковану з попередніх сторіччів, а з другого боку, проявляють уже тоді велику різноманітність розв'язок у кожному окремому випадку. Основна схема такої дзвіниці — це є два поверхи, прямокутні в плані, поставлені один на один і завершені пірамідальною покрівлею. При цьому форми і розміри поверхів різні. Неоднакові також форми і розміри піддашшів, які становлять захист від атмосферних опадів для першого поверху,⁹ неоднакова й структура поверхів (особливо нижнього, який буває

залишений без всякого пошиття, цілком відкритий), різні й форми отворів у другому поверсі, також і покрівель (іноді — із заломом).

Пізніше елементи стилю барокко стали зосереджуватися найбільше в горішній частині дзвіниць, маючи найрізномодніші форми.

Спочатку це невисокі купольні завершення, як видно на малюнку Вестерфельда — старої дерев'яної дзвіниці собору Св. Софії Київської, датованому 1651 роком, далі купольні форми стають повнішими, вони більше заокруглюються, поділяються на яруси, за участю постаментів з ковнірами, що добре видно на малюнку багатоярусної дзвіниці Києво-Печерської Лаври, зображеному на гравюрі для печерських видань 1764 р.

У ХУІІ сторіччі формуються досить великі грушковидні бані, як це видно на дзвіниці Успенської церкви в Чорткові, збудованій у ХУІІ ст. або — з надбудовою ще й маленької грушковидної баньки на постаменті, як це бачимо на дзвіниці міста Яворів (мал. 9), також ХУІІ ст.

Пізніше бані робляться з заламами та двома ярусами маленьких куполків, чим вноситься не тільки поступове полегшення форм у напрямі до неба, а й поживлення загального силуету за допомогою лагідно вигнутих контурів. Такого роду завершення має дзвіниця села Сунгури 1756 р.

На Пряшівщині, наприклад, у селі Шариський Щавник барочне завершення дзвіниці з 1773 року має характерне лемківське увінчання вежі. Це є витягнений у відземному напрямі ряд барочних купольних компонентів з ліхтарем посередині, в якому є просвіти, та з такими звуженнями, які нагадують талію людського тіла. Якщо в дзвіниці Шариського Щавника таке барочне завершення дзвіниці має подібність до верхніх частин західньо-європейських церковних веж, то в інших випадках верхні частини дзвіниць, маючи барочне завершення, проявляють своєрідність форм українського козацького барокко. З цього погляду досить характерні дзвіниці в селі Бучачки, повіту Коломия, в селі Балинці, повіту Гвоздець, в місті Могилів-Подільський, в селі Яжів Новий, повіту Яворів (мал. 14) — всі побудови ХУІІІ сторіччя. На Бойківщині є зразок чудового поєднання місцевої ярусности з загально українським завершенням у Рожанці Вишній, повіту Сколе, будови ХУІІ в., а увінчання з 1804 р. Це увінчання є типово для своєрідного і прославленого нашого козацького барокко, яке панувало під час переходу до класицизму.

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ IV

¹ Рисунок зроблено з фото за малюнком Антона Малюци — з фондів Музею українського мистецтва УКУ в Римі

² *П.Юрченко, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1970, стор. 147*

³ *М.Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 102*

⁴ Фото з фондів Музею українського мистецтва УКУ в Римі. (На звороті фотографії є вказівка на те, що вона знята з натури 1930 р.)

⁵ Фото з фондів Музею українського мистецтва УКУ в Римі

⁶ Фото з фондів Музею українського мистецтва УКУ в Римі (На звороті цього фото написано, що знято його року 1922-го, а тепер церкву і також, мабуть, дзвіницю, знищено)

⁷ Нам не доводилося бачити колекції дерев'яних дзвіниць. Тим більше хотілося зібрати зразки українських дерев'яних дзвіниць, не тільки бойківських, а й деяких, пов'язаних з ними за ознакою подібності або контрасту. Для порівняльного аналізу хотілося б звести всі малюнки дзвіниць до їх чільних профілів, які найповніше відбивають специфіку загальної форми і загального образу кожної пам'ятки. Це не є механічні копії, а, найчастіше, відтворення, зроблені у відриві від натури, на підставі не завжди повних і точних матеріалів. На меті було дати не так технічні обміри пам'яток, поданих в однаковому масштабі, а виявити мистецькі образи дзвіниць, характерні особливості кожної з них. Добре й те, що нам пощастило започаткувати творчу класифікацію цікавих своєю композицією дзвіниць, збудованих переважно в західній частині України в XVI-XX віках. (Виставки наших малюнків у кількох навчальних закладах, бібліотеках і установах Риму викликали жваве зацікавлення і мали успіх, особливо у молодих відвідувачів — студентів і учнів. Мета виставок була практична: почути зауваження і побажання. Пощастило виявити кілька неточностей і з подякою прийняти кілька цінних побажань)

⁸ *Г.Логвин, По Україні Київ, 1968, стор. 349 та 351*

⁹ Уже в тих часах стали з'являтися кронштейни для підтримки піддашшів, як це бачимо в ковельській дзвіниці 1505-го року.

У. ФОРМИ НАЙДАВНІШИХ ЦЕРКОВ

Пам'ятки з датами будови між 1500-1700 роками

Наближаючись до середини нашої праці про мистецтво бойківських церков XVI-XX сторіччів, подамо ретроспективний погляд на ту частину роботи, яку вже викладено, а далі з'ясуємо склад другої половини нашої праці.

Перший розділ названо «Студії та висновки попередників». У ньому зроблено спробу висвітлити два питання: проблему схрещення двох впливів — південного (візантійського) та західного — романського, готичного, ренесансового, барочного та неокласичного, що потім перейшов у романтичний, а далі — в реалістичний, зі збоченням в бік різних формалістичних течій. З різноманітних західних впливів на формування бойківських церков, на нашу думку, найбільший вплив мали, насамперед, готичний стиль (до стилю відродження), а пізніше стиль барокко (після стилю відродження). Обидва стилі не змінили традиційну народну основу бойківської дерев'яної архітектури, а тільки органічно включили в форми місцевого будівництва певні композиційні принципи і мотиви цих двох стилів. В наслідок такої поступово виробленої синтези виник особливий — бойківський тип архітектури, який став архаїчною і найбільш досконалою, з погляду загальної мистецької гармонії, галуззю української національної архітектури. Бойківські будівлі на протязі віків вплинули на форми дерев'яного будівництва, поширеного по всіх українських землях. Через це, подаючи для мистецької аналізи зразки бойківських дзвіниць і церков, наведено для порівняння певну кількість дзвіниць і церков з тих українських земель, які лежать у сусідстві з Бойківщиною або навіть і більш чи менш далекої від неї. Таке порівняння дає можливість встановити спільні риси між бойківською архітектурою і архітектурою земель України, які лежать поза межами Бойківщини.

В переважній більшості випадків помічаємо чимало спільного між дзвіницями і церквами чисто бойківського типу і церковними будівлями в дереві, які ще збереглися на Україні.

Помічаємо, що дерев'яних дзвіниць, цілком відмінних від традиційних бойківських, на Україні було і залишилося зовсім мало. Це

є рідкісні винятки, зформовані під впливом лемківського барокко (маємо кілька таких рідкісних прикладів на Пряшівщині) або тоді, коли замість дзвіниці дзвони прикріплено до балки, опертої на стовпи і захищено від опадів маленьким дашком.

Українські дерев'яні дзвіниці ХУІ-ХХ вв., маючи величезну різноманітність місцевих відмін і навіть неоднакових пропорцій та окремих деталей у кожному випадку, пов'язані між собою на широких просторах України саме тим, що в них більш або менш відчувається старобойківська готична основа, виражена в тенденції до завершення тридільно-зрубної будівлі багатоярусно-пірамідальними вежами.

Пізніше в такі будівлі, утворені з трьох квадратів, укладених в одну лінію в пляні, вносяться пожвавлення в дусі барокко: поєднання квадратів з восьмикутниками і увінчання веж куполами козацького барокко, які дали чудове чергування прямих ліній з плавно вигнутими. В такий спосіб велике багатство форм об'єдналося в одну гармонійну цілість не тільки бойківського, а й всеукраїнського народного дерев'яного будівництва, яке становить оригінальний внесок у світову скарбницю пластичних мистецтв.

Після мистецької аналізи дзвіниць подаємо таку ж аналізу композиції окремих пам'яток бойківських церков, а разом з тим і кількох церков з-поза меж бойківських земель, з метою кращого виявлення суто бойківських архітектурних форм і деталей за методом порівняння.

Виклад опису і аналізи мистецької композиції бойківських церков, подібно як перед тим подано докладний огляд окремих бойківських дзвіниць, поділено на три розділи: композиція найдавніших церков (між 1500-1700 роками), композиція давніх церков (між 1700-1800 роками) та композиція пізніших церков (між 1880 роком і нашими днями).

Кожний розділ, як і перед тим для аналізи композиції дзвіниць, поділено на два підрозділи: пам'ятки певних віків, про які маємо точні дані щодо року побудови — окремі, в хронологічному викладі, та пам'ятки цих віків без точних дат побудови, про які маємо тільки вказівку на те сторіччя, коли вони виникли.

В окремому 8-му розділі зроблено мистецьку аналізу бойківських дзвіниць і церков у краєвидах, що їх оточують, а останній 9-ий розділ складений з двох частин, розглядає поступове вироблення пірамідально-ступенчастих форм церков з трьома верхами. На кінці приходить огляд тих творів дерев'яної церковної архітектури, що стали

пам'ятками національного і світового значення. Працю завершує обширна бібліографія пояснення архітектурних термінів і хронологічний список дзвіниць і церков.

Заглиблюючись в окремі питання і деталі нашої праці, вважаємо, що треба весь час дотримуватися такого викладу, коли різноманітність заторкнутого матеріалу не відривається від єдності задуманої теми. Саме з такою метою посередині тексту цієї роботи і зроблено огляд цієї праці — її задуму та загальної структури.

Тепер переходимо до аналізу мистецької композиції кожної церкви зокрема, починаючи з бойківської пам'ятки кінця ХУІ століття.

Церква св. Юра в Д р о г о б и ч і, збудована в 1598-1600 рр. (Табл. У, мал. 37), давно вже привертає увагу дослідників своєю красою пропорцій, монументальністю та мальовничістю. Ця церква, крім згаданих переваг з погляду мистецького, цікава ще й тим, що становить, мабуть, перший задум у бойківській дерев'яній архітектурі перетворити тризрубну церковну будівлю і п'ятизрубну. В ній, крім трьох традиційних зрубів, витягнутих в одну лінію, виникли ще маленькі зруби з вежами з півночі та з півдня від центрального зрубу. Ці прибудови нагадують діточок, які з обох боків притулилися до матері. Такі додатки до загальної вже традиційно виробленої композиції храму ще не включилися в повній мірі в одне гармонійне ціле, проте навіть у такому недорозвиненому вигляді виправдовують себе з двох поглядів: дають ефект більшого масштабу храму, роблять його величнішим завдяки зіставленню розмірів, а, крім того, вносять щось нове в звичну вже тризрубність, поживляють образ будівлі, посилюють його мальовничість кількістю форм.

Досить докладно аналізує цю церкву Д. Антонович. Наводимо його думки: «Тип церкви п'ятизрубною не видно, щоб мав за собою традицію, і представляється з ознаками типу в першій половині ХУІІ віку ще неудосконаленого, часами не зведеного до архітектурної єдності, як в церкві св. Юра в Дрогобичі, де бічні зруби несміло приростають до центрального зруба і своїм дрібним розміром різко відзначаються від трьох продольних монументальних зрубів і з цими останніми не тільки не складають архітектонічної єдності, але, навпаки, виглядають незалежно симетрично прибудованими каплицями, хоч зовнішнім виглядом вони вповні наслідують великі зруби тої ж церкви і їх з самого початку було заложено і виведено разом з цілою церквою. Не виключена можливість, що церква св. Юра може служити взірцем того, як несміло обережними експериментами п'ятизрубна церква на початку ХУІІ віку виростала із церкви тризрубною».¹

Ще в своєму курсі історії українського мистецтва в 1923 році в Празькому українському університеті Д. Антонович звернув увагу на прояв характерної для цілої України риси: стремління вкривати банями навіть такі маленькі зруби, як у бойківській церкві св. Юра в Дрогобичі. Він сказав так: «Коли поперечні зруби, як у церкві св. Юра в Дрогобичі, мають порівнюючи дуже невеликий розмір малих капличок, то все ж їх вкрито банями, відповідними до великих бань над великими продольними зрубами. Церкви в п'ять зрубів з одною банею над центральним зрубом найчастіше зустрічаються на Гуцульщині, але також не виключно, а навпаки, бували і по всій Україні. Але поза Гуцульщиною і Буковиною п'ятизрубні церкви частіше мають п'ять бань над кожним із зрубів. Такі вже згадувані п'ятибанні церкви в Великій Березянці і Лісовичах на Київщині і св. Юра в Дрогобичі і багато інших церков по всій Україні по обидва боки Дніпра».²

В зв'язку з цим храмом у Дрогобичі Д. Антонович робить ще одне цінне зауваження: «Цибулясті бані найповажніше виглядають на церкві св. Юра в Дрогобичі; тут вони піднесені на масивах трьох барабанів тяжать цибулястою масою, нагадуючи тяжкі поверхи двох дзвіниць мюнхенського собору».³ Автор зробив порівняння з відомою і характерною Фрауенкірхе в Мюнхені. І ще дає цінне пояснення: «На Україні цибулясті бані ніколи не доходили до порушення стрункості верху церкви тим, що боки цибулястої бані ніколи не розпиралися ширше нижчого краю бані під перехватом. Боки цибулястої бані навіть рідко бувають ширше барабана, який та баня покриває».⁴

П. Юрченко в шеститомній Історії українського мистецтва, перед тим, як говорити про композицію церкви св. Юра в Дрогобичі, дає високу оцінку майстерності дерев'яних церков Галичини XVI сторіччя і, зокрема, в селах Бойківщини: Ісаї, Тур'є, Довге та інших. На думку цього автора, виникла ціла школа майстрів українського дерев'яного будівництва. Для цієї будівельної школи особливо характерними були такі риси, як монументальні восьмерики і грушковидні бані з просторими опасаннями та галеріями. Саме ці риси досягли свого повного розвитку у XVII столітті.

Треба вважати особливо цінним спостереження П. Юрченка, яке в інших висловах підтверджує висновки Д. Антоновича і яке наводимо повністю в такій цитаті: «Бані в більшості пам'яток української архітектури XVII століття мали ширину восьмерика. При такому співвідношенні їхні форми були відмінні від цибулястих бань російської архітектури, особливо псковської, де ширина бані була помітно більшою від ширини барабана, а ковнір значно менше розвинутий.

Відрізнялись вони і від цибулястих завершень західноєвропейської архітектури, де була дуже розвинутою висота ковніра»⁵

Далі П.Юрченко пише, що церква св. Юра в Дрогобичі є визначною спорудою, в якій найповніше та найяскравіше зосередилися творчі досягнення народніх майстрів дерев'яної архітектури XVI віку Бойківщини і цілої України. Велика майстерність і мистецький смак найбільше проявилися в опасаннях на дерев'яних арках і кронштейнах, в аркадах на другому ярусі, на різних формах восьмериків і на гарно розвинутих банях.⁶

До вдалої характеристики загальної композиції церкви св. Юра, що її подав П.Юрченко, додамо тільки дещо від себе. Говорячи про чудові пропорції та співвідношення окремих частин цієї церкви, автор добре висловив думку про «монументальну компактність будови». А щодо невеликої відстані між восьмериками, то думки автора про те, що це посилює враження пластичности об'ємів, додамо й те, що це сприяє загальній цільності образу церкви. А чудові форми бань цієї церкви не тільки пружисті, як каже П.Юрченко, а ще й мають дуже правильно окреслені, за допомогою вигнутих ліній, контури. Можна сказати, що чергування прямих і вигнутих ліній досягло в цій церкві особливо виразно проявленої гармонії.

Згадуючи бічні крилоси з мініатюрними банями, автор правильно признає за ними значну психо-емоціональну роль, бо вони «підкреслюють величність споруди в цілому»?

Крім цього, зіставлення архітектурних форм різних масштабів є ще два цікавих висновки П.Юрченка щодо церкви св. Юра в Дрогобичі.

Перший — мистецький розпис цієї церкви яскравими фарбами від контрастних до лагідних, у зіставленні з м'якими сріблясто-сірими тонами дерева. Такий розпис, який нині не зберігся в повній мірі, побільшував загальну мальовничість усієї будівлі.

Другий висновок — це розкриття цікавого творчого методу народніх майстрів. Тут не відчувається якогось архітектурного церковного штампу, не дотримано жодних канонів або писаних правил, а кожний елемент будівлі зроблений по-своєму, з одним лише обмеженням: не порушувати такою різноманітністю загальної мистецької єдності.

Наприклад, східні і західні верхи церкви дуже подібні, але неоднакові. Різноманітні й форми дерев'яних арок опасання та галерії, різноманітні й форми гонти, якою обшито стіни та дах. Автор каже, що кожний тесляр працював над певною частиною будівлі — арки, карниз, обшивка гонтою, кронштейни, — і тут він вільно розвивав свою творчу

фантазію, маючи на увазі тільки погодженість з композицією цілого. Це було «творче змагання серед робітників», яке давало можливість «створювати повні оригінальної індивідуальності дерев'яні споруди».⁸

Цінне доповнення до мистецької характеристики церкви св. Юра в Дрогобичі зробив Г.Логвин: «Будівлю сприймаємо як скульптуру і, щоб належним чином оцінити її своєрідність, цю церкву треба обійти навколо. Маси церкви св. Юра вражають особливою плинністю форм, які вільно переливаються одна в одну. Гонтова обшивка лагідно облягає всі зруби і клироси та бані цієї будівлі, створюючи немов живі й тонкі пластичні переходи, які в архітектурі можливі тільки в такому матеріалі, яким є дерево».⁹

Розпис церкви св. Юра в Дрогобичі також захопив Г.Логвина. Про цей розпис названий мистецтвознавець каже, що він стелиться по стінах, переходить на паруси і наче зникає в напівтемряві бань.

Про кольорит розмалювання цієї церкви Г.Логвин каже: «З тонкою гармонією об'єднуються тут свіжі сині, червоні як полум'я, та охристі барви з сіро-попелястими, блідо-зеленими і перлово-білими тонами»!¹⁰

Сцени зі «Страстей Богоматері», «Акафістів Богоматері», «Акафіста Христу», «Мученицької смерті апостолів» та зі «Страшного суду» виконано в 1656-1659 роках мовою реалістичних виображень. «У всіх цих композиціях,— каже Г.Логвин,— мистці втілили і патос боротьби за свободу і незалежність, і готовність до самопожертви і до ствердження народніх ідеалів, і ліричні ніжні почуття матері, і відплату за злі вчинки».¹¹

Церква св. Юра в Дрогобичі — це твір мистецтва світового значення, створений на Бойківщині на підставі колективного задуму і руками народніх майстрів, серед яких хоч і був талановитий маляр Стефан із села Медики, розташованого недалеко від Перемишля, проте переважали місцеві бойки.

А церква в селі З а р а й с ь к о, Самбірського повіту, має дату побудування 1634 рік і стоїть на території Бойківщини (мал. 38). Це є стара, ще мало розвинена з погляду багатоярусних пірамідальних веж, але вже виразно бойківська будівля. Перший ярус цієї церкви не тільки охоплює, але й, можна сказати, чудово об'єднує далеко винесене піддашшя, або, як кажуть бойківські майстри, «фартух опасання». Це є особливо промовисто виражена горизонталь, підтримана виступами зрубів у вигляді дрібно зубчастих, але гарно заокруглених консолей. Середній зруб уже сміливо панує над боковими зрубами, другий ярус яких перекрито звичайними покрівлями на три схили.

Вежа середнього зрубу, хоч і невисока, в цілому тільки триярусна, проте вже має нахил до того, щоб далі в своєму розвитку стати стрункою. Сприяють цьому враженню і добрі пропорції між висотою другого, втричі вищого, ніж третій ярус, поверху з великим багатошибковим вікном посередині. Це є нічим не ускладнена, але по-мистецьки задумана і виконана церква, увінчана 3-ма великими хрестами на барочних грушковидних голівках на відповідних постаментах. При цьому центральний зруб завершує значно більших розмірів надбудова, що становить перехід від покрівлі до хреста, в порівнянні з тонкими конструкціями з хрестами, які є над боковими зрубами.¹²

Друга стара дерев'яна церква в Д р о г о б и ч і, Воздвиженська, має дату побудування 1636 рік (мал. 39). Г.Логвин каже, що побудовано її навіть раніше, але каплицю над бабинцем і цю вежу в цілому виведено лише в 1675 році. Дуже широке опасання охоплює тільки наву храму і вівтар, а бабинець охоплено відкритою галерією. І на другому поверсі вежі над бабинцем є, на рівні хорів, оточена аркадою тераса. Над навою середнього зрубу підноситься незвично високий другий поверх, завершений чотирисхильною пірамідальною покрівлею, над якою є ще два яруси середньої вежі. Ці два яруси мають майже однаковий вигляд поставлених один на одного восьмигранних циліндрів. Їх переділено ковніром і завершено пірамідальною покрівельною з хрестом.¹³

Дуже низьке двоярусне святилище своїм контрастом щодо розміру ще більше підкреслює величний об'єм середнього зрубу.

Два верхні яруси вежі над бабинцем дають натяк на майбутній розвиток чисто бойківських багатоярусних веж.

Завершення центральної частини цього храму не можна признати вдалим: це є оригінальне, але з мистецького погляду нічим не привабливе розв'язання. Натомість гостроверха пірамідальна покрівля західної вежі з її поширенням знизу, хоч і рідко зустрічається в українській архітектурі з дерева, зокрема в бойківських церквах, проте достойна уваги в ролі гармонійного переходу від об'єму вежі до відкритого навколишнього простору.

Г.Логвин, висловлюючи цікаві думки щодо інтер'єру церкви Воздвиження в Дрогобичі, каже, що він вражає суворою простотою і величчю свого внутрішнього простору. Це тому, що основний зруб і піднесена над ним баня мають чіткі чотирикутні форми. Стіни цього інтер'єру прикрашено розвисами. Найцінніші з мистецького погляду ті, які є у святилищі. Їх виконано відразу ж після побудування церкви.

Автор розписів був талановитим монументалістом і розмістив свої сюжети з великим знанням справи.¹⁴

Церква в селі Г у с н е Н и ж н е, повіту Турка, з 1665 р. — це типова бойківська тридільна і триярусна будова з трьома вежами, завершеними пірамідальними покрівлями без барочного типу бань (мал. 40). Тільки зовсім маленькі голівки підтримують хрести з маківками. Верхній ярус середньої вежі є восьмигранний з такою ж пірамідальною покрівлею і великим ковніром під постаментом. Це зразок середнього етапу в процесі розвитку бойківської церкви з трьома багатоярусно-пірамідальними вежами. Досить значна різниця щодо висоти більшої західної вежі, в порівнянні з меншою східною, не тільки не псує загального враження, а, навпаки, вносить поживлення і мальовничість у загальну композицію.¹⁵

Тризрубна, триярусна і завершена трьома восьмигранними куполами без заломів церква в селі К р е х і в, повіту Жовква, збудована 1658 р. Це бойківська будівля купольного типу. Перший поверх охоплено чітким поземним піддашшям опасання (мал. 41). Прямокутні в плані, окремо поставлені об'єми другого поверху переходять нагорі у восьмикутники третіх ярусів. Над великими куполами, які від форм стилю відродження ще не перейшли в форми барочного профілю, встановлено восьмигранні постаменти з правильними грушковидної форми барочними куполками, із заламами і ковнірами внизу, із маківками і тонкого рисунку хрестами нагорі. Розміри західної вежі в значній мірі більші, ніж загальний об'єм надвітарної вежі, завдяки чому ефект загальної мальовничості і поетичної затишності, яка сприяє молитовному настрою, проявилися в цій будові ще більше. Великі багатошибкові вікна дозволяють милуватися в інтер'єрі цієї церкви різьбою іконостасу майстра Івана Жом'юка, який по-своєму подав декоративні мотиви в стилі відродження, а старі липи навколо церкви утворюють чудову гармонію дерев'яної будівлі серед живих дерев близького оточення.¹⁶

Церква в селі І с а ї, повіту Турка, з 1663 р. є цілком бойківська — з трьома вежами, кожна з яких має чотири яруси. (Мал. 42) Верхні яруси восьмигранні, завершені дерев'яними також восьмигранними банями, які наочно демонструють процес формування барочних куполів. Лагідно вигнуті контури їх ще не виробилися з багатограних конічних покрівель. Широченний фартух, або піддашшя опасання, оперте із західного боку на стовпи, а в інших місцях на солідні консолі, відкрита галерія другого поверху над бабинцем, різноманітна структура кожного поверху, тонко викінчені увінчання веж і приємна гра світла й тіні в певних частинах будівлі — все це

робить храм мальовничим, належним до найкращих пам'яток бойківської архітектури. Щойно пережита визвольна війна українського народу не тільки не перешкодила, але й пожвавила творчі пошуки талановитих майстрів.¹⁶

В селі В о в ч е Д о л і ш н є, недалеко в північно-східньому напрямі від Самбора, церква, збудована в 1680 році, тризрубна і триверха, має дещо нижчу західню вежу в порівнянні з центральною. Центральна має чотири яруси і вже становить, особливо нагорі, початкову стадію характерної бойківської багатоступневої вежі. Двоповерхова східня вежа значно нижча, ніж обидві інші. Між трьома вежами, на рівні другого поверху, є на різній висоті перекриті дахом сполучення. Вони мало пов'язані з композицією храму в цілому. Тільки одна східня вежа має типову восьмигранну баню з заломом, що відповідає її восьмигранному другому поверхові. Нижній поверх з поземною кладкою деревини з великим виносом піддашшя на консолях чудово поєднує в одну цілість всі три в достатній мірі різноманітні вертикалі зрубів. Об'єднують будівлю і увінчання веж грушковидними барочними голівками з маківками і хрестами (Табл. УІ, мал. 43).

Церква в селі В е л и к а Б і л и н а, між Дрогобичем і Долобовим, недалеко від Дністра, побудови 1685 року, має три поверхи, кожний з великим виносом піддашшя, опертого на стовпи в нижніх двох поверхах. Всі поверхи чотиристоронні, піддашшя і дах — чотирисхильні. Третій поверх, це, власне, одна чотирибічна надбудова, значно зменшена в об'ємі, в порівнянні з двома нижніми поверхами. В цілому храм має вигляд триступеневої піраміди, по вертикальній осі якої розміщено великі вікна, а внизу — масивні дерев'яні двері (Табл. УІ, мал.44).

Мальовничо виглядає тризрубна чотириповерхова з досить великими восьмигранними барочними банями та з малими грушковидної форми завершеннями церква в селі Т у р' є Д о - л і ш н є, що є на півдорозі між Старим Самбором і Туркою. Добрі пропорції цієї будови 1690 року, чергування чотирибічних поверхів з восьмибічними, досить різноманітно задумані композиції окремих веж та немонотонний ритм поземних затінь від численних піддашшів — все це пожвавлено ще й невеличкими прибудовами до другого поверху центрального зрубу з півночі і півдня. Ці маленькі добудови, трохи зміщені від вертикальної осі цілого храму, становлять зародження п'ятизрубних хрестових заложений. Це ще не цілком вироблене формування північної і південної веж, випередив у своєму розвитку цілком барочний вигляд бані центрального зрубу з цілком вміло зробленим заломом (Табл. УІ, мал. 45).

Різноманітно розв'язано композицію старої церкви 1690 року в місті **Д о л и н а**. Це є, в основі своїй, двоповерхова, частково триповерхова будова, але як цікаво задумана і здійснена у натурі! Середній ризаліт виділяється не тільки поміркованими виступами з боків, але й поміркованим піднесенням угору. Східня частина будівлі, якщо дивитися з півночі або з півдня у поземному вимірі відноситься до західньої приблизно як 3:5, тобто відповідає класичній пропорції «золотого поділу» — близького до поділу талією стрункої людської постаті на верхню половину (3) і нижню (5). Великий ефект мальовничості вносить опасання на стовпах з консолями. Також і бічний вхід до церкви та другий поверх над бабинцем з аркадою галерії. Пожвавлює ціле маленька елегантна вежа з барочним завершенням. Це розв'язання композиції церкви у вигляді подовгастого будинку, перскритого чотирисхильними дахами, мабуть, з успіхом вживалося в цивільного призначення домах, зразки яких з XVII-XVIII ст. не збереглися. На другому поверсі заокруглені нагорі форми великих вікон дуже добре пов'язуються з аркадою галерії (Табл. УІ, мал. 46).

Манастир **Л и ш н я н с ь к и й** в Самбірському повіті з церквою будинкового типу з 1690 року — має інший варіант композиції, подібної до вищеописаної в Долині того ж року будови (Табл. УІ, мал. 47). І тут майстерно скомпоновано західню частину будівлі з відкритою галерією. Тільки середнє і західнє заложення храму вкрито спільним дахом. Кожну третину будівлі позначено нагорі маленьким барочного типу увінчанням, а в межах першого поверху форма центрального заложення підкреслена стовпами з консолями, на які спирається широке піддашшя. В цій будові зроблено таке цікаве перскликання: нагорі один дах об'єднує середню і західню частини церкви, а внизу — одне піддашшя обіймає середню і східню частини храму. Величезні подвоєні і одинарні вікна з великою кількістю маленьких шибок роблять цю будівлю особливо привабливою не тільки багатством світла в середині церкви, але й оживляють великі площі стін.¹⁷

Пам'ятки без дат побудови між 1500-1700 роками

В м. **С к о л ь** тризрубна церква XVII віку має три двоповерхові заложення, об'єднані широким піддашшям опасання на консолях. З них середнє має надбудований нагорі ярус, типовий для поширених пізніше бойківських багатоступневих церков. Пропорції цієї будівлі добрі, елегантні увінчання веж мають вигляд цілком вироблених барочних, можливо, добудованих пізніше (Табл. УІ, мал. 48).

Тризрубна і триверха церква в м. С т а р а С і л ь (св. Воскресіння Христового) з ХУІІ віку, має композицію, подібну до попередньої, але з деякими другорядними відміними, які роблять її неповторною. Така її риса, як перехід чотирибічного поверху в восьмибічний і завершення вже восьмибічним конічним дахом та невеличкі барочні увінчання — все частіше трапляються і в інших храмах. Але зовсім незвичним явищем є маленька прибудова з віконцем, приліплена до другого поверху середньої вежі з боку святилища. Цей додаток не входить у композицію східної вежі, яка має свою оригінальну ознаку: замість відсутнього її другого поверху, піддашся опасання продовжується вгору до рівня третього поверху (Табл. VI, мал. 49).

В селі У н я т и ч і в тризрубну церкву ХУІІ сторіччя внесено такі своєрідні відміни: другий поверх середнього зрубу з ще одним ярусом над ним має дуже виразну великого розміру чотирикутну форму з подвійним шістнадцятишибковим вікном, а бічні двоповерхові зруби, замість веж, перекрито звичайними дахами. Окрім того, коло бабинця, з півдня, є бічна добудова (не маємо точних даних, чи є такий додаток також і з півночі). Все це є скоріше інтуїтивні, ніж усвідомлені прояви уникання шаблонів шляхом повторення однакових архітектурних форм і окремих композиційних мотивів (Табл. VII, мал. 50).

Церква св. П'ятниці в м. С т а р а С і л ь з ХУІІ ст., хоч і чисто бойківська, з погляду мотивів, з яких її скомпоновано, має в своїй загальній формі також і прояв лемківської традиції — лагідне спадання висоти кожного з трьох по-різному розв'язаних заложень із заходу на схід. У цілому, ця будівля блискуче погоджує єдність з різноманітністю (нижній поверх з піддашсям на консолях та ритмічне зменшення висоти пластичних форм кожного зрубу, поданого у виразно відмінному варіанті). Крім того, в цій церкві проявлено витончено відчутні переходи об'єму в простір, як вміло поставлена галерія з аркадою та конус даху західного зрубу, пожвавлений лагідним заломом (Табл. VII, мал. 51).

Звична форма збудованої в ХУІІ віці тридільної і триверхої церкви в селі М о р о з о в и ч і — на Дністрі, між Самбором і Старим Самбором, має досить виразне пожвавлення в поданих по-різному трактуваннях західної і східної веж (Табл. VII, мал. 52).

Був ще один зразок церкви ХУІІ віку у вигляді подовгастого будинку в селі К у л ь ч и ц і, на схід від Самбора. Центральний ризоліт становив п'ятиярусну башту (2 поверхи плюс 2 яруси надбудови з конічним дахом). А над східним і західним залами, над другим

поверхом, були добре знайдені форми двоярусних дахів у дусі бойківських ступенчастих побудовань. Цілу покрівлю поживляював поділ другого поверху на стінні площі з вікнами та галерію з аркадою. Загальна форма храму, увінчана трьома тонкими барочними голівками і хрестами, становила вдалий приклад асиметрично зрівноваженої монументальної конструкції. Церкви домового типу доповнюють наше уявлення про цивільні будинки, зразки яких з ХУІІ-ХУІІІ вв. у дереві не збереглися (Табл. УІІ, мал. 53).

Етап еволюції бойківського типу церкви з трьома пірамідально-ступенчастими вежами бачимо в селі **Ботелька Вишня** — на півдорозі між Туркою і горою Пікуй (1405 м.), з якої витікає річка Стрий. В ній число ярусів, з метою подолання одноманітної ритміки, цілком ясно для глядачів і приємно для очей варіюється: центральний зруб має шість ступенів (рахуючи перший затінений піддашшям поверх і другий, з широким подвійним вікном). А нагорі вже тоді у достатній мірі тонко вироблені (якщо не додані пізніше, про що зрідка маємо дані) маленькі барочні голівки з хрестами. Це — один з найдавніших зразків бойківської церкви (Табл. УІІ, мал. 54).

УІ. ФОРМИ ДАВНІХ ЦЕРКОВ

Пам'ятки з датами побудови між 1700-1800 роками

Досить типовий симетричний характер має тризрубна, але одноверха церква в селі **С л о б о д а Б о л е х і в с ь к а**, збудована 1700 року. Бічні заложення виведено в два поверхи, перекриті звичайним дахом із заломом, а центральне має ще й третій восьмибічний поверх з типовою барочною банею, залом якої особливо виразний, увінчаний постаментом з грушководною голівкою, маківкою. Це село міститься між м. Сколе на заході і м. Долина на сході (Табл. VIII, мал. 55).

В селі **Н о в о с і л к и Г о с т и н н і**, розташованому за Самбором униз за течією Дністра, церква побудови 1700 року, в основі своїй має форму будинка. І тут вона має поділ на три заложення, чітко позначені консолями, які підтримують піддашся першого поверху. Середня частина цілої будівлі має другий поверх з великими вікнами. Цей поверх трохи переходить межі східньої частини церкви і весь перекритий гарного профілю дахом з заломом. Але над бабинцем є ще оригінальна надбудова, нижча, ніж висота другого поверху і також перекрита відповідного розміру дахом із заломом. Крім цієї незвичної відміни, є ще одне рідкісне явище: поставлена на дах осередкова купольна вежа стоїть не над центром будівлі, а трохи на захід. Цю вежу створено з трьох восьмибічних постаментів, висота яких зменшується знизу вгору. На них поставлено барочну баню в дуже добрій пропорції до всієї композиції. На елегантній бані і на східніх кінцях верхнього і нижнього дахів розміщено хрести. Схили покрівель мають залом на лінії, яка ділить дах на нижню і верхню частини в пропорції 3:5. Всі ці співвідношення і деталі роблять образ церкви своєрідним і мальовничим (Табл. VIII, мал. 56).

Церква в селі **С і л е ц ь С а м б і р с ь к и й**, між Старим Самбором і Дрогобичем, з 1700 року, має типове тризрубне заложення з трьома масивними вежами. Середня — чотириповерхова, західня — триповерхова, а східня — двоповерхова. В більших вежах є комбінації чотирикутніх з восьмикутніми поверхами. Три верхи завершено значного розміру барочними банями, які для різноманітності мають

не цілком однакові профілі. Кожна з них із заломом і з типовим барочним увінчанням у вигляді маленької груші з маківкою і хрестом. (Табл. УІІІ, мал. 57).

У селі **Т у р к а С е р е д н я** вже маємо характерну тризрубну церкву бойківського типу з 1700 року. Ступенчасті вежі її мають: середня — 6 ярусів, східня і західня — кожна по 4 яруси. Остання має галерії з аркадами просвітів на 2 та 4 поверсі. Це вже зформована з чисто бойківськими пірамідально-ступенчастими зрубами церква — пропорційна, монументальна і струнка (Табл. УІІІ, мал. 58).

Наче б крок назад у порівнянні з попередньою пам'яткою становить зразок також бойківського, але ще не цілком розвиненого щодо форм уже знищеного храму в селі **Х в е р т ь** на південь від м. Лісько. Хоч дата будови цієї церкви трохи пізніша — 1708 рік, проте в кожній з її трьох триповерхових веж ще немає того зближення між ярусами, яке є типовим для більш викінченого типу бойківських церков (Табл. УІІІ, мал. 59).

Не зважаючи на пізніший, 1718 рік побудови, молодшу стадію розвитку становить і церква в селі **Т и н і в** на північному сході від Дрогобича. І в ній чотири яруси середнього зрубу та три яруси обох бічних зрубів ще не поставлено так густо, як у церкві 1700 року з Турки Середньої. Проте і церква в Тинові приваблює очі деякими перевагами. Наприклад, у ній не поставлено надто тісно окремі вежі, як у с. Гусне Нижнє з 1655 року. Тут добре обмірковані віддалення не тільки між окремими вежами, а також і добре сприймаються інтервали між ярусами середньої вежі. Ще добре уникнено повторення західньої і східньої веж: західню вежу вигідно відрізняє віконце верхнього поверху, галерія другого та стовпи, на які спирається піддашшя нижнього поверху. В цілому образ церкви в Тинові сприймається глядачем ясно, логічно і виразно (Табл. УІІІ, мал. 60).

Церква в селі **Р о з д і л**, побудована 1718 року, в Подністров'ї, на північ від Жидачева, тобто на перехідній території від Бойківщини до суміжних українських земель, має вигляд монументальний, а одночасно і мальовничий. Всі три вежі завершено характерними барочними вежами з заломами — не точно однаковими щодо розмірів і форм. Особливо добре задумано щодо пропорцій і різноманітності західню вежу з відкритою галерією на другому поверсі, вузьким ярусом над нею та восьмибічним верхнім поверхом. В цій будівлі не тільки в західній вежі всі елементи її доладно зіставлені, а й у цілій будівлі всі частини так добре поєднано, що вона становить принагідний твір мистецтва (Табл. ІХ, мал. 61).

Між Бориславом і Туркою, в селі **Д о в г е П і д б у з ь к е** церква з 1723 року має струнку ступенчасту п'ятиярусну середню вежу, значно вищу, ніж західня триярусна вежа, і особливо контрастну щодо висоти в порівнянні з двоюрисною східньою вежею. Ця центральна вертикаль не виглядає монотонно, бо чотирибічний другий поверх з двома великими вікнами вище переходить у третій і четвертий поверхи восьмикутної форми, а ще вище завершується п'ятим ярусом пірамідального даху, увінчаного постаментом з грушковидною барочною голівкою з маківкою і хрестом. Західний зруб має тільки три яруси, з яких середній становить відкриту галерію, яка додає мальовничості цілій будівлі, а мелянийкий східний зруб на два поверхи грає роллю у виразній висотній різноманітності веж. Ще більше поживає образ цілої церкви маленька надбудова над входом до церкви між середнім і східнім зрубом. Уникання повторень у складових елементах цього храму та втончена елегантність форм у завершеннях веж — все це робить цю пам'ятку бойківської архітектури визначною, цінною для національного і світового мистецтва. Тут не тільки унісонний акорд неоднакових веж, а й рівна широка горизонталь піддашся навколишнього опасання, опертого на далеко винесені зубчасті консолі, створюють єдність у різноманітності або ту гармонію, до якої постійно проявляли прагнення народні будівники (Табл. IX, мал. 62).

Загальний вигляд двоповерхового будинку з мансардою має церква з 1724 року в селі **Б е р е ж н и ц я К о р о л і в с ь к а** біля Жидачева. Окремішність середнього зрубу виступає у формі ризаліту, завершеного надбудовою третього поверху. Цю верхню частину будівлі перекрито пірамідальною чотирисхильною покрівлею з маленьким підбанником і грушковидною банькою нагорі, яку увінчано маківкою і хрестом на півмісяці. Певне поживавлення в загальну композицію будівлі вносять неоднакові рівні покрівельних гребнів бокових зрубів та понижений рівень покриття опасання в межах центрального зрубу (Табл. IX, мал. 63).

Багатство всіляких архітектурних форм поєднано в тризрубному храмі з 1730 року села **Т о п і л ь н и ц я Г о р і ш н я** на південь від Старого Самбору. Середній чотириярусний зруб завершений восьмигранною барочною банею з підкреслено виразним заломом, широкий ковнір якого становить дашок верхнього яруса. Ця вежа домінує над цілою будівлею як щодо своєї висоти, так і з погляду вдалого поєднання багатьох асиметрично розміщених компонентів. Завдяки цьому церква стала особливо ошатною і мальовничою. Маленький додатковий двоярусний зрубик коло центральної вежі

виразно підкреслює масштабність споруди в цілому. Гарно оформлено здвоєні прямокутні багатошибкові вікна з дашками на площах стін другого поверху середнього і західного зрубу. Артистичне розв'язання має і пропорційна вівтарна триярусна вежа, також завершена восьмигранною барочною банею з чітким заломом, роблять церкву ще більш ефектною. Особливо привабливий вигляд має широкий фартух опасання, опертий на стовпи. Ця мистецьки викінчена будівля становить окрасу такого типу бойківської архітектури, в якому асиметрична різноманітність ліній і форм цілком підлягає композиційній єдності цілого. Кілька родів покриття гонтою або, як кажуть, дерев'яною черепицею, стін, покрівель і бань вносять ще більше поживлення в образ цього визначного зразка народної архітектури, який сміливо можна назвати гармонійним ¹⁸ (Табл. IX, мал. 64).

В м. **Т у р к а С е р е д н я** тридільна з трьома вежами церква з 1739 року не має великого числа і різноманітності компонентів, проте радує добре виміченими пропорціями вже знааних традиційних форм. Тільки восьмибічні бані веж в цій ясно окресленій будівлі перебувають у перехідній стадії від невисоких готичного типу пірамідальних дахів до вже знайдених плавно заокруглених контурів барочних завершень. Маленькі барочні увінчання веж тут уже викінчено, може, разом з побудовою, а, може, й додано пізніше (Табл. IX, мал. 65).

У селі **В о л о с а т е**, у верхів'я ріки Сян, на захід від Турки, церква збудована 1742 року, має чотирибічні вежі — середню чотириярусну, а бічні триярусні — в стадії пошуку добрих пропорцій. Висота веж ще не збалансована з метою виразності цілого, але вже відчувається вірність бойківським пошукам (Табл. IX, мал. 66).

Церква в селі **Л і н и н а М а л а**, на південь від Старого Самбора, з 1742 року, проявляє пошану будівельника до бойківських традицій в творчих пошуках дерев'яної архітектури, але з нахилом до присадкуватих форм витягненої в поземому напрямі будівлі. Горизонталь у цьому разі перемагає вертикаль (Табл. X, мал. 67).

Мінімально спрощену форму має церква в селі **Д о л о б о в і** — на Дністрі, на північ від м. Добрівляни. Збудовано цей храм у вигляді звичайної тридільної хати 1745 року. Чотирискхильний дах тут піднесено вгору значно вище, ніж у хатах. Посередині на покрівлі є досить масивний восьмикутний постамент з добре викінченою барочною банею. Вежа, дах, вікна, підвалини — все зроблено просто і доцільно, все добре пасує одне до одного (Табл. X, мал. 68).

Хатнього типу основа церкви в селі **У ж о к** у верхів'ї ріки Сян з 1745 року, над чотирискхильним дахом із заломом переходить у типову

чотириярусну середню бойківську вежу, приємну щодо поєднання її розчленувань і загальної пропорційності. Західня вежа хоч і зависока для бойківського типу (будучи майже такої висоти, як і середня), проте ця вертикаль вносить сміливий контраст у монотонну ступенчастість чотирибічною призмою з віконцем. Східня маленька вежа — наче підголосок, який втворює в дуєті з середньою вежею (Табл. X, мал. 69).

Недалеко від містечка і станції Л а в о ч н е, повіту Сколе, в селі Опірець, є давня і характерна для бойківських пірамідально-ступенчастих храмів будівля 1748 року.

Вона має три шестиярусні вежі, завершені низькими банями і голівками з хрестами в стилі українського козацького барокко. Була середина ХУІІІ віку, коли ця найхарактерніша і найбільш прославлена в світі бойківська архітектурна форма вже наблизилася до стадії свого завершення, до періоду її повного розквіту.

Всі три вежі, наче добре згармонізоване тріо співаків, виступають одноставно, маючи кожна лише свої незначні відміни щодо розміру або вигляду якоїсь деталі. Наприклад, західній зруб має вхідну добудову з південного боку — покрівлю на стовпах. Окрім цього ганку, або може краще сказати порталу, в загальний аспект цієї чітко продуманої будівлі вносять поживавлення великі багатошибкові вікна на другому поверсі, з напівкруглими завершеннями. Чи оці напівкруглі верхи вікон і портал з фронтом не є симптомом переходу стилю барокко в стиль класицизму, що саме тоді став проявлятися в архітектурі Західньої Європи?

В кожному разі, цю ритмічну споруду, не позбавлену своєрідної пластичної мельодики наростання висоти веж, поєднаного з убуванням розмірів і ваги ярусів, та ще й з лагідним увінчанням кожної башти за допомогою барочних заокруглень, — завдяки всьому цьому ставимо цю пам'ятку архітектури в число визначних ¹⁹ (Табл. X, мал. 70).

Хоч і трохи пізніша, але менше ярусів має традиційна тридільна церква в центральній бойківському населеному пункті Т у р к а Г о р і ш н я 1750 року. Готичного типу чотирикутні пірамідальні дахи веж мають лагідний залом, якій чарують своєю виточненістю контурів із легкими барочними голівками з хрестами на увінчанні веж. У цій будівлі особливо пасує смілива горизонталювання опанування з піддашшям, опертим на гарно профільовані консолі. В цій пам'ятці архітектури перебувають у певній рівновазі та гармонії ті тенденції, які мають поземний характер, з тими, які поривають думки і почуття вгору. В цілому, архітектурна розв'язка тут погоджує простоту з витонченістю (Табл. X, мал. 71).

Оригінальною щодо зовнішнього вигляду є церква будинкового типу в селі Р о с о л и н, недалеко на південь від міста Устрики Долішні. Це є будівля з 1750 року, тризрубна, другі поверхи якої середнього і західнього заложення об'єднано одною чотирихильною покрівлею. При цьому гребінь покрівлі над центральним зрубом трохи підноситься в порівнянні з рівнем такого ж гребня над західнім зрубом. Через це середній зруб трохи підвищено над боковими. Посередині гребня центрального заложення зроблено постамент, на який наче одягнено конічну покрівельку, увінчану маленькою голівкою з хрестом.

Перший низький поверх відокремлено від другого, двічі вищого, широким піддашшям опасання, яке охоплює і одноповерховий східний зруб. При цьому піддашшя понад святилищем підноситься вгору і доходить до покрівлі центрального зрубу — до самого гребня. В профілі бачимо зі східнього боку церкви одну довгу похилу лінію, яка вносить щось зовсім нове в звичні контури дерев'яних церков тих часів.

Другий поверх центрального зрубу має близько поставлені великі вікна прямокутної форми, а другий поверх західнього зрубу має тільки одне невелике кругле вікно.

Образ цієї незвичайного вигляду пам'ятки української дерев'яної архітектури вказує на безмежно велике багатство форм, створених народними будівниками. Поруч із стрункими вертикалями типових бойківських ступенчастих веж, які скеровують погляди і поривання до неба, тут проявляється тенденція деяких церков до похилих напрямків, які виражають рух, та поземних горизонтальних, сприятливих заспокоєнню психічних емоцій ²⁰ (Табл. X, мал. 72).

Загальну горизонтальну тенденцію виражає і церква з 1750 року в селі П о г і р ц і Самбірського повіту²¹ Ця будівля має вигляд двоповерхового будинку, подовгастого, перекритого чотирихильною покрівлею із заломом. Опасання має широке піддашшя та малу прибудову (Табл. X, мал. 73).

Бойківська церква ступенчасто-пірамідального типу досягла своєї дозрілості в п'ятизрубній будівлі з трьома вежами 1755 року в селі Л и с о в и ч і — на північ від Долини і Болехова. У ній бачимо всі мистецькі переваги цього типу храмів, якими Бойківщина прославилася не тільки на цілу Україну, а й поза нею. В ній блискуче виявлено суть гармонії: єдність у різноманітності. Єдність виражена у спільному для всіх чотирьох веж характері побудови багатоярусної ритміки їх, у підкресленні вертикальної осі цілої композиції найбільшого висотою центрального зрубу і в об'єднуючій ролі першого поверху і його опасання, яке ніби охоплює всі чотири заложення з

п'ятим у кожній вежі, в убуванні розміру кожного яруса в міру наростання веж угору і в таких деталях, які пожвавлюють усю композицію: в першому поверсі це гарні зубчасті консолі, які підтримують піддашшя опасання, в другому поверсі — не цілком однакові отвори вікон, а у вищих ярусах переходи прямокутників чотиригранних у восьмигранники, завершені барочними банями. Щоправда, в цьому храмі барочні бані ще не цілком вироблено з конічних восьмигранних покрівель готичного типу, але дуже добре відбито переходову стадію до барочного профілю копул із заламами. В цих завершеннях уже намічено легкий перехід від архітектурного об'єму до відкритого навколишнього простору. Потрібні були цілі віки колективного народнього досвіду для утворення такої пластичної симфонії, гармонійно включеної в мальовниче оточення карпатського краєвиду ²² (Табл. X, мал. 74).

Церква в селі С л и в к и, на південь від Долини і Калуша, з 1760 року, це є п'ятизрубна хрестовидна конструкція в пляні будинку (Табл. XI, мал. 75). Двоярусну вежу з банею має тільки центральний зруб, а всі інші заложення перекрито звичайними трисхильними покрівлями з трикутними фронтонами з кожного боку: західнього, східнього, північного та південного.

Тризрубна церква св. Миколая з 1761 року в місті Д о л и н а має імпозантний монументальний характер: солідний вигляд тільки одної центральної вежі з шістьма ярусами цілком різного вигляду, пропорційно пов'язана з двома боковими заложеннями, перекритими звичайними будинковими покрівлями із заламами та фронтонами з обох вузьких боків. Досить велика баня барочного типу із заломом панує над цілою будівлею, в якій компактність архітектурного об'єму завдяки зубчастим консолям, гострим виступам дахів та тонким барочним увінчанням з хрестами має легкий перехід до навколишнього простору ²³ (Табл. XI, мал. 76).

Ще в минулому сторіччі прославилася своєю красою збудована в 1761 року церква села К р и в к и — недалеко від гори Пікуй і верхів'я ріки Стрий, між містами Турка і Воловець. Після перенесення цієї пам'ятки архітектури до Львова 1930 р., вона знаходиться у Львівському «Музеї просто неба» — серед рослинного краєвиду. Це вже в повній мірі розвинена бойківська церква ступенчасто-пірамідального типу. Середня і західня вежі мають кожна шість ярусів, а східня — п'ять. Співвідношення висоти веж, неоднаковість і пропорційність їх — все це тонко вивірено народнім мистцем. Не тільки неоднакові віддалення між вежами, а й відсутність монотонної ритміки ярусів — також і ці риси творчо продумані наперед.²⁴ Струнки

всї в цїй пам'ятці архітектури більше, ніж в інших будовах, нагадують високі карпатські смєреки по три в ряд, асиметричні, величні й чудово зрівноважені. Тут маємо своєрідне «перекликання» природи з мистецтвом (Табл. XI, мал. 77).

Монументальний, а водночас і вишукано мистецький вигляд має збудований 1762 року п'ятизрубний храм з одною шестризрубною вежею в селі М ш а н е ц ь, на південь від Старого Самбора. Бокові зруби перекрито звичайними для будинків покрівлями, але їх вдалдо оздоблено піддашшями, галеріями, залами, фронтонами, маленькими барочними завершеннями. При перевазі майже виключно прямих і похилих ліній в цій будівлі в достатній мірі проявлено мальовничість у цілому. Храм пожвавлено великими вікнами в другому і четвертому поверхах, а також відкритими галеріями в третьому і п'ятому поверхах. Чисто бойківські елементи цієї будівлі мають тут поновому скомбіновані поєднання ²⁵ (Табл. XI, мал. 78).

В селі К н я з і в с ь к е, на південному сході від Долини, збудована 1771 року п'ятизрубна церква, завершена тільки однією вежею над середнім зрубом. Ця вежа, виведена на перехресті чотирьох звичайних будинкових дахів над боковими залаженнями, має тільки два чотирикутні яруси, а над ними восьмикутник з вікнами на північ і на південь, який служить базою для невисокої, але типової барочної бані із заломом і широким ковніром. Над нею восьмисторонній постамент для барочної грушководної голівки з хрестом. Про всі інші компоненти цієї пам'ятки, такі, як залом і фронти покрівель, великі вікна, консолі піддашшя над опасанням, — не повторюємо того, що вже говорилося в зв'язку з попередніми пам'ятками. І тут щодо церкви в Князівському відчувається пошук народнього будівника над таким образом храму, який був би традиційно бойківським, перейнятим духом українського козацького барокко, проте не шаблонним, а своєрідним, як своєрідна індивідуальність кожної людини ²⁶ (Табл. XI, мал. 79).

Це саме можна сказати і про церкву в селі Г н и л а, на південь від Турки, у верхів'ях ріки Сян. Збудовано її 1772 року в дусі тризрубної бойківської будівлі з трьома ще невисокими вежами.²⁷ З них середня вежа має чотири яруси, західня — три, а східня — тільки два. Перші дві завершено пірамідальними дахами, а третю — барочною банею — восьмигранною, з гарною опуклістю і виразним заломом. Поєднання всіх компонентів традиційне, але не трафаретне (Табл. XII, мал. 80).

Збудована 1780 року церква в м. Т у р к а Д о л і ш н я — з шестиярусною середньою вежею і чотириярусними боковими, має однакові архаїчні чотиригранні пірамідальні завершення середньої висоти покрівлями. На них — маленькі барочні увінчання з хрестами.

Всі яруси цієї будівлі чотирикутні, фартух опасання прямий і виразно поземний, опертий на гарні малі консолі. В цій будівлі виявлено особливу чіткість поземних ліній, яскраво виражено сувору ритмічність типової бойківської ступенчастої пірамідальності, стремління до породжених стародавніми місцевими тенденціями багаторусних форм. Дуже тонко виражена деяка асиметричність бічних веж і акцент композиційного осередка за допомогою подвійного вікна. Це є особливо характеристична бойківська будівля початкового періоду її розвитку. Віддалення між вежами і між ярусами помірковані ²⁸ (Табл. XII, мал. 81).

Високою оцінкою народу і мистців користується церква з того ж 1780 року в селі Б у с о в и с ь к о — на меншому віддаленні від Старого Самбора і на більшому від Турки. (Табл. XII, мал. 82). Всі три вежі в неї чотириповерхові, віддалення між ярусами більші, ніж у попередній пам'ятці архітектури, вищі яруси з чотирикутних переходять у восьмикутні, а всі три завершення мають вигляд уже розвинених типових бань козацького барокко. Цей храм становить блискуче поєднання бойківських архаїчних традицій з уже розвиненим всеукраїнським козацьким барокко. Ритміка і мелодика пластичних форм у цій пам'ятці доходить до такої гармонії, яка породжує моральне піднесення, сприяє шляхетним пориванням, вираженим у творчості ²⁹ (табл. XII, мал. 82).

В селі С у с о л і в, коло Дністра на схід, від Самбора, будинкового типу церква того ж 1780 року є двоповерхова, перекрита чотирисхильною покрівлею. Церковні компоненти тут такі: поземе піддашся опасання на консолях першого поверху, чотири великі вікна другого поверху з гарними заокругленнями нагорі та елегантний постамент у вигляді призми на два яруси посередині гребня покрівлі з тонко виробленими барочними увінчаннями ³⁰ (Табл. XII, мал. 83).

В селі Т е й с а р і в, коло Жидачева, тризрубна і з трьома вежами церква має в кожному зрубі по три поверхи. В ній входу західний зруб з півдня, а всі три вежі завершено досить великого розміру барочними банями.

Ці широкі з чіткими заламами і ковнірами восьмигранні купули відрізняються одна від одної формами. Але в цілому будівля має архітектурний образ, в якому тенденція вишир перемогла устремління трьох веж до неба. А, може, точніше буде сказати, що не перемогла, а тільки стримала надмірний відрив від землі, як було за часів готики з її акомпаньяментом схоластики замість людинолюбної гармонії. Як сказав поет О.Олесь, так можемо сказати і про козацьке барокко, що в ньому «з журбою радість обнялась» ³¹ (Табл. XII, мал. 84).

Без особливо цікавих прикмет збудовано 1781 року тризрубну, але з одним пірамідальним завершенням тільки середнього зрубу, церкву в селі **У г о л ь н а**, на північ від Долини (Табл. XIII, мал. 85). В ній переважають прямокутні компоненти з похилими перекриттями. Таку геометричну композицію хоч трохи пожвавлюють, по-перше, зрівноважена асиметрія частин, а по-друге, подвійне велике вікно на другому поверсі середнього зрубу. Окрім того ще й маленькі консолі під покриттям опасання та витончені барочні увінчання з хрестами.³²

Церква з 1787 року в селі **С т у п о с я н и** — над Сяном, досить далеко на південь від Ліська, має виразно горизонтальне опасання, а над ним три бойківського типу ступенчасто-пірамідальні вежі, кожна з ще трьома чіткими поземними лініями ярусів. Ритміка цих чотирьох поверхів храму не монотонна, бо кожний відрізняється шириною, розміром вікон, також і позицією в різновисотних вежах. Все це становить чинники, важливі для експресивного силуету церковної будівлі в цілому ³³ (Табл. XIII, мал. 86).

В селі **С и н е в і д с ь к о Н и ж н є**, трохи на північ від міста Сколе, збудована 1790 року церква належить до типу двоповерхових будов з тим або іншим завершенням тільки середнього заложення. Пропорції цієї будівлі перевірено добре. Широка барочна баня без залому, поставлена на значних розмірів восьмигранник, не тільки виразно охоплює і завершує найвищу частину храму, але й надає цілій будівлі характеру цільної монументальності ³⁴ (Табл. XIII, мал. 87).

Збудована в 1791 році церква в селі **С о к о л і в к а** — недалеко на південний захід від Турки — має хоч і мало розвинену ярусність, проте є типова бойківська, з верхніми невисокими восьмигранними поверхами і пірамідальними перекриттями кожної неоднакової висоти вежі. Приємно пожвавлює другий поверх зіставлення дев'ятишибкових вікон з круглим віконцем одної з бічних веж ³⁵ (Табл. XIII, мал. 88).

П'ятизрубна церква в селі **Я б л і н к а В и ж н я**, на південь від Турки з 1791 року, має найвищу центральну п'ятиярусну вежу з досить густо поставленими вищими ярусами. Ця осередкова вежа стримано домінує над чотирма триярусними бічними зрубами. Чудову пластичну ритміку створюють восьмигранні пірамідальні покрівлі кожної вежі, профілі яких мають тонко вироблені барочні увінчання з маківками і прозоро орнаментованими хрестами. Перехід від співзвучного комплексу форм до навколишнього простору чудовий ³⁶ (Табл. XIII, мал. 89).

Церква з 1791 року в селі **К о р о с т е н к а** — між Устриками Долішніми та Самбором — це подовгаста одноповерхова будівля з

трьома традиційними частинами інтер'єру, має посередині надбудовану з двох восьмигранників досить масивну вежу, перекриту барочною банею з мало вираженим заломом. Над цією вежею і на покрівлі — над бабинцем і над святилищем — встановлено постаменти з досить великого розміру барочними голівками, маківками і хрестами ³⁷ (Табл. XIII, мал. 90).

Мало розвинені щодо наростання у висоту три неоднакові, але пропорційні вежі бойківського типу церкви (тризрубної, триярусної та триверхої), збудованої 1791 року в селі **С м і л ь н и к** — недалеко від Ліська. Другий поверх будинку має великі прямокутні багатошибкові вікна, а третій ярус кожної вежі квадратний у плані і низький. На таких квадратах вставлено чотиригранні пірамідальні покрівлі з барочними голівками і хрестами. Розміри бокових зрубів виразно неоднакові ³⁸ (Табл. XIV, мал. 91).

Чотириярусна триверха церква, завершена неоднаковими щодо розміру і профілю барочними банями, в селі **Г в о з д е ц ь**, на північ від Турки з 1791 року, становить своєрідний тип бойківської архітектури, який для відміни від народнього «готично-бойківського», називаємо «барочно-бойківським». У першому більше пластичної ритміки, більше суворості мужности, а в другому — більше пластичної мелодійності, більше чуттєвої жіночості. Архітектонічна монументальність є в обох цих типах конструкцій. В будівлі, про яку йде мова, можна сказати, що західню вежу зроблено занадто близькою щодо розміру і форми до центральної. Через це програє виразність силуету в цілому. Але навіть і при такому вигляді храм у цілому справляє враження мальовничого мистецького твору (Табл. XIV, мал. 92).

В селі **У с т і я н о в а Д о л і ш н я**, яке лежить на схід від Ліська, церква з 1792 року архітектонічно добре зосереджена навколо високого і масивного центрального заложення. Двоповерхові бічні заложення подано з почуттям зрівноваженої асиметрії. Величність цілій будівлі надає монументальний центральний зруб. Як бачимо третій тип бойківської, а, може, ліпше сказати, бойківсько-лемківської архітектури будинкового типу проявив себе таким поєднанням компонентів, яке могло давати не менші ефекти виразності пластичних мас і силуету, ніж психо-емоціональне діяння «готично-бойківського» або «барочно-бойківського» будівельних типів ³⁹ (Табл. XIV, мал. 93).

В селі **З а г і р ' я**, між містами Сянік і Лісько, знаходиться п'ятизрубна, але одноверха церква, збудована 1792 року, добре зосереджена навколо центрального заложення, завершеного

восьмикутником на дуже низькому квадраті. Увінчано цю невеличку вежу також досить низькою восьмигранною пірамідальною покрівлею, з постаментом на ковнірі, грушковидною голівкою із заломом вниз та великим хрестом (Табл. XIV, мал. 94). З кожного боку та церква є пропорційна, дає гарний силует і в достатній мірі монументальна.⁴⁰

Крім описаних вище двох храмів у Дрогобичі є третя цікава церква Святої П'ятниці, збудована 1795 року. Маючи вигляд двоповерхового будинку, з опасанням першого поверху, на консолях якого піддашшя охоплює всі чотири сторони, ця будівля особливо притягає увагу великими багатошибковими вікнами другого поверху та п'ятиярусним ризалітом центрального заложення у вигляді стрункої вежі, завершеної барочною банею. На ній — постамент з барочною голівкою і хрестом. Все це разом створює загальний образ цього храму композиційно виробленим, затишним і привабливим (Табл. XIV, мал. 95).

Звертає увагу те, що в самому тільки Дрогобичі є три дерев'яні церкви з 1598, 1634 та 1795 років побудови. При цьому кожна з них, маючи в собі багато рис, характерних для чисто бойківських народніх конструкцій у дереві, вносить ще й чимало нового, як у певних компонентах і деталях, так і в загальних композиційних задумах.⁴¹

Пам'ятки без дат побудови між 1700-1800 роками

Зменшену багоярусність, але в цілому тип старобойківський, з опасанням, має церква з ХУІІІ століття в селі В и ц і в, між Старим Самбором і Туркою. Середній і один боковий зруб тут триповерхові, а другий боковий зруб — двоповерховий. Всі яруси і пірамідальні покрівлі чотиригранні. Нагорі — маленькі барочні голівки з хрестами. Щодо загальних пропорцій, здається занадто малою різниця між висотою центральної вежі, яка має досить виразно домінувати, та висотами бічних веж, тоді як висотний акцент помітно завершує і поквавлює кожен композицію⁴² (Табл. XIV, мал. 96).

Архаїчна з вигляду, але в дуже добрих пропорціях є п'ятизрубна церква в селі Л и п а, на захід від Долини з ХУІІІ віку. Це в основі своїй двоповерхова будова з навкільним опасанням. Над центральним заложенням струнка чотириповерхова вежа, завершена двома восьмигранниками, — менший на більшому. Увінчання вежі — пірамідальна покрівля з постаментом і барочною голівкою, маківкою і хрестом. Вежа дає струнку вертикалю не тільки в будівлі, а й у краєвиді.

Можна вважати цей храм за один з найвизначніших зразків талановито задуманої і виконаної архітектурної композиції. Великі вікна, різноманітність фактури покриття стін і покрівель, а також гра світла і тіні — все це побільшує мальовничість храму ⁴³ (Табл. ХУ, мал. 97).

Триярусна церква ХУІІІ віку в селі **Т о п і л ь н и ц я Д о - л і ш н я** — між Старим Самбором і Туркою, має опасання, а над ним трохи відокремлені одна від одної три вежі з прямокутних ярусів. В цій пам'ятці добре відчуті висотні пропорції веж і чудово прикрашують цілу будівлю відкриті арки третього поверху задньої вежі та велике багатошибкове вікно другого поверху середньої ⁴⁴ (Табл. ХУ, мал. 98).

Церква ХУІІІ віку в селі **К а в ч и й К у т**, коло Жидачева Стрийського повіту, становить наочний зразок яскраво вираженої і добре зрівноваженої асиметрії архітектурних форм. Автор задуму і виконання цього храму дав сміливе розв'язання: один боковий зруб подав у вигляді компоненту звичайного двоповерхового будинку, а другий боковий триповерховий зруб створив як триярусну бойківську вежу. У відношенні до вертикальної осі споруди, права і ліва її половини, при різних формах, мають вигляд однакових щодо ваги кожної з них. А над обома цими бічними зрубами панує монументально високий, масивний і пропорційно скомпонований центральний зруб. Це вказує на уникання всього монотонного і повторного у творчій праці народніх будівників, які намагалися створювати неповторні і мальовничі архітектурні композиції ⁴⁵ (Табл. ХУ, мал. 99).

Виразно бойківська, ступенчасто-пірамідального типу церква з трьома ритмічними вежами і опасанням, розмір якого з піддашшям займає мало не всю нижню частину цілої композиції, знаходиться в селі **Б а х н о в а т а**, на південь від Турки. Середній зруб має п'ять, а бічні — по чотири яруси. Вся побудова витримана в архаїчних формах і деталях бойківського типу, породжених ще за часів готики. Але й тут є намагання шляхом асиметрії і витончення увінчання вносити хоч трохи пластичної мелодики і мальовничости в традиційні форми і силуети ⁴⁶ (Табл. ХУ, мал. 100).

Менший, з мистецького погляду, ефект справляє церква ХУІІІ віку в селі **В и ш к а**, на Закарпатті, на півдорозі між Туркою та Ужгородом. В ній висота досить різноманітних веж спадає з заходу на схід. Ця лемківська риса поєднується з бойківською ярусністю. Пожвавлює загальний вигляд скісна обшивка дошками другого поверху ⁴⁷ (Табл. ХІ, мал. 101).

Церква ХУІІІ віку в селі **В о л о с я н к а**, також на півдорозі між Туркою і Ужгородом, хоч і не в межах самої Бойківщини, має

бойківського типу пропорції веж і ярусність. Ці вежі завершено різного вигляду банями і голівками з хрестами, на яких помітний значний вплив барокко ⁴⁸ (Табл. ХУ, мал. 102).

Типовий бойківського типу храм з трьома ступенчасто-пірамідальними вежами бачимо вселі **Ботелька Нижня**, на південь від Турки. Ця церква ХУІІІ віку має бокові зруби п'ятиярусні, а центральний зруб шестиярусний — з дуже гарно вираженою ритмікою і пірамідальністю. Різна висота веж добре збалансована, також завершення їх досить рідісне — у вигляді переходових форм від конусів до барочних бань. В цілому ця будова струнка і пропорційна — одна з найхарактерніших і найкращих бойківських ⁴⁹ (Табл. ХУ, мал. 103).

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛІВ У І УІ

¹ *Д. Антонович*, Із історії церковного будівництва на Україні, Прага, 1925, стор. 4-5

² *Д. Антонович*, Скорочений курс історії українського мистецтва, Прага, 1923, стор. 118

³ *Там же*, стор. 115

⁴ *Там же*, стор. 116

⁵ Історія українського мистецтва, т. ІІІ, Київ, 1968, стор. 31

⁶ *Там же*, стор. 31-32

⁷ *Там же*, стор. 32

⁸ *Там же*, стор. 33. Той факт, що кожний учасник будування церкви «не був лише пасивною силою, що підкорялась керуючій сторонній волі», на нашу думку, сприяв захопленню кожного будівника творчим процесом і робив церкву справжнім твором колективного народного мистецтва.

⁹ *Г. Логвин*, Украинские Карпаты, Москва, 1973, ст. 48-49 (переклад з рос. мови ВКК)

¹⁰ *Там же*, стор. 49-50 (переклад з рос. мови ВКК)

¹¹ *Там же*, стор. 49 (переклад з рос. мови ВКК)

¹² Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

¹³ *Л. Логвин*, Украинские Карпаты, Москва, 1973, стор. 44

¹⁴ *Там же*, стор. 45. Автор допускає можливість, що розписи в цій церкві виконав майстер Григорій, який був також і визначним гравером. На гравюрах ХУІ віку, підписаних його ім'ям і опублікованих в таких виданнях як «Анфологіон», Київ, 1619 рік, «Літургіон», Київ, 1629 рік, «Євангеліс», Львів, 1634 рік, — типи святих мають велику подібність до персонажів цих розписів. Далі автор говорить про перейнятість глибоким трагізмом сюжетів, виконаних надіконостасом, у 1659-61 рр. «Іх виконано тоді, — пише Логвин, — коли у всіх у пам'яті були свіжі драматичні події визвольної війни 1648-54 років». «В цих сценах мистець оспівує насамперед велич духа, що його не можуть зламати ані тортури, ані навіть смерть» (Переклад з рос. мови ВКК).

¹⁵ В. Логвин, По Україні, Київ, 1968, стор. 379. Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

¹⁶ А. Лушпинський, Дерев'яні церкви Галичини, Львів, 1920, мал. IX

¹⁷ Сучасні італійські архітекти, незвичні до дерев'яних будівель, на рефераті автора про українські дерев'яні церкви XVI-XX віків, з демонстрацією відповідних малюнків, були захоплені обдарованістю народних будівників, особливо лемківських, бойківських та гуцульських церков попередніх століть. А щодо цих двох дерев'яних церков в Долині та при монастирі Лишнянському, зробили критику своїх нудно монотонних кам'яних будівель другої половини минулого століття, які дотепер залишилися уздовж залізниць. Вони звернули увагу на те, що в українських дерев'яних двоповерхових будівлях ще в минулих віках позначилася гармонія в блискучому поєднанні різноманітних частин об'єму будівлі в одну привабливу цілість. Такі доповіді автора мали місце в 1980-1981 рр. на архітектурних факультетах Венеції, Флоренції, Риму, Неаполю і Палермо.

¹⁸ М. Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 79, мал. 155. Також: фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі.

¹⁹ М. Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 91, іл. 180
Г. Логвин, По Україні, Київ, 1969, стор. 381

²⁰ Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

²¹ В. Логвин, По Україні, Київ, 1968, стор. 381

²² М. Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 98, мал. 193

²³ Т а м ж е, стор. 74, іл. 146

²⁴ Т а м ж е, стор. 189. Також: Нарис історії архітектури УРСР, Київ, 1954, іл. 288

²⁵ Т а м ж е, стор. 131, іл. 358

²⁶ Т а м ж е, стор. 36, іл. 77

²⁷ Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

²⁸ М. Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 91, мал. 179

²⁹ Т а м ж е, стор. 98, мал. 194, а також:

А. Лушпинський, Дерев'яні церкви Галичини, Львів, 1920, мал. VII і фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

³⁰ Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

³¹ А. Лушпинський, Дерев'яні церкви Галичини, Львів, 1920, т. XXIV

³² Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

³³ М. Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 37, мал. 171

³⁴ Т а м ж е, стор. 44, мал. 91

³⁵ Т а м ж е, стор. 104, мал. 206

³⁶ Т а м ж е, стор. 119, мал. 236

³⁷ Дерев'яні церкви в Україні, ред. М. Колянківський, стор. 35

В. Кармазин-Каковський, Мистецтво лемківської церкви, Рим, 1975, стор. 65, мал. 335-341. (В селі Коростенко не встановлено точно, котра з двох церков походить з року 1791, а яка з 1799).

³⁸ Фото Музею українського мистецтва УККУ в Римі

³⁹ Т а м ж е

⁴⁰ Т а м ж е

⁴¹ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 714, мал. 226. (Автор цієї праці, викладаючи по вищих класах історію українського мистецтва, не раз давав студентам завдання пригадати собі і схематично нарисувати 3, 4 або 5 пам'яток української дерев'яної архітектури і коротко, на одній сторінці, дати мистецьку порівняльну характеристику їх. Кілька разів особливо змістовно проходила тема «Дерев'яні церкви міста Дрогобича»).

⁴² *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 132, мал. 260. Також: Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

⁴³ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 123, мал. 242

⁴⁴ Т а м ж е, стор. 86, мал. 169

⁴⁵ *А. Лушпинський*, Дерев'яні церкви Галичини, 1920, табл. XIX

М. Драган, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 77, мал. 152

⁴⁶ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 18, мал. 35

⁴⁷ *М. Ашкіназі*, Світ дивної старовини, Ужгород, 1969, стор. 44-45

⁴⁸ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 88, мал. 173

Т а м ж е, стор. 112, мал. 221.

УІІ. ФОРМИ ПІЗНІШИХ ЦЕРКОВ

Пам'ятки з датами від 1800 року до наших днів

У селі **Н а г у є в и ч і**, між Старим Самбором і Дрогобичем, де народився Іван Франко, є з тонким мистецьким почуттям задумана і збудована 1801 року церква з трьох заложень і тільки з одною центральною вежею. Ця середня вежа становить пірамідально завершений ризаліт з трохи незвичного вигляду банею нагорі. Залом цієї бані, як це можна бачити з рисунку М. Драгана, 48 є значно вище, ніж він буває в барочних банях. Через це сама баня виглядає невеличкою в порівнянні зі значним поширенням її нижче цього залому.

Завдяки такому завершенню вся середня частина будівлі має блискуче виконане увінчання цього храму. Два бічні зруби перекрито простими покрівлями з залами і фронтонами з заходу і сходу. Великий винос опасання опертий на стовпи, особливо густо поставлені на заході. В цілому будівля хоч і архаїчної форми, проте не позбавлена змагання уникнути шаблону (Табл. XVI, мал. 104).

Церква в селі **С и н е в и д с ь к о Н и ж н ь**, поміж містами Стрий та Сколе, має дату побудови 1790 рік, але ми вважатимемо 1802 рік, бо таке свідчення знаходимо в більшості джерел. Та церква належить до будинкового типу бойківських архаїчних тридільних храмів, які вже перейшли до п'яти двоповерхових заложень. З них чотири бічних — з навільним піддашшям опасання на зубчастих консолях і з перекриттям інших поверхів звичайними хатніми дахами, має ще два поверхи з конічною покрівлею тільки над центральним заложенням. Ця зрівноважена асиметрична побудова з кожного близького пункту виглядає пропорційною і мальовничою ¹ (Табл. XVI, мал. 105).

Збудована в 1814 році типова бойківська ступенчасто-пірамідального типу церква в селі **В и с о ц ь к е Н и ж н ь**, у верхів'ях річки Стрий, на південь від Турки — це вже цілком розвинена будова з двома восьмиyarусними і одною семиyarусною вежею.

В цілому храм нагадує три смереки або три індійські пагоди з найвищою з них середньою. Ці струнки вежі ритмічно і урочисто

наростають вгору щодо висоти, але одночасно спадають щодо ваги кожного ярусу. Це є своєрідна боротьба двох зустрічних рухів, побідність якої можна бачити на березі моря: одні хвилі, ідучи з моря, ритмічно наступають на берег, а інші, меншої сили, відбившись, повертаються назад, також ритмічно, у протидії до тих хвиль, що набігають на берег ² (Табл. ХУІ, мал. 106).

Церква, збудована 1820 року в селі К а л ь н е, між містами Сколе та Долина, має п'ятиярусну центральну та чотириярусні бічні вежі, які нагадують трьох кремезних людей, що побралися під руки в братській дружбі. Все тут продумано з погляду різноманітності в кожній вежі, зрівноваженої асиметрії та традиційної бойківської пропорційності. І ця споруда становить дозрілу архітектурну пам'ятку ³ (Табл. ХУІ, мал. 197).

Церква з 1814 року в селі Ясеня на південь від Долини, недалеко від комплексу гір Осмолода Висока (1085 м.), Попадя (1741 м.), Сивуля (1815 м.) та Стримба (1725 м.), має будинковий тип і завдяки ефектно розвиненому центральному зрубові, а також через прибудови коло кожного з бокових зрубів — стала монументальним та імпозантним храмом, позначеним різноманітністю і мальовничістю своїх компонентів. Оригінальне розв'язання має широкий багатогранний найвищий ярус осередкового зруба, завершений невисокою, але дуже широкою багатогранною покрівлею з подвійним постаментом і барочною голівкою на ньому з маківкою та хрестом нагорі. Легенькі барочні увінчання є і на покрівлях ⁴ (Табл. ХУІ, мал. 108).

В селі Я к у б о в а В о л я, близько на північ від Дрогобича, церква, побудована 1825 року, має виразний тип звичайного подовгастого будинку, пожвавленого багатьма додатками, які вносять різноманітність в композицію будівлі. Крім опасання і надбудованого нагорі постаменту з барочною голівкою, інші прибудови, маючи різні розміри, надають храмові чимало своєрідності ⁵ (Табл. ХУІІ, мал. 109).

Такого ж типу збудована 1826 року церква з виразним центральним ризалітом у селі Р и х т и ч, близько Дрогобича. Ця будівля має різної висоти бокові зруби, а над центральною частиною — оригінальну надбудову з барочною банею, поставленою на усічену пірамідальну покрівлю. На другому поверсі всіх зрубів великі багатошибкові заокруглені нагорі вікна. В цілому будова немонотонна, в добрих пропорціях і монументальна ⁶ (Табл. ХУІІ, мал. 110).

Бойківського пірамідальнол-ступенчастого типу церква з трьома вежами, завершеними неоднаковими барочними банями, є в селі Л а в о ч н е, на схід від гори Пікуй (1405 м.). Збудовано її 1827 року з трьома багатоярусними вежами, завершеними різної форми банями з виразними ковнірами і заламами.⁷ Опасання, аркада галерії та заокруглені нагорі вікна другого поверху, чергування квадратних ярусів з восьмикутніми та різної форми барочні бані з тонко виробленими увінчаннями — все це надало храмові рис народнього урочисто-мальовничого характеру (Табл. ХУІІ, мал. 111).

Недалеко на схід від міста Сколе, в селі Т р у х а н і в, є тризрубна церква з 1830 року з одною п'ятиярусною стрункою вежею, завершеною досконало виробленою барочною банею — восьмигранною, з заломом і відповідної пропорції увінчанням — постаментом, грушковидною голівкою, маківкою та хрестом. І в такого типу храмах бойківська архітектура в цілому і в кожній деталі, шануючи традицію, перебувала в пошуках нового. Порівнюючи подібні церкви в таких місцевостях, як Зарайське (1634), Унятичі (ХУІІ в.), Кульчиці (ХУІІ в.), Слобода Болахівська (1700 р.), Новосілки Гостинні (1700 р.), Сусолів (1780 р.), Синевідське Нижнє (1790 р.), Коростенко (1791 р.), Устіянова Долішня (1792 р.), Загір'я (1792 р.), Дрогобич (1795 р.), Липа (ХУІІІ в.), Нагуєвичі (1801 р.), Синевідське Вижнє (1801 р.), Ясеня (1824 р.), Долобів (1745 р.), Росолін (1750 р.), Погірці (1750 р.), Сливки (1750 р.), Долина (1761 р.), Мшанець (1762 р.) — помічаємо подивугідне багатство фантазії для різних варіантів та мистецьке удосконалення архітектурних форм (Табл. ХУІІ, мал. 112).

В селі С я н к и, у верхів'ях річки Сян між Туркою та Ужгородом, будинкового типу двоповерхова церва має три заложення, піддашшя опасання на консолях і перекриття звичайним чотирисхильним дахом. Більша вежа з барочним завершенням стоїть на даху над осередком західнього зрубу, а маленький восьмигранний постамент з грушковидною барочною голівкою — надсвятилищем. Тут, далеко від осередка Бойківщини, не видно і характерних проявів бойківського стилю⁸ (Табл. ХУІІ, мал. 113).

На значній віддалі від міст Самбір та Старий Самбір, в селі Л і с к о в а т е церква з 1832 року, тризрубна, з піддашшям опасання на консолях, має три розв'язки верхньої частини цієї будови. Монументальний другий поверх центрального зрубу має два великі заокруглені нагорі вікна і завершений одним ярусом та пірамідальним дахом. Така ж, тільки менша, конструкція надбудови західньої. А над святилищем — високий дах з одним ярусом⁹ (Табл. ХУІІ, мал. 114).

В селі Я б л о н і в коло Турки, церква, збудована 1838 року, має перший поверх вищий, ніж це звичайно буває, навколо нього також високе опасання, значно нижчий другий поверх з середнього розміру вікнами, а вище — досить правильно пірамідально укладені яруси. Середня вежа нараховує сім ярусів, західня — шість, а східня — п'ять. Загальна особливість цього храму — це блискуче виражена пластична ритміка наростання вгору і, одночасно, убуття розмірів кожного вищого яруса ¹⁰ (Табл. ХУІІІ, мал. 115).

Інші пропорції та іншу структуру веж має збудована в тому ж 1838 році типова бойківська церква в селі М а т к і в, далі на південь від Турки. Всі три вежі по-мистецьки викінчені. Центральна має сім ярусів, а дві бічні — по шість. Другий поверх утворено з чотирикутних зрубів, а всі вищі яруси — восьмикутні з мальовничим увінчанням невисокими барочними банями із заламами і грушковидними голівками з хрестами. Вежі цієї будівлі поєднують у собі стрункість із заокругленням, що їх легко обтікає повітря. На глядачів ця споруда справляє справжнє життєрадісне враження, в цілому образ храму можна назвати стимулятивно-мажорним, здатним активно діяти на людей в напрямку душевної гармонізації ¹¹ (Табл. ХУІІІ, мал. 116).

Струнка середня вежа на шість ярусів, а дві бокові — кожна на п'ять ярусів — утворюють характерну бойківську церкву пірамідально-ступневого типу в селі Б і т л я, на південь від Турки, коло верхів'їв Сяну і Стрия. Ця будова з 1842 року на другому поверсі понад опасанням має великі дев'ятишибкові вікна та круглі невеличкого розміру вікна на четвертому поверсі кожної вежі. Не дуже високі покрівлі веж становлять наче перехід від пірамідальних форм до ще не витворених у повній мірі барочних бань. В цілому цей храм своєю добре злагодженою ритмікою ярусів нагадує фрагмент маршу військового оркестру, який дає ефект ладу, дисципліни, урочистості та бадьорого настрою ¹² (Табл. ХУІІІ, мал. 117).

Трохи більше різноманітності компонентів, а з тим і більше нахилу до мальовничості, має церква в селі Т у х о л ь к а, збудована 1845 року (по дорозі зі Сколе до гори Пікуй, високої 1405 м.). Вежі тут мають: шість ярусів — центральна і по п'ять — західня і східня. Західня має на другому поверсі велику відкриту галерію з гарною аркадою з трьох боків, а завершення веж хоч і невисокі, але вже цілком зформовані у вигляді барочних бань з виразними заламами і маленькими постаментами з грушковидними голівками і хрестами. Солідний перший поверх з великим піддашшям опасання та досить виразно виділений другий поверх з галерією і вікнами (особливо

широкий у межах центрального зрубу), а також тісне зближення веж (найбільше середньої зі східною) — все це робить цілу будівлю в більшій мірі масивною в порівнянні з іншими такого типу ¹³ (Табл. ХУІІІ, мал. 118).

В селі К р о п и в н и к, біля м. Добромиля, церква, збудована 1847 року, подібна до звичайного двоповерхового будинку. Перший поверх має широке піддашшя з консолями над опасанням, а другий три великі вікна в східній половині церкви. На гребні покрівлі є подвійний постамент з виразною барочною банею посередині та маленькі увінчання по кінцях гребня ¹⁴ (Табл. ХУІІІ, мал. 119).

На сході від Старого Самбору, а селі Ч у к в а, збудована в 1850 році тризрубна з трьома вежами церква має добре вироблені, в дусі бойківських уподобань кількарусні форми з великим числом вікон, але вежі її трохи більш присадкуваті, ніж у інших храмів цього типу ¹⁵ (Табл. ХУІІІ, мал. 120).

Струнка бойківська, ступенчато-пірамідального типу, тризрубна з трьома вежами церква в селі К р а с н е, досить далеко від Турки на південь, збудована 1850 року. В ній добре зрівноважено форми веж в їх ансамблі з поміркованим перевищенням шестиярусної центральної, особливо над найменшою чотириярусною східною. Завершують усі три вежі гарної контурної лінії барочні увінчання ¹⁶ (Табл. ХІХ, мал. 121).

Церква, збудована 1850 року в селі П о л я н и ц я, повіту Долина, має бойківський пірамідально-ступенчастий тип будівлі з трьома помірковано високими монументальними вежами (середня п'ятиярусна, а бокові — чотириярусні). Завершення цих трьох веж подібні: це є бані із заломами вниз, але ще не в повній мірі переформовані з восьмигранних пірамід. Ця переходовість форм не тільки не псує загального вигляду храму, а, навпаки, надає цілій будівлі більш витонченого увінчання, маючи нагорі ще й невеличкі граціозні постаменти, з барочними голівками, маківками і хрестами. Тонке мистецьке почуття бойківського майстра проявилось в гарному виносі широкого фартуха опасання, опертого на зубчасті консолі і, взагалі, в продуманій гармонізації контурного окреслення побудови в цілому ¹⁷ (Табл. ХІХ, мал. 122).

Досить широкі, монументальні багатоярусні вежі має пірамідально-ступенчастого типу бойківська церква в селі Х і т а р, з 1860 року в повіті Сколе. Збоку, коло одного з бокових зрубів, є двоярусна прибудова, перекрита двосхилою покрівлею, чим внесено певну

різноманітність в загальну форму будови. А невисокі барочні бані з постаментами, голівками і високими хрестами дають звичне й гарне завершення цілому храмові, вміло вписаному в мальовничий краєвид ¹⁸ (Табл. XIX, мал. 123).

Типу базиліки, але чітко тризрубна одноверха церква з 1861 року в селі Р я б' є, повіту Устрики, вражає тією настирливістю, з якою будівник домігся виявити середній зруб цього будинкового типу храму. Мало того, що центральний зруб на висоті двох поверхів виявлено в формі ризаліту, над ним ще утворено значне підвищення з наче надягнутих одна на одну покрівель, поверх яких надбудовано восьмикутник, завершений барочною банею з вузьким заломом коло її нижнього краю. Над ковніром бані підноситься маленький постамент з елегантною барочною голівкою, маківкою та хрестом. Усі покрівлі цієї побудови мають залом, піддашся опасання, відповідно до ризаліту, виступає, а другий поверх прикрашують великі, заокруглені нагорі вікна з численними шибками. В цілому цей храм справляє враження гарної будівлі, пропорційної і виразної ¹⁹ (Табл. XIX, мал. 124).

Церква в селі Р о с о х а ч, повіту Турка з 1861 року має семиярусну центральну і шестиярусні бокові вежі, завершені вже цілком зформованими барочними банями, постаментами на них, грушковидними барочними голівками, маківками і високими хрестами. Великі виноси піддашшів підкреслені в кожній вежі цієї будівлі, дають ярусам чіткі горизонтальні тіні, особливо виразні в соняшні дні. Ці поземні членування вже один старшого віку селянин, саме з цього села, назвав «сходами, які ведуть до неба». Інші казали: «Це смереки з нашої верховини». А про великі квадратні вікна з багатьма шибками, старі діди говорили: «Без них ціла церква була б мертва» ²⁰ (Табл. XIX, мал. 125).

В Б і л и ч у Г о р і ш н ь о м у, повіту Старий Самбір, церква, збудована 1863 року, належить до храмів будинкового типу, який, як бачимо з попередніх прикладів, досить часто зустрічається серед найдосконалішого типу пірамідально-ступенчастих бойківських церков. У цій останній будівлі середній зруб має три поверхи, завершені барочною банею із заломом, маленьким постаментом на ній і барочною грушковидною голівкою з маківкою і хрестом. Цей центральний зруб добре виділено, як виступом у формі ризаліта, так і надбудовою з банею. На кінці покрівель по обидва боки є менші голівки з хрестами. На другому поверсі прямокутні вікна, а фартух опасання на консолях ²¹ (Табл. XIX, мал. 126).

Можна сказати, що церква, збудована 1862 року в селі Р о з т о - к а В и ж н я, повіту Сколе, маючи сім ярусів центрального зрубу, шість ярусів західного і п'ять східного, досягла свого повного розвитку як архітектурна форма певного типу будівель. Нижній поверх охоплено опасанням, фартух якого має великий винос, а з боку бабинця опирається на стовпці галерії. Другий поверх з окремих прямокутників має вікна середнього розміру, а вище другого поверху всі яруси трьох веж утворюють мальовниче нагромадження восьмикутників. Завершення веж становлять середнього розміру барочні бані з ковнірами над постаментами. Над ними — гарні грушкovidні голівки з великими барочними хрестами, прикрашені тонким мереживом. Це є справжня зразкова — пропорційна, струнка й мальовнича бойківська архітектура ²² (Табл. XX, мал. 127).

Храм у селі Т и с о в е ц ь, повіту Сколе, збудований 1863 року, не має ніяких особливих відхилень від пірамідально-ступневих бойківських церков такого типу. Середній зруб утворено з шести ярусів, а два бічні зруби мають по чотири яруси. Всі яруси в цій будові прямокутні і три вежі перекрито чотиригранними пірамідальними покрівлями з постаментами, ковнірами та маленькими голівками з хрестами. Великий фартух опасання нижнього поверху підтримують консолі, а в другому поверсі великі багатотибкові вікна. Хоч у цілому в цій будові й відчувається деяка сухість геометризму, проте добрі пропорції, чітка ритміка, ярусів та різновисотність веж — усе це дає задовільне загальне враження ²³ (Табл. XX, мал. 128).

В Я в о р о в і, повіту Косів, п'ятизрубна церква, збудована 1865 року, має два прямокутні поверхи з опасанням, піддашся яких підтримують гарні консолі. Треті восьмикутні поверхи завершують тільки три зруби, витягнені по лінії: захід, осередок, схід. Зруби з півночі й півдня перекрито звичайними покрівлями, які на половині висоти заломано; верхній вертикальний зріз заповнено трикутним щитом з вирізьбленим на ньому рівнокінцевим хрестиком. При переході від другого до третього поверху, в західному і східному зрубах те піддашся, яке дає перехід до восьмикутника, накладено на покрівлю так, що стає помітним на ній виразний виступ. На восьмигранниках встановлено гарні барочні бані з чіткими заломами. Їх увінчують стрункі постаменти з голівками, маківками і хрестами. Трохи менші постаменти з голівками і хрестами є й на покрівлях північного й південного зрубів.

На другому поверсі великі прямокутні вікна, а на восьмигранниках третього поверху розміщено вікна меншого розміру. Із заходу до

церкви прибудовано звичайний ганок на двох стовпах, з бар'єром. В цілому, церква пропорційна й мальовнича, однак своїми формами вона відходить від бойківських будівельних елементів у бік гуцульських архітектурних традицій ²⁴ (Табл. XX, мал. 129).

Близька своїми формами до храму в Яворові тризрубна церква в селі **О р о в е**, повіту Дрогобич з 1867 року. Проте в ній не тільки третій, але й четвертий ярус (дуже низький), особливо по бокових вежах, має восьмигранну форму і є дуже типовий як зразок бойківської архітектури. Широкі бані всіх трьох зрубів становлять наче перехід від пірамідальних до барочних, лагідно заокруглених форм ²⁵ (Табл. XX, мал. 130).

Тридільна церква в селі **К о в ш и н и ч і**, повіту Самбір, збудована 1867 року, має піддашшя опасання на стовпах і з бар'єром, другий поверх з великими прямокутними вікнами (посередині — подвійними) і при будинкового типу покрівлі з чотирма схилами, порівнюючи невеличкі надбудовані вежі. Розміри цих надбудов неоднакові, двоярусні, у вигляді форм, близьких до кубів, перекритих чотирисхильними усічено-пірамідальними покрівлями. На них у кожній вежі поставлено маленькі постаменти з конічними покрівельками, маківками і хрестами. Середній зруб у першому і другому поверхах трохи виділено, але загальна покрівля ніяких виступів не має. В цілому, цей храм має подібні форми на Самбірщині, але не становить чогось особливо характерного для бойківських будов.

Зовсім інший, типово бойківський тип має церква в селі **К а м і н к а**, повіту Сколе, збудована 1872 року. Кожна з трьох пірамідально-ступневих веж має по п'ять ярусів, з яких два нижні чотиригранні, а три верхні — восьмигранні, перекриті дуже гарними барочними банями середнього розміру, з постаментами, голівками і хрестами. На жаль, ця типово бойківська і, мабуть, одна з найкращих пам'ятка архітектури у фоторепродукції М. Драгана вийшла не тільки напівприкритою деревами, але й дуже затемненою в нижній частині. Тому зробити повний опис цього храму ззовні і дати йому повну оцінку, не маючи доступу в натурі, трудно ²⁷ (Табл. XX, мал. 132).

В селі **С м е р е к**, повіту Лісько, церква 1875 року має п'ятиярусний середній і чотириярусні бокові зруби, будучи типово бойківською, з пірамідально-ступневими вежами і великим виносом піддашшя виразного опасання. Середній зруб має виступ у вигляді ризалітів. Тільки під впливом близької Лемківщини завершення веж мають типово лемківські бані — високі барочні та мальовничі. Чіткі

горизонтальні тіні піддашшів дуже пожвавляють монументальний вигляд цієї будівлі ²⁸ (Табл. ХХІ, мал. 133).

Бойківського типу є церква 1876 року в Ж у к о т и н і, повіту Турка. Широкий фартух її опасання підтримують стовпи, другий поверх має вікна, а п'ятиярусний центральний зруб та чотириярусний західний завершено пірамідальними чотирисхильними покрівлями з постаментами і маленькими голівками. Тільки східний чотириярусний зруб має ту різноманітність, що верхні його яруси восьмигранні і завершення має форму невеличкої барочної бані ²⁹ (Табл. ХХІ, мал. 134).

Більш розвинений характер має храм чисто бойківського пірамідально-багатоступневого типу в селі П о г а р, повіту Сколе, збудований також 1876 року. Перший досить високий поверх захищає згори надто широке піддашшя опасання, на другому поверсі великі прямокутні вікна, а далі вгору йдуть усе нижчі й вузчі яруси, які у верхніх частинах веж стають восьмигранними. Завершення веж мають майже однакової форми бані із заламами, контури яких ще не цілком перейшли від пірамідальних до лагідно заокруглених барочних. Постаменти тут високі, голівки гарні, маленькі, маківки виразні, а хрести середнього розміру. Із заходу, на висоті другого поверху, є трикутний фронтон понад піддашшям, яке нависає над входом. Загальні пропорції цієї будівлі, монументального й мальовничого вигляду, дають добре враження ³⁰ (Табл. ХХІ, мал. 135).

Трохи нижча щодо висоти, але суворіша щодо своєї розміреності майже цілком квадратних і ритмічно укладених ярусів є монументальна церква, збудована того ж 1876 року в селі Р о з - л у ч, повіту Турка. Широке опасання на консолях, заокруглені нагорі вікна другого поверху та чотирисхильні пірамідальні покрівлі веж, увінчані виразними маківками замість голівок — такі льокальні відміни цієї бойківської архітектурної споруди, перейнятої духом конструктивної дисципліни ³¹ (Табл. ХХІ, мал. 136).

В Б и с т р и ц і, повіту Дрогобич, у церкві з 1880 року, маємо вже відомі форми двоповерхової базиліки з опасанням і виразним ризалітом триярусного центрального зрубу, завершеного великою банею ³² (Табл. ХХІ, мал. 137).

Церква з 1882 року в селі Д о л ж к и, повіту Турка, є типово бойківська, з шестиярусною середньою вежею і п'ятиярусними боковими вежами. Внизу, як і в інших будовах цього типу, широке опасання, центральний зруб виразно виступає вперед у вигляді ризаліту

в двох нижніх поверхах, а горішні поверхи середнього і одного з бокових зрубів мають восьмигранні яруси, завершені банями. Всі три бані барочного типу з заломами і звичайними постаментами, увінчаними голівками і хрестами. Уникаючи одноманітних повторень, бойківський майстер церковного будівництва завжди шукав відмін в окремих компонентах і тим, шануючи певний тип будови, вносив різноманітність і навіть неповторність у загальний силует і співвідношення форм своєї композиції. В цьому храмі надто високі виноси піддашшів особливо характерні ³³ (Табл. XXI, мал. 138).

Того ж повіту Турка і того ж року збудована церква в селі Я в о р а Г о р і ш н я. Вона має сім ярусів центрального зрубу і по шість ярусів кожного з бокових зрубів. Нижній поверх охоплено широким опасанням, а в другому поверсі наче поглядають навколо великі вікна. Всі яруси трьох веж у цій будівлі прямокутні і віддалення між піддашшями ярусів мало відрізняються. Через це кожна вежа має вигляд правильної ступенчастої піраміди з дуже виразною пластичною ритмікою, яка виявляє поступове зменшування розміру кожного ярусу в напрямі знизу вгору. Звичайні пірамідальні покрівлі завершено постаментами і маленькими грушковидними голівками з високими хрестами. Це «тріо» одностайного поривання пластичних форм до неба з рівночасним спаданням розмірів до «піянісімо» має в собі силу психо-емоціонального чинника, вплив якого на людей проявляється своєрідно ³⁴ (Табл. XXII, мал. 139).

На південь від Долини та Калуша, в селі П е р е г і н с ь к о, є п'ятизрубна церква з п'ятьма вежами та з окільним піддашшям опасання на консолях. Центральна вежа має п'ять, а інші по чотири яруси. Кожну вежу завершено цілком виробленими і гарно профільованими барочними банями з тонко оформленими увінчаннями: постамент, грушковидна голівка, маківка, хрест. На другому поверсі багато заокруглених нагорі вікон, а з західного боку є ще й прибудова з притвором. Цей храм, збудований 1775 року, становить зразок досконалого знання бойківсько-барочних традицій з блискучим додержанням вимог монументальності і добрих пропорцій ³⁵ (Табл. XXII, мал. 140).

Про церкву з трьома вежами, завершеними банями, з 1889 року, в селі Х а щ о в а н н я, повіту Сколе, існує думка, що вона виникла ще у XVIII віці, а в 1889 році її тільки перебудовано. В ній дуже виразні такі елементи, властиві для бойківських будівель: широке опасання на гарних консолях, звичний розподіл великих вікон на другому поверсі,

виразна горизонтальність членувань кожного зрубу і чітке відосіблення кожної вежі знизу догори. Цей храм характеризують ще такі риси: добре проявлена домінація середнього зрубу, загальна пропорційність і стрункість кожної вежі зокрема і будови в цілому, а також певна викінченість форм бань та всього того, що їх увінчує. Не бракує і загальної мальовничості цій чудовій церкві ³⁶ (Табл. XXII, мал. 142).

В селі **В о в ч е Г о р і ш н є**, повіту Турка, збудована 1890 року церква цілком витримана в дусі бойківської пірамідально-ступневої архітектури кінця XIX віку. Але і в цього типу будівлях уже явно визначилося два варіанти композицій: один — у більшій мірі суворого геометричного, чітко ритмічного, з психо-емоціонального погляду «сухіший», а другий — з більшою різноманітністю складових елементів, з проявом більшої творчої фантазії і з наявністю пошуків дальшого розвитку цього типу будівель. У Вовчому Горішньому будова церкви ближча до першого варіанту, в селах Сукіль, Хащовання і, в трохи меншій мірі, в Гусиному Вижньому — мистецький задум будівель більше схиляється до другого варіанту ³⁷ (Табл. XXII, мал. 143).

Церква в селі **Г у с н є В и ж н є**, трохи на північ від гірської вершини Пікуй (1405 м.), коло верхів'їв річки Стрий, тризрубна з трьома багатоярусними вежами (середня — має їх 6, а бічні — по 5), як і інші цього типу храми, не впала в монотонність. Середня вежа виразно домінує в цілій композиції, як щодо висоти, так і завдяки загальній монументальності, західня вежа дає цікаву ритміку чотирьох густо поставлених ярусів, а східня чудово включається в гармонійне «тріо» веж, маючи в міру відчутий менший розмір ³⁸ (Табл. XXII, мал. 144).

В селі **П р и с л і п**, повіту Турка, збудована 1896 року пірамідально-багатоярусна церква бойківського типу має особливо урочистий і навіть радісний вигляд завдяки великій кількості вікон з багатьма шибками і заокругленими нагорі, а також завдяки чудово викінченим формам лагідно окреслених бань з постаментами і досконало згармонізованими щодо розмірів і форм барочними голівками грушківидного зразка з великою трохи овальною маківкою над нею та тонкої роботи кованим хрестом ³⁹ (Табл. XXIII, мал. 145).

Урочистий вигляд має і друга церква, збудована 1899 року в селі **М а т к і в**, повіту Турка. Але тут чотири поверхи центрального зрубу і три поверхи бокових не мають бойківського типу низьких ярусів. Фартух опасання, маючи великий винос і підтриманий гарними консолями, дає дуже виразний силует, як і ціла верхня частина будівлі з найвищою вежею посередині ⁴⁰ (Табл. XXIII, мал. 146).

І в селі **Т е р н а в к а**, повіту Сколе, церква, збудована в тому ж сторіччі, поєднує в собі традиційно бойківську пірамідально-ступенчасту побудову веж з пошуками деяких індивідуальних відмін, таких як перетворення одного з ярусів вищої щодо висоти бокової вежі на справжній поверх з вікном.

Широке опасання і всі три вежі цієї бідівлі справляють монументальне враження і досить велично завершені барочними банями з постаментами, ковнірами і грушковидними голівками з хрестами. Пошиття стін та піддашшів гонтою і дерев'яною черепицею у великій мірі поживає фактуру цієї будови, мистецькі форми якої вироблялися колективно й поступово, на протязі кількох віків ⁴¹ (Табл. XXIII, мал. 147).

Ось і в базилікального типу церкві в селі **К о б и л е ц ь**, повіту Коломия, тобто близько до Буковини і до гуцульського типу храмів, бачимо й такого типу будівлі, які досить поширені і в центральній частині Бойківщини і всюди на Україні. А такий, на нашу думку, бойківського походження мотив, як третій ярус центрального зрубу цієї церкви, прижився і на Лемківщині, і на Закарпатті, і на Гуцульщині, і в багатьох місцевостях України. А баня, яка завершує середній зруб цього храму, є типова гуцульська — восьмигранна піраміда у своїй основі, тільки внизу чудово ушляхетнена барочним впливом — тонко профільованим заломом. Так український народ пропускав через творчу призму своєї натури, свого обдарування всі гідні уваги мотиви західноєвропейських стилів ⁴² (Табл. XXIII, мал. 148).

У селі **С т у д е н е В и ж н е**, на Закарпатті, церква з XIX сторіччя має загальну пірамідально-ярусну структуру кожної з трьох веж, цілком характерну для бойківських багатоступневих храмів. Для такого типу будівель увійшло в традицію давати надійний і затишний захист від атмосферних опадів і від сонця під час літньої спеки у вигляді широкого фартуха опасання, опертого на сохи або на консолі, а також розміщати вікна переважно на другому поверсі центрального зрубу. А вище — увійшло у звичай утворювати багатоярусні вежі з поступовим зменшенням розмірів кожного вищого ступня. Яруси веж стали все більше варійованими щодо висоти і форми (чотирикутники і восьмикутники). Завершення також варіюються: барочні бані, чотиригранні або восьмигранні піраміди тощо. Констатуємо той факт, що такий найхарактерніший і найдосконаліший тип бойківських церков поширився і на Закарпаття, як у цьому селі, не кажучи вже про те, в якій мірі поширилися по всій Україні окремі архітектурні бойківські мотиви і будівельні методи ⁴³ (Табл. XXIII, мал. 149).

Пам'ятки без дат побудови з 1800 року до наших днів

Дуже високі вежі має церква бойківського пірамідально-ступенчастого типу в селі **М о х н а т е**, повіту Турка. Збудована в XIX ст.. В центральній вежі можна нарахувати вісім ярусів, з яких два найвищі — восьмигранні. Широке опасання та масивність трьох веж робить цей храм монументальним, величним. Барочні бані мальовничо завершують три верхи цієї будівлі ⁴⁴ (Табл. XXIII, мал. 150).

Трохи нижчі, але також багатоярусні, вище другого поверху з восьмигранними ярусами і досить виразно винесеними піддашшями має церква XIX віку в селі **О р а в ч и к**, повіту Сколе. Широке опасання оперте на рідко поставлені сохи, великі вікна другого поверху, виразні поземні тіні, які ритмічно перетинають кожну вежу, і своєрідне завершення кожної з цих веж майже конічними покрівлями,— все це разом із зовсім маленькими маківками з хрестами нагорі, становить ошатне убранство цього традиційно бойківського, але не шаблонно рішеного храму ⁴⁵ (Табл. XXIV, мал. 151).

Типова бойківська тризрубна церква 1902 року з трьома пірамідально-ступневими вежами, які після третього ярусу переходять у восьмикутники, прикрашає село **Я в о р а Д о л і ш н я**, повіту Турка. В цій будівлі всі компоненти, в тому числі й барочні бані, доведено будівником до найбільш мистецької витонченості. Вона є творче багата, мальовнича, але одночасно й імпозантна, суцільна у своїй монументальності ⁴⁶ (Табл. XIY, мал. 152).

Порівнюючи з щойно описаною, церкву з 1921 року в селі **І в а ш к і в ц і** того ж таки повіту Турка, помічаємо ніби зменшення сили експресії, спад психо-емоціонального напруження, яке викликає у глядача попередній образ через свою перенасиченість різноманітними пластичними формами. Церква в Івашківцях має більш стандартні розчленування поверхів, точно продумане і ритмічно-розріджене наростання умірковано високих веж у напрямі від землі до неба ⁴⁷ (Табл. XXIV, мал. 153).

В селі **К у л а ш н е**, повіту Сяник, церква, збудована в 1912 році, хоч і не входить у межі території, заселеної бойками, проте має дещо бойківське в загальній архітектурній композиції: найвища надбудована вежа над середніми zaloженнями і нижчі — над бічними. Має вона ще натяк на бойківську ярусність у горизонталях тіней на підбаннику — від широкого ковніра та на борочних банях від залому. Це є пересічна будинкового типу споруда, пропорційна і поживлена

подвійним вікном з віконницями та маленькою прибудовою ⁴⁸ (Табл. ХХІУ, мал. 154).

В селі **К р и в а**, Закарпатської області, збудована в 1924 році церква з трьома верхами, здається, має ще більш уповільнений ритм як щодо децентралізації веж, так і щодо зведення висоти веж тільки до двох поверхів ⁴⁹ (Табл. ХХІУ, мал. 155).

Церква в селі **Ш у м ' я ч**,⁵⁰ повіту Турка, збудована в 1928 році, щодо своєї загальної композиції повертається до ритміко-мелодійного хорового співу пластичних форм, подібного до того, що був у пам'ятках архітектури недавніх часів у селах **Г**тудене **В**ижне, **О**рявич і **Я**вора **Д**олішня. Проте в **Шум'ячі** задум і розв'язка здаються нам імпульсом, відповідним до даної гармонізації цього типу будівель (Табл. ХХІУ, мал. 156). Поруч з ясно вираженою тризрубністю трьох триярусних веж церкви, збудованої в 1938 році, у **Н и ж н ь о м у К о м а р - н и к у**, на **Пряшівщині**,⁵¹ розвиваються далі й складні композиції на зразок церкви в **Шум'ячі**, і спрощені, як церква в **Нижньому Комарнику**.

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ УП

¹ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 44, іл. 91

² *Т а м ж е*, стор. 103, іл. 204. Також: Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

³ *Т а м ж е*, стор. 106, іл. 209

⁴ Нарис історії архітектури УРСР, мал. 286

⁵ Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

⁶ *Т а м ж е*

⁷ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 100, мал. 198

⁸ Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

⁹ *Т а м ж е*

¹⁰ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 90, мал. 177

¹¹ *Т а м ж е*, стор. 105, мал. 208

¹² Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

¹³ *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 106, мал. 210

¹⁴ *Т а м ж е*, стор. 39, мал. 82

¹⁵ *Т а м ж е*, стор. 95, мал. 187

¹⁶ *Т а м ж е*, стор. 101, мал. 200

¹⁷ *Т а м ж е*, стор. 99, мал. 195

¹⁸ *Т а м ж е*, стор. 100, мал. 197

¹⁹ Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі

- 20 *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 103, мал. 203
- 21 Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі
- 22 *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 97, мал. 191-192
- 23 *Т а м ж е*, стор. 89, мал. 17
- 24 *А. Лушпинський*, Дерев'яні церкви Галичини, Львів, 1920, м. ХХХХ
- 25 *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 94, мал. 186
(Щодо переходнової форми бань, вважаємо цілком можливим і те, що їх не тільки в цьому храмі, а і в багатьох інших деформовано під час ремонту, в процесі перекривання покрівель і бань).
- 26 Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі
- 27 *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 99, мал. 196
- 28 *Т а м ж е*, стор. 89, мал. 175
- 29 *Т а м ж е*, мал. 269
- 30 *т а м ж е*, стор. 102, мал. 201
- 31 *Т а м ж е*, стор. 92, мал. 181
- 32 Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі.
- 33 *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 83, мал. 163-4
- 34 *Т а м ж е*, стор. 90, мал. 178
- 35 *Т а м ж е*, стор. 101, мал. 199
- 36 *Т а м ж е*, стор. 79, мал. 156
- 37 *Т а м ж е*, стор. 111, мал. 219
- 38 Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі
- 39 *Т а м ж е*
- 40 *Т а м ж е*
- 41 *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 107, мал. 211
- 42 *Д. Щербаківський*, Українське мистецтво, II, Київ-Прага, 1926, стор. 14, мал. 96
- 43 *М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 269
- 44 *Т а м ж е*, стор. 105, мал. 207
- 45 *Т а м ж е*, стор. 95, мал. 188
- 46 *Т а м ж е*, стор. 192, мал., 202
- 47 Фото Музею українського мистецтва УКУ в Римі
- 48 *В. Кармазин-Каковський*, Мистецтво лемківської церкви, Рим, 1975, стор. 100, мал. 787-794
- М. Драган*, Українські дерев'яні церкви, Львів, 1937, стор. 102, мал. 202
- 49 Фото Музею українського мистецтва, УКУ в Римі
- 50 *Т а м ж е*
- 51 *Б. Ковачовичова-Пушкарьова, І. Пушкар*, Дерев'яні церкви, Пряшів, 1971, стор. 309, мал. 50

УІІ. АРХІТЕКТУРНІ ФОРМИ В ПЕЙЗАЖІ

У цій монографії «Мистецтво бойківської церкви» шість розділів (ІІ-УІІ) присвячено описові дерев'яних церков з погляду мистецької композиції кожної з них. Саме цією архітектурою в дереві Бойківщина прославилася не тільки на всю Україну, а й поза нею. Адже бойківська дерев'яна архітектура вже тепер займає визначне місце в історії світової архітектури своєю оригінальністю і багатоваріантністю будівельних типів. Кожний з цих типів має свій особливий образ. Найбільше визначився мистецькими якостями ступенчасто-пірамідальний тип бойківської церкви з трьома вежами. Асиметричний і одночасно добре зрівноважений, артистично вироблений образ цієї найчастіше скомпонованої в добрих пропорціях церкви, дає якнайбільше естетичне задоволення і створює піднесений настрій.

Давши мистецький огляд кількох соток окремих пам'яток архітектури з дерева, переходимо до все більш і більш узагальнюючих оцінок та висновків.

Дозволимо собі нагадати ще раз, що вибір пам'яток архітектури в цій праці не був легкий. Насамперед, хотілося подати якнайбільшу кількість пам'яток саме з території, заселеної бойками. В цьому, найпершому нашому бажанні відразу виявилася трудність, бо маємо в своєму розпорядженні замало опублікованих, а тому й мало спопуляризованих і мало знаних пам'яток — таких, які зовсім не фігурували ані на виставках, ані у виданнях. Або хоч би й таких, що мало знані самим бойкам і українцям взагалі, які тепер перебувають не тільки в Україні, а й по країнах цілого світу, і тим самим мало знані людям інших націй.

А все ж таки високу оцінку бойківській архітектурі можна дати і на підставі того матеріалу, який сьогодні доступний для наукових і мистецьких студій.

Крім подання пам'яток з самої Бойківщини, виявилася цілком логічною потреба аналізу і деяких пам'яток, взятих з-поза території, заселеної бойками.

Це зроблено з двох міркувань: поперше, щоб встановити спільність певних мистецьких мотивів в архітектурі Бойківщини з проявами

творчості чимсь подібної і на інших, українських землях, а, подруге, досліджувати розвиток пам'яток бойківської архітектури в тісному зв'язку з еволюцією творчих звершень в своєрідних формах української архітектури взагалі. Без такого критерію не може бути мова про широкий погляд на мистецтво бойківської архітектури в аспекті історії, теорії та філософії мистецтва.

Перед тим, як зробити узагальнюючі висновки про еволюцію бойківської церковної архітектури і дати їй належну оцінку, виражену з погляду мистецтва, розглянемо бойківську архітектуру не ізольовано від навколишнього середовища, а серед краєвидів довкільного пейзажу.

Пошуки відповіді на це питання вже робилися, як і спроба поставити висоту бойківської архітектури в залежність від висоти більш або менш близьких до будівлі гір¹

Тут потрібне певне уточнення цієї залежності. Нам здається, що в цьому питанні є два міркування. Перше, практичне, з погляду клімату, зведене до того, що з підвищенням гір збільшується пересічна кількість атмосферних опадів, отже, виникає потреба робити всякі покриття високими, з крутими схилами, для полегшення спливу цих опадів дощових вод і снігу з метою зберегти стійкість покрівель. А друге обґрунтовання чисто естетичне — потреба в певного роду переклику, або ще краще сказати, в уподібненні штучних форм, утворених людськими руками, з натуральними формами краєвиду.

В пейзажній архітектурі існує два принципи погодження архітектурних форм з навколишньою природою: принцип асиміляції та принцип контрасту.

В бойківській архітектурі принцип асиміляції, тобто уподібнення, проявляється, насамперед, у самому будівельному матеріалі — дереві, з якого збудовано сільські церкви і хати.

Натуральна барва брусів, з яких укладено стіни будівель (з вінців, зарубаних по рогах), а також і пошиття стін, покрівель, піддашшів і бань — у вигляді дерев'яних дощочок, дерев'яної «черепиці» та гонти — все це споріднює бойківські будівлі з навколишнім краєвидом, не тільки з погляду походження цього будівельного матеріалу, але й щодо загального кольору, близького до барви стовбурів і галуззя живих дерев.

Форма пірамідально-ступенчастої вежі, з мистецького погляду найоригінальнішого й найкраще виробленого типу бойківських церков, очевидно, виникла поступово — як архітектурний образ в уявленні бойківських майстрів — під впливом загального вигляду струнких

карпатських смерек. Саме ця пірамідально-ступенчаста структура об'єднує форму живого дерева з формою вежі, як архітектурної композиції.

Пірамідальна форма дзвіниць і башт деяких архаїчного типу церков, як видовжена форма покрівлі хати зі схилами на чотири боки — є уподібненням цих форм до горбів поземелля і навіть завершенням певних високих місць у верховині.

Інший варіант наслідування форм смерек становлять шпильасті завершення особливого типу закарпатських церков з яскраво вираженою і високо до неба піднесеною вертикаллю. В цих вертикалях ступенчастість згладжено, але загальну гостро пірамідальну форму стрункої смереки виявлено.

Принцип контрасту в бойківських архітектурних формах найбільше проявлений у зіставленні геометрично чітких прямих — з великою різноманітністю контурів і форм поземелля всякої верховини.

Барочні бані церков, увінчані тонко орнаментованими хрестами, дають чудовий — лагідний і гармонійний — перехід від архітектурного об'єму до навколишнього вільного простору у відкритому красвиді під склепінням неба. Це увінчання будівлі творить найсильніший її релігійний акцент.

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ УІІ

¹ В. Щербаківський, Церкви на Бойківщині, «Літопис Бойківщини», ч. 3-4 (18-19), США-Канада, вересень-грудень, 1970, стор. 20

ІХ. ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ З ДЕРЕВА

Поступове вироблення пірамідально-ступенчастих форм з трьома вежами

Подано класифікацію найголовнішого, в чому проявила себе бойківська архітектура — основні групи дерев'яних дзвіниць і церков. Ані сільські хати і господарські будівлі, ані муровані міські будівлі не становлять чогось у такій мірі оригінального, різноманітного і своєрідного з погляду національного і світового мистецтва, як церковні дерев'яні будівлі.

Наперед треба застерегти, що включення в ту чи іншу групу пам'яток архітектури не може бути абсолютно точним. Основним критерієм для розподілу зразків архітектури групами є загальний образ будівлі в цілому, ігноруючи, в багатьох випадках, деякі зовсім другорядні деталі. І це тим більше, що часто, наприклад, барочні надбудови і деталі додавалися до церковної будівлі пізніше, під впливом нової течії у мистецтві і в процесі реставрації або ремонту будівлі.

Нам здавалося найбільш раціональним не обтяжувати нашу класифікацію ніякими ускладненнями і подробицями, а тільки виявити основні характерні риси кожного етапу в розвитку основного своєрідного архітектурного образу. При цьому треба мати на увазі те, що групи будівель у нашій класифікації не завжди зберігаються з попереднім хронологічним поданням пам'яток архітектури з метою мистецької аналізи кожного зразка дерев'яного будівництва зокрема.

Мета нашої класифікації полягає в тому, щоб оцінювати в бойківській архітектурі найголовніше з погляду мистецтва, тобто признати в ній прояв наймогутнішого засобу гармонізації буття в релігійному аспекті.

В основу поділом пам'яток на групи покладено основні архітектурні форми будівель, які в цілому дають психо-емоціональний образ.

Треба повторити те, що в процесі дослідження пам'яток бойківської архітектури ми не обмежувалися зразками дерев'яного будівництва, взятими виключно з території, заселеної бойками, а в значній мірі заторкували й пам'ятки архітектури з-поза меж Бойківщини. Зроблено

це з огляду на те, що, поперше, бойківські архітектурні форми, в певній мірі поширені на території всієї етнографічної України, а, подруге, є й такі мистецькі форми з-поза меж Бойківщини, які могли виникнути незалежно від бойківських впливів, але в них є щось спільне з типовими бойківськими формами, або які, як кажуть архітекти, «перекликаються» з ними.

Всю різноманітність дерев'яних бойківських дзвіниць і церков умовно можна поділити на такі чотири групи:

1. **архаїчні елементарні форми,**
2. **частково розвинені форми,**
3. **багатоярусні розвинені форми,**
4. **різні мішані форми.**

Впершу групу — а р х а ї ч н і е л е м е н т а р н і ф о р м и — включені дзвіниці і церкви з чотиригранними формами та з найпростішими пірамідальними завершеннями веж, які вважаються найархаїчнішими.

Ці форми виникли дуже давно, мабуть, у перші роки після прийняття християнства на Україні-Русі 988 року.

До другої групи — ч а с т к о в о р о з в и н е н о ї ф о р м и — належать дзвіниці й церкви з дещо ускладненою будовою веж, або з наростанням у них ярусів чи поверхів, або з появою замість чотиригранних, восьмигранних елементів і восьмигранних пірамідальних завершень (у певних випадках, з появою ступенчастости, заломів тощо).

До третьої групи — б а г а т о я р у с н і р о з в и н е н і ф о р м и — належать дзвіниці й церкви з дальшим удосконаленням компонентів, таких, як опасання, поверхи з галеріями, збільшена ступенчаста багатоярусність і витончено барочні лагідно вигнуті переходи-заломы, та завершення у вигляді барочних бань і голівок, увінчаних маківками та орнаментованими хрестами.

До цієї групи пам'яток, розвинених найбільше в ХУІІ-ХІХ сторіччях, належать найкращі зразки бойківської архітектури, які становлять найвище її досягнення в аспекті національного і світового значення.

Саме до цієї групи відносяться найхарактерніші тридільні, тризрубні і завершені трьома багатоярусними вежами (до 8-ми ярусів) храми з п'ятьма мальовничими ступенчасто-пірамідальними вежами.

До четвертої групи — р і з н і м і ш а н і ф о р м и — належать дзвіниці й церкви, форми яких мають відхилення від

зхарактеризованих вище зразків, від того основного шляху розвитку, який довів церковні вежі до 8 ярусів і сприяв виробленню найоригінальніших і найтонше викінчених, з мистецького погляду, храмів.

Серед цих відхилень розрізняємо багато нюансів нівеляції трьох традиційних зрубів, виведених від землі. Помічаємо об'єднання чітких тридільних розчленувань в узагальнені об'єми, в форми, поєднані спільними покрівлями, в загальну форму церкви, основою якої є хата або житловий будинок, з наближенням такої форми до базиліки, часто на два поверхи.

В таких храмах нерідко лишаються тільки натяки на зниклу традиційну тризрубність за участю ризалітів центральної нави і в формі трьох завершень, які не становлять трьох органічних увінчань окремо виведених веж, а є штучно надбудованими декоративними формами на звичайних чотирисхильних або восьмисхильних покрівлях.

Трапляються ще й форми церков, подібні до двоповерхових будинків з одною маленькою вежею, надбудованою на гребені покрівлі тільки посередині, або позначення трьох пунктів на гребені покрівлі (західній кінець, осередок і східній кінець) за допомогою самих лише трьох хрестів.

Бувають і форми церков, скомбіновані з фрагментів звичайного будинку і цілої вежі, виведеної від землі, та форми церков з різними добудовами з півночі або півдня.

Пам'ятки національного і світового значення

Під час численних викладів на академічних форумах про українську архітектуру в дереві нам не раз задавали питання: які саме пам'ятки цього мистецтва вважаємо за такі, що мають національне значення, і які — світове.

Відповідь з нашого боку була, в основних рисах, така: до національного «золотого фонду» памяток народньої архітектури зараховуємо ті зразки будівельної майстерности, які підпадають під одну з цих чотирьох категорій: 1) давність, тобто винятково щасливі обставини, в яких певна пам'ятка з ХУ або ХУІ сторіччя збереглася, хоч була збудована з такого нестійкого матеріалу, як дерево (що легко загниває або згоряє); 2) характерність загального образу в розумінні вірності традиційним національним формам; 3) наявність своєрідних місцевих компонентів і деталей, які збагачують форми національної

будівельної майстерности; і 4) цінні мистецькі якості пам'ятки архітектури в цілому або лише певних її частин.

Звичайно, в одній пам'ятці можуть поєднатися дві, три, а то і всі чотири позитивні прикмети для визначення її цінною з погляду національного. На жаль, тільки після двох світових воєн починаємо все серйозніше ставитися до охорони і точного обліку пам'яток минулого.

Переглядаючи зразки дерев'яних дзвіниць, для яких в цій праці подано чільні профілі, зупинимось на окремих з них.

Всі п'ять дзвіниць ХУІ сторіччя включаємо до національного фонду не тільки через їх давність, а й з огляду на яскраво виражену традиційність форм: з с. Потелича року 1502, з м. Ковеля — року 1505 та з Коломиї — року 1584, а також, беручи до уваги величну монументальність оборонно-замкового типу двох із них: з Дрогобича — 1600 року та з с. Радруж — ХУІ віку. Кожна з цих пам'яток цікава своїми окремими компонентами, серед яких особливо вражають нижня і верхня частини неповторної дзвіничної башти в Радружі.

Не можна залишити без уваги і цілий ряд цікавих (давністю, різноманітністю та ефектом образу в цілому) дзвіниць ХУІІ століття: в Курниках — року 1616, в Дрогобичі — року 1636, в Крехові — року 1638, реставрацію дзвіниці в Софії Київській — року 1651, в Підлісках — року 1655, в Ісаях — року 1663, реставрацію — в Києво-Печерській лаврі — року 1674, в Тупахах — року 1680, в Старій Солі — з ХУІІ сторіччя, в Рожанці Вижній — з ХУІІ сторіччя, в Чорткові — з ХУІІ сторіччя та в Яворові — також з ХУІІ сторіччя. Все це старі пам'ятки цього віку, різноманітні й привабливі як архітектурні об'єкти.

З дзвіниць ХУІІІ сторіччя до національного фонду зараховуємо тільки з особливою увагою відібрані пам'ятки: в с. Підгірці — з року 1720, що має блискуче поєднання традиційної форми з бездоганними пропорціями; в с. Присліп — з року 1729 через своєрідний образ з виразним і витончено елегантним силуетом; в с. Топільниця — з року 1730 за оригінальний і величний образ; в с. Ясениця Замкова — з року 1760 за прославлений своїми галеріями архітектурний образ; в с. Бусовисько — з року 1773 за своєрідно розв'язаний і тонко вироблений у деталях, принадний для очей образ; в с. Поздич — з року 1777, за зовсім незвичний, але гарно створений образ високої будівлі; в с. Велика Горожанка — з року 1790, за цікаву розв'язку верхньої частини будівлі; в Кам'янці Струмиловій — з ХУІІІ віку, де також, як і в Ясениці Замковій, майже ціла дзвіниця охоплена відкритими галеріями, які нагадують театральні ложі. Окремо ставимо дзвіницю ХУІІІ віку в селі

Ямне, як блискуче розв'язання архітектурної споруди — традиційної і неповторно оригінальної, з витончено мистецьким силуетом.

Заслуговує на увагу дзвіниця в с. Семаківці з ХУІІІ сторіччя, в композиції якої проглядає шукання нового. У ХУІІІ віці було багато повторень певних схем і компонентів, але було й нове, достойне внесення до фонду національних мистецьких скарбів.

У ХІХ сторіччі також з'явилися дзвіниці, достойні бути зачислені до першорядних пам'яток української архітектури. Серед них особливо цікаві ті, що вносять нові варіанти дзвіниць, які в основному презентують національні риси: простоту форм, добрі пропорції та виразність образу.

Вже на початку нашого століття виникла триярусна струнка й поживавлена гарними отворами дзвіниця з напівокруглими завершеннями — більшими на другому і меншими на третьому поверсі — в селі Рожанка Вижня з 1804 року. В такому ж роді триярусна дзвіниця, але в інших пропорціях, у селі Комарники — з 1815 року, з пошуком нових форм віконних вирізів нагорі.

До оригінальної своєю стійкістю загальної, поширеної в низу, монументальної форми належать дзвіниці в с. Репель — з 1826 року та особливо в селі Чуква — з 1854 року. Ще до виникнення останньої, яка становить пережиток сторожевої вежі, збудовано було в селі Труханів у 1830 році витонченого силуету двоповерхову дзвіницю.

Принадна не тільки своєю простотою і добрими пропорціями двоповерхова дзвіничка в селі Барбівці з ХІХ століття. В ній внесено нову і чудову з мистецького погляду, видовжено ромбічну форму чотирьох стовпців з кожного боку другого поверху, на яких тримається невисока чотирихильна пірамідална покрівля.

Вдало передано загальний традиційний образ триповерхової дзвіниці в селі Забереже з ХІХ стор. В цій порівняно недавній пам'ятці лагідні заокруглення деяких елементів (форма консолей першого поверху, окреслення восьмигранної бані з заломом, гарної форми голівки з хрестом) вказують на те, що в ХІХ столітті будівельні майстри України милувалися мальовничими формами пережитого вже козацького барокко.

Навіть і перелічених вище пам'яток досить, щоб признати національний фонд українських дзвіниць, у більшій або меншій мірі бойківського походження, достойним високої оцінки серед світових пам'яток архітектури в дереві.

Підкреслюємо, що в цій праці хоч і відчувається деяка недостача свіжих ілюстрацій для висвітлення проблем бойківської дерев'яної архітектури, проте в ній вперше подано порівняння 120-ти зразків українських дзвіниць з дерева та ще й поданих не завжди з вигідного боку, у зведених, так би мовити, до одного знаменника — чільних профілів пам'яток.¹

Щодо вибраних нами 240 чільних профілів дерев'яних церков, серед яких переважають пам'ятки більш або менш характерні для бойківського типу, то з цього числа всі зразки архітектури XVI віку і значну кількість пам'яток XVII сторіччя треба зарахувати до національного фонду.

Уже такі найдавніші церкви, уцілілі до наших днів, тобто поверх чотирьох сторіччів, будучи збудовані з дерева, як в Потеличі — року 1502, Ковелі — року 1505 (зовсім недавно її знесено), в Улючі — року 1510 (або 1517), в Суходолах — року 1580, в Коломиї — року 1587 та в Колодному — XVI віку, — всі вони не тільки «прадіди» пізніших дерев'яних храмів на Україні, але й дуже цінні зразки мистецької композиції, в яких пролито світло на попередню зниклу вже майстерність і закладено основи розвиненої пізніше творчості. Кожна з вищеперечислених церков має зразкові пропорції, свій індивідуальний образ і нахил до характерно української мальовничості.

Не дивно, що після досвіду, набутого в XVI віці, на початку XVII сторіччя відчувається велике творче піднесення в архітектурі з дерева, з'являються такі чудові зразки національного фонду, як церква в с. Мужилівці — постала коло 1600 року, і ще цінніша своєю монументальністю і мальовничістю церква св. Юра в Дрогобичі — також коло 1600 року. Цей храм — синтеза минулого і творчий прогноз близького майбутнього, є одночасно і синтезою двох мистецтв — архітектури і монументального малярства, проявленої в розписах інтер'єру. В цій пам'ятці є ще дві риси, які вносять помітне пожвавлення в образ цілого: відкрита галерія та маленька прибудова, яка сприяє масштабному уявленню про будівлю.

Церква в Стрибарівці з 1605 року дає одне з перших поривань угору центральної вежі, яка намічає далі формування пірамідально-ступенчастих башт.

Сміливе зіставлення трьох різнорідних форм зрубів дано в тому ж таки Дрогобичі, в церкві Здвиження з 1636 року.

В рік рішучих перемог Богдана Хмельницького за незалежність України (1654 р.) з'явилась і така оригінальна пам'ятка, як масивна двозрубна церква в с. Грабарі, з низькими, але дуже широкими банями. І

таке відхилення від звичних традиційних форм має ввійти в національний фонд як пошук нового, ще мало згармонізованого образу.

Церква в селі Новоселиці з 1656 року з високим стрільчастим акцентом над західним зрубом цікава не тільки як пережиток готики в дерев'яній архітектурі, але й блискуче знайденими пропорціями. Ці разом узяті переваги і дають підстави включити цю пам'ятку середини XVII віку до національного фонду української архітектури.

До того ж віку належить майже симетрично зрівноважена церква в Городку (з 1670 р.), приваблива тонко й досить оригінально виробленими деталями, церква в Седневі (XVII ст.), яка в свій час захоплювала стрункою барочною вежею Тараса Шевченка. Обидві ці пам'ятки достойні включення їх до основного національного фонду української архітектури.

В дальшому зупинимось тільки на мистецьких пам'ятках бойківської архітектури з пірамідально-ступенчастими вежами, які мають усі дані для признання їх таким національним фондом, що ним можна гордитися серед мистецьких звершень цілого світу.

Не повторюючи аналізу, тільки перелічимо ці багатоярусні церкви: в с. Ботелька Вижня (XVII ст.), в с. Данильче (XVII в.), в с. Радруж, хоч і не цього типу, але з багатьох поглядів цікава пам'ятка, в с. Кульчиці — зі своєрідним рішенням трьох багатоярусних зрубів без бокових веж (XVII), в с. Канора — чудова пропорційна пам'ятка архітектури мішаного лемківсько-бойківського типу з гарною середньою вежею в бойківському дусі (є припущення, що з XVII сторіччя, але капітально відновлена в XVIII віці), а далі вже XVIII віку — в с. Сілець 1700 року, в с. Цішки — з оригінальним вирішенням перекриття над опасанням (1701), в с. Черниці (1718), в с. Розділ (1718), в с. Довге (1723) — з виразною різновисотністю бокових веж, у с. Крехів (1724), в с. Волчнів (1727), дуже мальовнича будівля храму в Топільниці Горішній (1730), з особливо сильно вираженою пірамідальністю середньої вежі в с. Черче (1733), в Чорткові-Вигнанці (1738) — з особливо високою покрівлею з заломом замість бокових веж, в Турці Середній (1739), в с. Ужок (1745), в с. Опірець (1748), в с. Росолін (1750) — височезним перекриттям східного зрубу, в с. Шеметківці (1752) — з блискучим пляном високого західного зрубу, в Лисовичах (1755) — з верхніми восьмигранними ярусами, а, особливо, в селі Кривка (1761), перенесена до Музею просто неба у Львові, — найхарактерніша бойківська церковна будівля з трьома стрункими мальовничими вежами, пам'ятка, яка давно вже ввійшла в скарбницю кращих зразків українського народного мистецтва світового значення.

Цей довгий список пам'яток архітектури, показаних для включення в національний, а в певних випадках і в міжнародний фонд найвизначніших зразків українського мистецтва, можна поповнити ще пам'ятками ХУІІІ віку: в селах Мшанець (1762), Верхній Бишкін (1772), Мошногір'я (1774), Шелестів (1777), Бусовисько (1780), Турка Долішня (1780), Шелестяни (1786). Гвоздець (1791), Яблінка Вижня (1791) — рідкісна п'ятизрубна бойківського типу, Ботелька Вижня (ХУІІІ), Таламаш (ХУІІІ), Будилів (ХУІІІ) та Забереже (ХУІІІ).

На протязі ХІХ сторіччя бойківський пірамідально-ступенчастий тип будівель найбільше розвинувся з мистецького погляду. До кращих його зразків зараховуємо: церкву в с. Висоцьке Нижнє (1814), в с. Кальне (1820), в с. Лавочне (1827), в с. Яблонів (1838), в с. Матків (1838) — пам'ятка, яку, завдяки її пропорціям, особливо стрункими вежами і блискуче вираженій мальовничості, що її погоджено з чіткою багатоярусністю, слід зачислити до шедеврів мистецтва світового значення. Виразні зразки архітектури ХІХ віку є ще в Бітлі (1842), Тухольці (1845), Поляниці (1850), Красному (1850), Хітарі (1860), Росохачі (1861), Ростоці Вижній (1862) — також пам'ятка національного і світового значення, в селах Тисовець (1863), Чуква (1864), Орове (1867), Камінка (1872), Смерек (1875), Погар (1876), Розлуч (1876), Должки (1882), Явора Горішня (1812), Суکیل (1886), Хашовання (1889), Гусне Вижнє (1890), Присліп (1896), Мохнате (ХІХ), Орявчик (ХІХ), Тернавка (ХІХ), Студене Вижнє (ХІХ) — з поверненням до чотиригранних ярусів і з пошуками нових співвідношень у пропорціях.

І в будівлях бойківського багатоярусного типу нашого, ХХ, століття помітні дальші пошуки удосконалень в поєднанні українських народніх прикмет у мистецтві: ритміки з мелодійністю і досконало проявленою мальовничістю.

Кращими зразками нашого віку можуть бути будівлі в таких місцевостях: Явора Долішня (1902), Івашківці (1921), Шумляч (1928) — з чудовим перекликанням ярусних піддашшів з гілками карпатських смерек та по-новому вираженням повернення замість багатоярусности до малого числа об'ємно зменшуваних догори поверхів і віками потвердженого пошаною до бань козацького барокко, з вишукано лагідними заокругленнями силуету завершень.

Пам'ятки світового значення найлегше було б уточнити після не наспіх, а ґрунтовно підготованої виставки української народньої архітектури, з бойківськими зразками на виду і обов'язково з лаконічними мистецькими поясненнями. Найціннішим матеріалом для оцінки пам'яток тоді будуть записи відвідувачів і статті та рецензії мистецтвознавців.

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ IX

¹ При розробленні таких чільних профілів найбільша трудність полягала в недостатчі точно документованого матеріалу, в наслідок чого не можна було претендувати на бездоганне виконання цих профілів. Все таки виражено своєрідний образ кожної пам'ятки, а це є найголовніше в праці про артистичну гармонію в мистецтві бойківської архітектури.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Андрусяк М.*, Назва і територія бойків, «Літопис Бойківщини», ч.9/14, грудень, 1969, стор. 34-36
- Антонович Д.*, Скорочений курс історії українського мистецтва, Прага, 1923
- Антонович Д.*, Розвій форм української дерев'яної церкви, Праці Українського Історико-філологічного Т-ва в Празі, т. I, 1926
- Архитектура Украинской ССР, Москва, 1954
- Ашкеназі М.*, Світ дивної старовини, Ужгород, 1969
- Бабій Юліян Я.*, Бойківська церква, «Мистецтво і культура», Львів, ч. 1, 1939, стор. 19-36
- Білокінь С.*, Мистецтвознавець, „Народна творчість та етнографія“, Київ, ч. 6, 1969
- Белоус Т.І.*, Церкви рускія в Галиціи и на Буковине, Коломия, 1877
- Белоус Ф.* Церкви русские в Галиции, Львов, 1873
- Бломквист Е.З.*, Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов. Восточнославянский этнографический сборник, Москва, 1956
- Волков Ф.*, Старинные деревянные церкви на Волыни, Материалы по этнографіи Росии, С.-Петербург, 1910
- Волков Ф.*, Этнографические особенности украинского народа, «Украинский народ в его прошлом и настоящем», Петроград, том II, 1916
- Гвозда І.*, редактор, Дерев'яна архітектура українських Карпат, Нью-Йорк, 1978
- Гоберман Д.*, Памятники деревянного зодчества Закарпатъя, Ленинград, 1970
- Голубець М.*, Галицьке малярство, Львів, 1926
- Голубець М.*, Зарання дослідів над українським дерев'яним будівництвом, Записки ЧВВ, Львів, 1935, УІ, зош. 1-2
- Гординський С.*, Українська ікона 12-18 сторіччя, вид. «Провидіння», Філядельфія, 1973
- Гординський С.*, Українські дерев'яні церкви в Польщі, Рим, 1969

Грабарь И., Деревянное церковное зодчество Прикарпатской Руси. История русского искусства, Москва, 1911-14, т. II, ст. 361-376

Донилук Архип, Традиційне у бойківському житловому будівництві, «Літопис Бойківщини», ч. 2/22, грудень, 1975 р.

Драган М., Українські дерев'яні церкви, ч. I і II, Львів, 1939

Драган М., Українська дерев'яна різьба, Київ, 1970

Дражньовський О., Бойки — нащадки славних боїв-кельтів, «Літопис Бойківщини», ч. 1 / 23 (34), січень-червень 1976 р., стор. 3-12

«*Енциклопедія українознавства*», Мюнхен — Нью-Йорк, 1949, В.Кубійович, XI, Просторове мистецтво, I. Архітектура, стор. 801-820

«*Енциклопедія українознавства*», Ред. В.Кубійович, I, Париж — Нью-Йорк, 1955, Бойки, стор. 149-150

Ернст Ф., Українське мистецтво XVII-XVIII вв., Київ, 1919

Жолтовський П., Визвольна боротьба українського народу в пам'ятниках мистецтва XVI-XVII вв., Київ, 1958

Жолтовський П. О пропорциях в народном зодчестве украинских Карпат, «Советская этнография» Москва, ч. 6, 1975, стор. 79-85

Залозецький В., Українське деревляне будівництво, «Дзвони», Львів, 1937 (ч. 12), 1938 (ч. 1-2)

Історія українського мистецтва, Київ, т. 2, 1967, стор. 82-87

Історія українського мистецтва, Київ, т. 3, 1968, стор. 21-69

Каковський В.Я., Маловідомі пам'ятники українського дерев'яного зодчества XVII-XVIII віків, «Архітектура Радянської України», Київ, 1941, ч. 3, стор. 30-34

Кармазин-Каковський В., Українська народня архітектура, Рим, 1972

Кармазин-Каковський В., Мистецтво лемківської церкви, Рим, 1975

Ковачовичова-Пушкарьова Б і Пушкар І., Дерев'яні церкви східного обряду на Словачині, Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. 5, Пряшів, 1971

Кожин М., Украинское искусство XIX-XX вв. Львов, 1956

Красовський І., Музей народної архітектури і побуту у Львові, Путівник, Львів, 1975

Красовський І., Музей під відкритим небом на Україні, «Український календар», Варшава, 1972, стор. 259-263

Логвин Г., Украинское искусство, изд. «Искусство», Москва, 1963

Логвин Г., По Україні, Київ, 1969

Логвин Г., Украинские Карпаты, Москва, 1973

Луштинський А., Дерев'яні церкви Галичини XVI-XVII вв., Львів, 1920
Маковский П., Петрова З., Народная архитектура Закарпатья, Киев, 1956

Маслов Л. Дерев'яні церкви Холмщини та Подляшшя, Краків, 1941

М. С., Дерев'яні церкви в Україні, Торонто

Назарко І., Три роки в Лаврові, «Літопис Бойківщини», ч. 1/21, ЗСА-Канада, 1975, стор. 29-38

Нариси з історії Української РСР (дожовтневий період), Київ, 1957

Новицький А., Деревянная церковная архитектура Галиции, «Укр. жизнь», Москва, 1914, н. 11-12

Новицький А., До питання про походження дерев'яної української архітектури, Зап. іст.-філ. від. УАН, Київ, 1927, н. 51, ст. 152-160

Павлуцкий Г., Деревянные и каменные храмы, «Древности Украины», вып. I, 1905

Павлуцкий Г., Деревянное церковное зодчество на Украинь, И. Грабарь, История русского искусства, Москва, т. II, ст. 337-382

Павлуцкий Г., Деревянное зодчество на Украине, Киев

Павлуцкий Г., Наибольше ранние свидетельства о построении деревянных церквей, «Чтения Об. Нестора Летописца», Київ, 1914 ХУІІІ, н. 2

Павлуцкий Г., Деревянная церковная архитектура в Юго-Зап. Крае. Там само

Павлуцкий Г., Древности Украины, Москва, 1905

Павлуцкий Г. О происхождении форм украинского деревянного зодчества. Там само, 1911, т. I

Повстенко О., Лемківщина та її мистецтво, «Свобода», Нью-Йорк, ч. 108 та 109, 1968

Свенціцька В., Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві ХУІІІ ст., Київ, 1966

Свенціцький І., Галицько-руське церковне малярство ХУ-ХУІ вв., Львів, 1914

Січинський В., Бойківський тип дерев'яної церкви на Карпатах, Львів, 1927

Січинський В., Історія українського мистецтва, томи I, II, «Архітектура», Нью-Йорк, 1956

Сецинский С., Исчезающий тип деревянных церквей Подолии, Каменец, 1904

- Сецинский, С.*, Южно-русское церковное зодчество, Каменец, 1908
- Словник художників України*, Ред. колегія УРЕ при АН УРСР, Київ, 1973
- Таранушенко С.*, Мистецтво Слободжанщини ХУІ-ХУІІІ вв., «Мистецтвознавство», зб. І, 1928-29
- Таранушенко С.*, Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України, Київ, 1976
- Татомир О.*, Церковне будівництво Бойківщини, «Літопис Бойківщини», ч. 1 / 12, березень, 1969
- Цинкаловский О.*, Волинські дерев'яні церкви (ХУІІ-ХУІІІ ст.), Львів, 1935
- Шміт Ф.*, Мистецтво старої Руси-України, Харків, 1919
- Шематизм* всего клира г.к. Перемышль, 1910
- Шематизм* духовенства Львівської Архієпархії, Львів, 1935-36
- Шематизм* г.к. Апостольської адміністрації Лемковщини, Львів, 1936 (Стемфорд, 1970)
- Шематизм* всего клира г.к. Епархії Станіславщини, Станіславів, 1938
- Шематизм* г.к. духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сяницької, Перемишль, 1938-39
- Широцкий К.*, Старовинне мистецтво на Україні, Київ, 1918
- Широцкий К.*, Художественное убранство украинского дома в прошлом и настоящем, Киев, 1910
- Шумицкий М.*, Український архітектурний стиль, Київ, 1914
- Щербаківський В.*, Дерев'яні церкви на Україні і їх типи. З «ЗНТШ», том ХХІУ, Львів, 1906
- Щербаківський В.*, Українське мистецтво, І, Львів-Київ, 1913
- Щербаківський В.*, Архітектура уріжних народів на Україні, Львів-Київ, 1910
- Щербаківський В.*, Церкви на Бойківщині, ЗНТШ, Львів, 1915
- Щербаківський Д.*, Українське Мистецтво, ІІ, Київ-Прага, 1926
- Щербаківський Д.*, Українські деревляні церкви, «Збірник секції мистецтв», І, Київ, 1921
- Юрченко П.*, Дерев'яна архітектура України, Київ, 1930
- Юрченко П.*, Дерев'яне зодчество України (ХУІІІ-ХХ ст.), Київ, 1949
- Юрченко П.*, Народное жилище Украины, Москва, 1941
- Яремич*, Надглавные кресты ХУІІ-ХУІІІ вв., «Археологическая летопись Южной России», Киев, 1904

Brykowski R., Drewniana cerkiew w Ustianowej Górnej, pow. Bieszczadzki, Muzeum budownictwa ludowego w Sanoku, "Materialy".

Brykowski R., Michał Czajnik, Drewniana cerkiew w Hyrowej, pow. Krośnieński, Muzeum budownictwa ludowego w Sanoku, "Materialy", 1973.

Brykowski R., Spalona cerkiew z Hulcza i grupa cerkwi tomaszowsko-hrubieszowskich, "Ochrona zabytków", Warszawa, 1974, m.I.

Brykowski R., Z problematyki badań nad drewnianą architekturą sakralną w Karpatach — typy architektoniczne cerkwi i ich rozmieszczenie, "Ludowe budownictwo", Warszawa, st. 251, 1973.

Dmochowski Z., Dzieła architektury w Polsce, Londyn, 1956.

Dzieduszycki Z., Budowe drewniane na Rusi, "Pszegłand archeologiczny", Lwów, 1882, I, st. 11-17.

Dzieduszycki Z., Fara łacińska i cerkiew św. Jura w Drohobyczu, Tam samo, 1883, II, st. 6-15.

Gębarowicz M., Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce, Toruń, 1962.

Konstantynowicz J., Ikonostasis, I, Lwów, 1939.

Kozicki W., W obronie kościołów i cerkwi drewnianych, Lwów, 1913.

Łoziński W., Malarstwo cerkiewne na Rusi, Lwów, 1887.

Magosci Paul, R., *Zapletal Florian*, Holzkirchen in den Karpaten, Wien, 1982.

Makowsky K., Lidove umeni Podkarpatske Rusi, Praha, 1925.

Mańkowski T., Lwowska rzeźba rokokowa, Lwów, 1903.

Mokłowski K., Sztuka ludowa w Polsce, Lwów, 1903.

Myskowski V., Holzkirchen in den Karpathen, Mitteilungen CC, Wien, I, 1880.

Obmiński T., Geneza i rozwój budownictwa drewnianego, 1908.

Obmiński T., O cerkwiach drewnianych Galicji, Lwów, 1914.

Obmiński T., O cerkwiach drewnianych Galicji, Sprawozdania, IX, 3-4, Kraków, 1914, st. 399-432.

Ochrona zabytków, "Kwartalnik 4", Warszawa, 1972.

Potocki M., Zabytki starożytne w Galicji, Lwów, 1874.

Przeddziecka Maria, O małopolskim malarstwie ikonowym w XIX wieku, Ossolineum, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdansk, wyd. P.A.N., 1973.

Sachanew D., Malba ikon na Podkarpatské Rusi, Bratislava, 1936.

Sičynskij V., Drévene staviteľství na "Makowici", Praha, 1939.

Sičynskij V., Holzkirchen in Bojkenlande in dem Karpathen, "Wasmuths Monatshefte für Baukunst", Berlin, 1928, h. IO.

Sičynskij V., Drevene stavby v Karpatské oblasti, Praha, 1940.

Sičynskij V., La genèse et l'évolution des formes des tours et des clochers de bois en Ukraine, "Art populaire", Paris, 1931.

Sičynskij V., Ukrainische Volkskunst, "Deutsche Monatshefte", Leipzig, 1942, h. 3-5.

Sokolowski M., Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi Czerwonej, Kraków, 1915.

Sokolowski M., O budownictwie drewnianem, "Sprawozdania", Kraków, 1895.

Sokolowski M., Sztuka cerkiewna, "Kwart. hist.", 1889.

Spiss T., Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicji, Lwów, 1912.

Stranský A., Drevena církevní architektura na Karpatech, "Stavit. listy", Praha, 1923, 1926.

Stránský A., Drevene cirkve na Podkarpatske Rusi, "Ročník kruhu pro pís. denjin umění", Praha, 1926-1928.

Stranský A., Materialie k soupisu umeleckých památek Podkarpatské Rusi, Praha, 1924.

Strygalko F., Drewniane cerkwie u podnoża Bieszczad, "Arkady", Warszawa, 1938.

Strzygowski S., Die Baukunst der Armenier und Europa, Wien, 1918, t. II, Die Ukrainische Holzkappel.

Ukraine, A Concise Encyclopaedia, University of Toronto Press, 1971, pp. 529-536 (Wooden Architecture).

Gloder L., Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w Polsce, Warszawa, 1907.

Bilasshewsky N., The peasant of Little Russia (The Ukraine), Special autumn number of the Studio, London, 1912.

Niederle L., Slovanské Starožitnosti.

Oelman F., Haus und Hof im Altertum, Berlin, 1927.

Rahm K., Urzeitliche Bauernhöfe in germanisch-slavisches Waldegebiete, Ethnol. Beiträge zu germ.-slav. Abt. II, Teil I, 1908.

Rahm K., Die Altslavische Wohnung, Ibid., Abt. II, Teil II, B.I., 1910.

Řeřicha J., Drevěné kostelíky v Karpatech, Praha, 1936.

Romsdorfer C., Die Kirchenbauten in der Bukovina, Mitteilungen C.C., Wien, 1891, 1894 - 1896.

Sas-Zubrzycki, Polskie budownictwo drewniane, Lwów.

Strnadel J., Lidové stavby v Osturni, "Carpatia", Ia, Praha, st. 449-461.

Teka Koła, Konservatorów Galicyi Wschodniej, Lwów, 1892, 1900.

Zaloziecki W., Gotische und barocke Holzkirchen in den Carpathenländern, Wien, 1926.

ПОЯСНЕННЯ ДЕЯКИХ АРХІТЕКТУРНИХ ТЕРМІНІВ

АКАНТ — південна рослина, листки якої вжито як декоративні прикраси капітолів коринтських колон.

АМПІР (фр.) — класичний стиль часів Наполеона I із зворотом до доби імперського Риму.

АНТАБЛЕМЕНТ (фр.) — верхня частина архітектурного ордеру, яку підтримують колони. Антаблемент найчастіше буває створений з архітрава, фриза і карнізу.

АРКАДА (фр.) — ряд арок, на якій спираються на стовпах або колонах.

АРХІТРАВ (іт. з гр. та лат.) — долішня балка антаблементу, яка несе на собі перекриття.

БАЗИЛІКА (гр.) — 1.— У своїй типовій і закінченій формі: будинок, поділений повздожними рядами колон або стовпів на кілька частин (нав), середня з яких звичайно ширша і вища, ніж бокові, маючи освітлення через вікна над боковими частинами; 2. У давніх римлян: будинок суду або торговельних операцій; 3. Ранньохристиянська церква; 4. На Сході зустрічаються базилики типу залі.

БАЛЮСТРАДА (фр.-італ.) — огорожа з просвітами: балконів, галерій, сходів, покрівель і т.д., часто у вигляді поруччів з балюсинами або балюстрадами.

БАЛЯСИНА або **БАЛЮСТРА** — невисокий фігурний стовпчик, ряд яких підтримує поруччя балконів, галерій тощо.

БАРАБАН — циліндрична частина горішньої частини вежі, на якій спочиває баня, звичайно з вікнами.

БІЙНИЦЯ — вертикальний отвір у фортечній стіні у вигляді вузької щілини для обстрілу.

БОРДЮРИ — обрямування берегів.

БОСКЕТ (іт.) — окремий масив або гайок, утворений з дерев і кущів, який у парках буває вільно розложистий або декоративно підстрижений.

ГОНТА — дощечка для щільного покриття стін та інших будівель.

ЕКЛЕКТИЗМ — механічне поєднання різних стилів, напрямків, елементів, типове для ХІХ століття.

ЕКСТЕР'ЄР — зовнішній вигляд будівлі.

ЗРУБ — конструкція дерев'яних будов з колод або брусів, укладених поземо і в кутах поєднаних зарубами, що входять один в один і тримають споруду. Тризрубна або п'ятизрубна церква означає, що вона збудована з 3-х або 5-х частин (одиниць-зрубів).

ІНТЕР'ЄР — загальний вигляд нутра будівлі.

КАНЕЛЮРА — вертикальний жолобок на колоні або пілястрі.

КАРНІЗ — виступаюче профільоване увінчання цілої стіни для захисту її від дощу; верхня частина антаблементу.

КІЮТ — шафа або станок для образів, часто в ошатному обрамленні і під шклом.

КОНСОЛЯ (фр.) — випущений із стіни або стовпа камінь — кінець балки; виступ для підтримування карнізу, балькону, колони, статуї, вази, ліхтаря тощо.

КОСЯК — одвірок у дверях, лутка у вікні або взагалі скісна дошка у дерев'яній конструкції.

КРИЖБАНТ (нім.) — скісно, найчастіше під кутом у 45°, розміщена дошка для зміцнення двох деревин, скріплених під кутом у 90°.

КРОНШТЕЙН (нім.) — підпора, випущена з стіни або прикріплена до стіни для підтримування якоїсь частини будинку (карнізу, балькону) або для встановлення скульптури.

КОНТРФОРС (фр.) — виступ стіни, витягнений у відземному напрямі, часто звужений нагорі, утворений з метою протидіяти силі, яка розпирає стіну; сприяє стійкості стіни у вертикальному положенні.

МАКІВКА — кулька, яка увінчує гостре закінчення бані і становить базу для хреста.

МАШИКУЛИ — 1. Навис на консолях у горішній частині стіни фортеці або окремої башти з отворами — бійницями для кидання каміння або стрільби; 2. Машикулами називають і згадані отвори-бійниці.

НАВА — 1. Те саме, що неф (фр.) — одна з відокремлених підпорами частин базиліки, як повздожних, так і поперечних; 2. Навою іноді називають молитовну залю церкви, хоч це й не зовсім точно, бо молитовні залі бувають не тільки видовжені, а й квадратів й круглі.

ОПАСАННЯ — великий винос — дах навколо церкви в її долішній частині для захисту підвалин будівлі від спливу дощових або снігових

вод і для притулку богомольців під час негоди. Опасання бувають оперті на консолі або кронштейни, на стовпці або на аркади, утворюючи галерії.

ОРДЕР (лат.-фр.) — в архітектурі означає стиль завершення колон. Три основні ордери грецького стилю — це дорійський, йонійський і коринтський.

ПАРУС — конструкція, яка становить перехід від прямокутної основи будівлі до її купольного покриття.

ПЕРИЛА — поруччя мосту; обмуровання чогось узагалі у вигляді поруччя.

ПІДСТРАШИНА — балка, яка підтримує дах покрівлі.

ПІДСЯБИТТЯ — поширена горішня частина вежі, найчастіше дзвіниці, з отворами-бійницями для оборонної стрільби (старовинна українська назва машикулів).

ПЛЯФОН (фр.) — інтернаціональна архітектурна назва стелі.

ПІЛЯСТР або **ПІЛЯСТРА** (іт.) — плаский прямокутний у пляні виступ стіни або стовпа, найчастіше оброблений в трьох частинах того або іншого ордеру, тобто такий, що має базу, основну частину і капітелю.

ПРОРІЗ — отвір у стіні для дверей або вікна.

ПРОПІЛЕЇ (гр.) — монументальна брама; часто подовгастий урочистий вхід до великої громадської споруди. В Греції — вхід до акрополю, до священної огорожі «теменос» та ін.

РИЗАЛІТ (іт.) — частина будинку, яка виступає поза межами основної лінії фасади.

РОКАЙЛИ (фр.) — мушлевидні форми в декорації ХУІІ ст.

РОТОНДА (іт.) — кругла в пляні будівля.

САНДРИК — невеликий карніз над дверима або над вікном.

СЕГМЕНТ — розтин, частина якогось, наприклад, будинку або церкви.

СКЛЕПІННЯ — перекриття з увігнутою знизу поверхнею. Склепіння коробове — перекриття з заокругленою еліптичною або параболічною випнутою поверхнею.

СКОЙКА — раковина, перлова мушля, вживана в архітектурних оздобах.

ТРАНСЕПТ (пізнєлат.) — поперечна нава у візантійських, романських, готичких та інших хрестообразних у пляні храмах. Іноді трансептом називають тільки виступи поперечної нави по боках церкви.

ТРЕЛЬЯЖ (фр.) — легкі дерев'яні грати, яких найчастіше використовують як каркас для витких рослин у садах і парках.

ТЯГА — виступаючий профільований пасок, який перетинає стіну будинку, найчастіше поділяючи фасад на поверхи. Бувають чисто декоративні тяги для пожвавлення монотонної поверхні стін, наприклад, підвіконні тяги. Назва їх походить від того, що підчас штукатурних праць такі профілі дійсно витягаються за допомогою особливих шаблонів, так званих лекал.

ФЛЬОРА (лат.) — в давнині богиня рослин, особливо квітів. Сьогодні загал рослин у якійсь країні чи континенті.

ФРЕСКА (іт.) — малярство водяними фарбами по мокрій штукатурці. Існує і метода розпису сухої штукатурки водними фарбами. Фреска — це один з найважливіших родів світового монументального малярства.

ФРИЗ (фр.) — 1. Середнє з трьох поземних розчленувань антаблементу; 2. Орнамент узагалі у вигляді витягнутої поземої стрічки, зокрема смуга скульптурного або рельєфного орнаменту, який облямовує стіну нагорі або площу підлоги.

ФРОНТОН (фр.) — 1. Верхня частина фасади у вигляді трикутника, обмежена з трьох боків карнізами (навіть окремі портали і вікна можуть мати невеликі фронтони); 2. Верх фасади, порталу, вікна у формі, яка відхиляється від вигляду трикутника, маючи розрізану вершину, декоративну вставку посередині або завершення у вигляді сегменту.

ЦОКОЛЬ (іт.) — підніжжя будинку, пам'ятника, колони або пілястри. Це та частина зовнішньої стіни будинку, яка прилягає до фундаменту, маючи чисто декоративне оформлення рустами або мармуром.

ЯРУС — в архітектурі це горизонтальний ряд, розміщений один над одним, наприклад, ряди ікон в іконостасі або ряди пірамідально-ступенчастих веж бойківських дерев'яних церков.

* * *

Список дерев'яних дзвіниць, зображених у чільних профілях і зосереджених у Бойківщині або коло її периферії (загальне число 36*).

* Скорочення назв цитованих праць див. «Бібліографія». МУКУ — Музей Українського Католицького Університету, Рим.

Таб- лиця	Пор. число	Назва насел. пункта	ч.по- вер- хів	Час побу- дови	Джерело, стор. і число ілюстрації
I	1.	Дрогобич	4	1598	Юрч., ДАУ, стор. 149
	2.	Дрогобич	3	1636	Логв., ПУ, стор. 260
	3.	Крехів	3	1638	Логв., ПУ, стор. 252
	4.	Ісаї	4	1663	Юрч., ДАУ, стор. 73
	5.	Стара Сіль	3	XVII	Лушп., ДЦГ, т. XXV + МУКУ
	6.	Кульчиці	2	XVII	МУКУ
	7.	Лосинець	3	XVII	МУКУ
	8.	Рожанка Вижня	3	XVII	Юрч., ДАУ, стор. 147
	9.	Яворів	4	XVII	Енци. укр. 1949, стор. 819, м. 7
II	10.	Розділ	3	1718	МУКУ
	11.	Присліп	3	1729	Логв., ПУ, стор. 362
	12.	Топільниця	3	1730	ДЦУ, стор. 24
	13.	Опірець (п. Сколе)	3	1748	МУКУ
	14.	Яжів Новий	4	1748	Лушп. ДЦГ, м. XXXVIII
	15.	Лисовичі	3	1755	
	16.	Гусне Нижнє	3	1759	МУКУ
	17.	Ясениця Замкова	4	1760	Логв. УИ, стор. 199
	18.	Бусовисько	3	1773	Лушп. ДЦГ, м. XV

III	19.Розтока	3	1792	МУКУ
	20.Стрілки	3	1792	М. Бойківщина
	21.Торунь	3	XVIII	
	22.Добрівляни	4	XVIII	Д.Щерб., УМ, II, стор. 33
	23.Ясіні Горішні	4	XVIII	Логв., ПУ, стор. 343
	24.Жерниця Верхня	3	XVIII	МУКУ
	25.Чорноголова	2	XVIII	Юрч., ДАУ, стор. 150
	26.Кам'янка Струмилівська	4	XVIII	Юрч., ДАУ, стор. 152
	27.Ізки	4	XVIII	
IV	28.Синевільсько Нижнє	2	1803	МУКУ
	29.Рожанка Вижня	3	1804	Юрч., ДАУ, стор. 146
	30.Тухолька	3	1845	МУКУ
	31.Чуква	2	1854	М. Бойківщина МУКУ
	32.Михновець	3	1868	МУКУ
	33.Погар	3	1876	Драг., УДЦ, стор. 102, мал. 201
	34.Жукотин	3	1876	МУКУ
	35.Розлуч	2	1876	МУКУ
	36.Гусне Вижнє	3	XIX	МУКУ

Список дерев'яних церков, зображених у чільних профілях, зосереджених на Бойківщині або коло її периферії (заг. кількість 156)

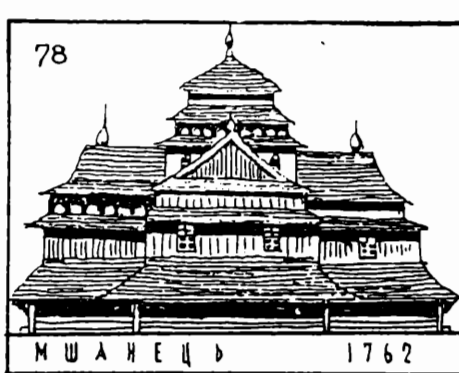
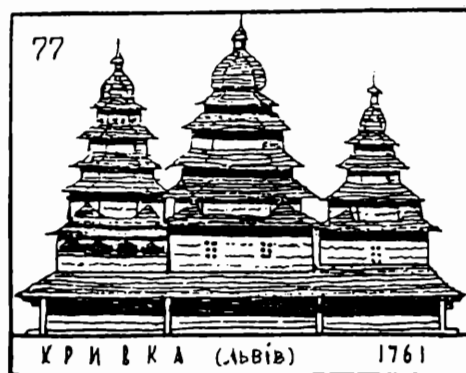
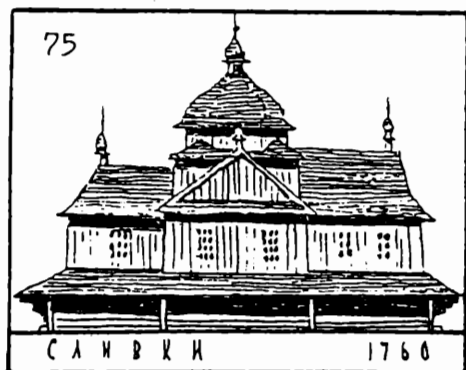
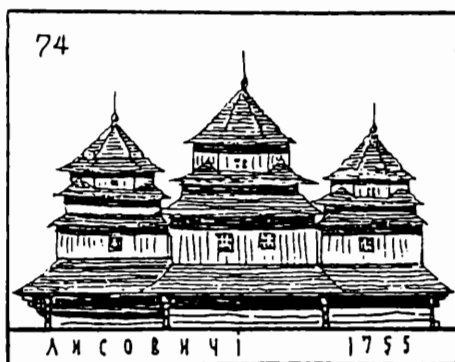
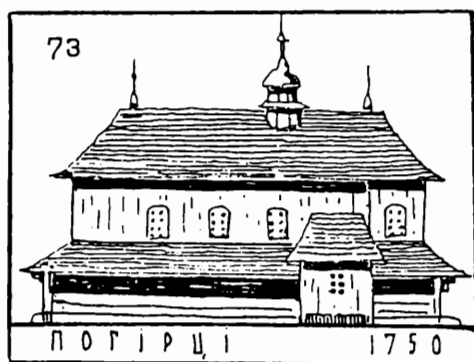
Таблиця	Пор. число	Назва насел. пункта	ч.по-вер-хів	Час побудови	Джерело, стор. і число ілюстрації
У	37.	Дрогобич	3-4	1598-1600	Драг. УДЦ, стор. 19, мал. 37 МУКУ
	38.	Зарайско	3	1634	
	39.	Дрогобич	2-4	1636	Драг. УДЦ, стор. 19, мал. 38 Логв. ПУ, стор. 379 Логв. ПУ, стор. 252 Драг. УДЦ, стор. 93, мал. 184
	40.	Гусне Нижнє	3	1655	
	41.	Крехів	3	1658	
	42.	Ісаї	4-5	1663	
УІ	43.	Вовче Долішнє	2-4	1680	Драг. УДЦ, стор. 111, мал. 219 МУКУ
	44.	Велика Білина	3	1685	
	45.	Тур'є Долішнє	4	1690	Драг. УДЦ, стор. 94, мал. 185, МУКУ Лушп. ДЦГ, т. ХУІІІ
	46.	Долина	2-3	1690	
	47.	Манастир Лішнянський	2-3	1698	Драг. УДЦ, стор. 21, мал. 41-43 Драг. УДЦ, стор. 84, мал. 166
	48.	Сколе	2-3	ХУІІ	
УІІ	49.	Стара Сіль (Св. Воскр. Хр.)	2-3	ХУІІ	Драг. УДЦ, стор. 81, мал. 159
	50.	Унятичі	2-3	ХУІІ	
	51.	Стара Сіль (Св. П'ятн.)	2-3	ХУІІ	Драг. УДЦ, стор. 113, мал. 223
	52.	Морозовичі	2-3	ХУІІ	
	53.	Кульчиці	3-4	ХУІІ	Драг. УДЦ, стор. 110, мал. 218 Лушп. ДЦГ, стор. т. XXXIX Драг. УДЦ, стор. 112, мал. 221
	54.	Ботелка Вижня	4-6	ХУІІ	

УІІІ	55.Слобода (Болехівська)	2-3	1700	М. Бойківщина
	56.Новосілки (Гостинні)	1-2	1700	МУКУ
	57.Сілець Самбірський	2-4	1700	Лушп. ДЦГ, т. XXII
	58.Турка (Н. Стр.)	4-6	1700	Лушп. ДЦГ, т. ХУІ
	59.Хревть	3	1708	Драг. ДЦУ, стор. 37, мал. 78
	60.Тинів	3-4	1718	МУКУ
ІХ	61.Розділ	3-4	1718	М. Бойківщина
	62.Довге	3-5	1723	Драг. УДЦ, стор. 118, мал. 234
	63.Бережниця Королівська	2-3	1724	МУКУ
	64.Топільниця Горішня	3-4	1730	Драг. УДЦ, стор. 79, мал. 155
	65.Турка Середня	3-4	1739	Драг. УДЦУ, стор. 111, мал. 220
	66.Волосате	3-4	1742	Драг. УДЦ, стор. 86, мал. 170
Х	67.Лінина Мала	2-3	1742	Драг. УДЦ, стор. 85, мал. 167
	68.Долобів	1	1745	МУКУ
	69.Ужок	2-4	1745	Гоб. ПДЗЗ, мал. 1-3
	70.Опірець	5-6	1748	МУКУ
	71.Турка Горішня	3-4	1750	Драг. УДЦ, стор. 91, мал. 180
	72.Росилін	2	1750	Драг. УДЦ, стор. 50, мал. 102

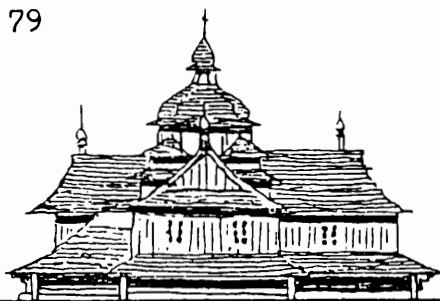
XI	73.Погіріці	2	1750	МУКУ
	74.Лисовичі	4	1755	Драг. УДЦ, стор. 98, мал. 193
	75.Сливки	2-4	1760	Драг. УДЦ, стор. 59, мал. 116
	76.Долина (Св. Миколая)	2-4	1761	Драг. УДЦ, стор. 74, мал. 146
	77.Кривка	5-6	1761	Драг. УДЦ, стор. 96, мал. 189
	78.Мшанець	3-6	1762	Драг. УДЦ, стор. 131, мал. 358

XII	79.Князівське	2-4	1771	Драг. УДЦ, стор. 36, мал. 77
	80.Гнила	2-4	1772	Драг. УДЦ, стор. 48, 57, 83
	81.Турка Долішня	4-6	1780	Драг. УДЦ, стор. 91, мал. 179
	82.Бусовисько	4	1780	Драг. УДЦ, стор. 98, мал. 194
	83.Сусолів	2	1780	МУКУ
	84.Тейсарів	3-4	1780	Лушп. ДЦГ, т. XXIV

XIII	85.Угольна	2-3	1781	Драг. УДЦ, стор. 123, мал. 243
	86.Ступосяни	4	1787	Драг. УДЦ, стор. 87, мал. 171
	87.Синевідсько Нижнє	2-3	1790	Драг. УДЦ, стор. 44 мал. 91
	88.Соколівка (Турка)	3-4	1791	Драг. УДЦ, стор. 104, мал. 206
	89.Яблінка Вижня	3-5	1791	Драг. УДЦ, стор. 119, мал. 236
	90.Коростенко	1-3	1791	ДЦУ, стор. 35

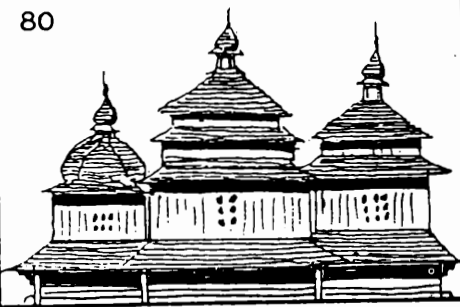

79

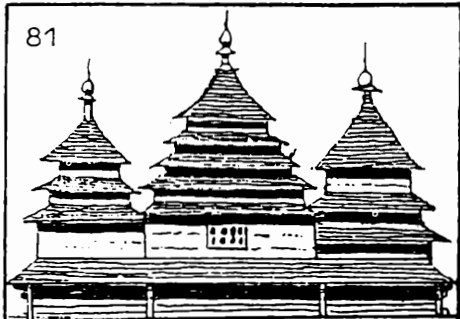
КНЯЗІВСЬКЕ 1771

80

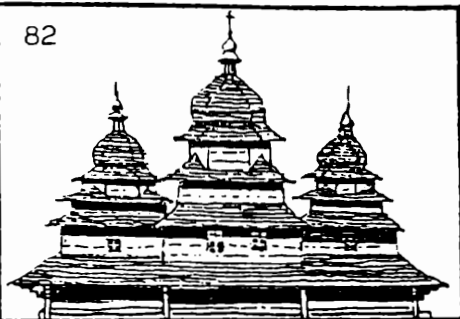
ГНИЛА 1772

81

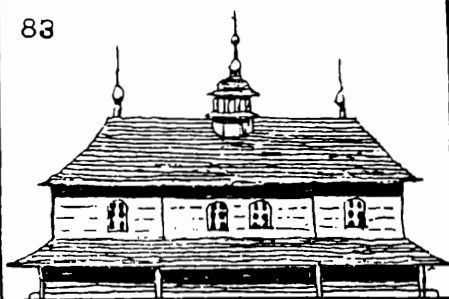
ТУРКА ДОЛІШНЯ 1780

82

БУСОВИНСЬКО 1780

83

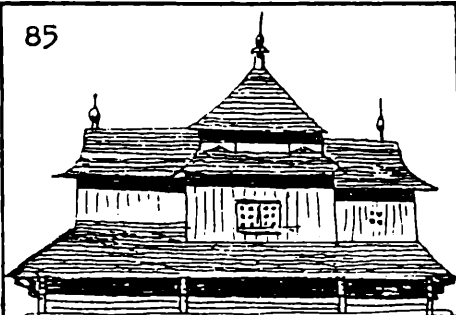
СУСОЛІВ 1780

84

ТЕНСАПІВ 1780

85

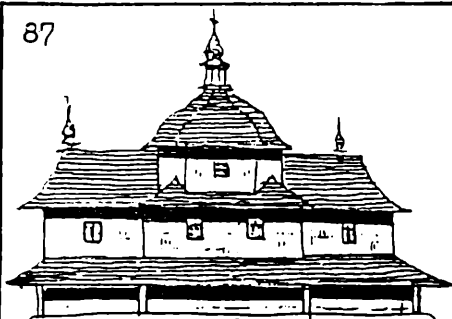
УГОЛЬНА 1791

86

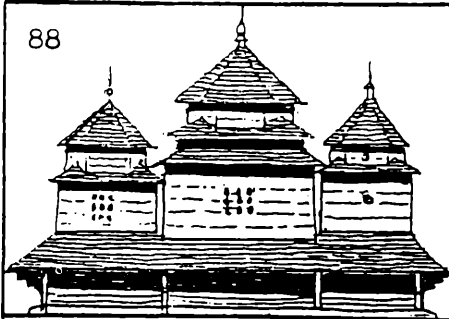
СТУПОСЯНИ 1797

87

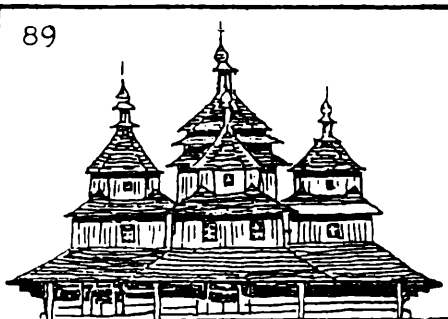
СИНЕВІДСЬКЕ НИЖНЕ 1790

88

СОКОЛІВКА (ПЕТРКА) 1791

89

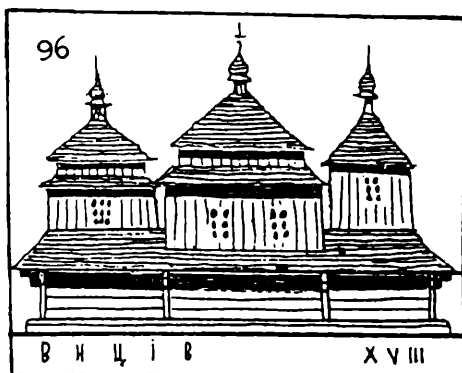
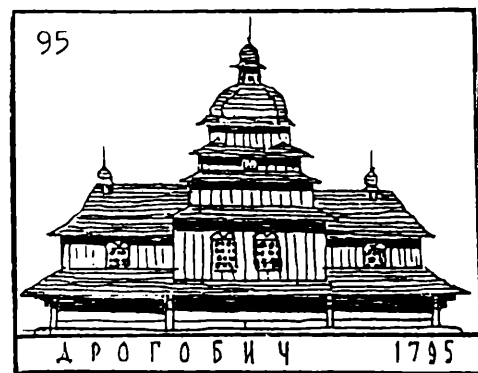
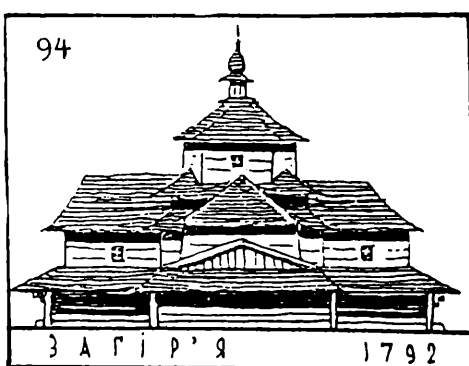
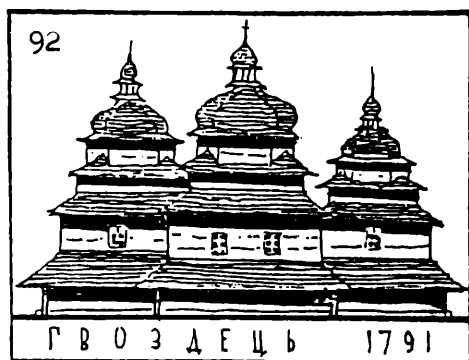
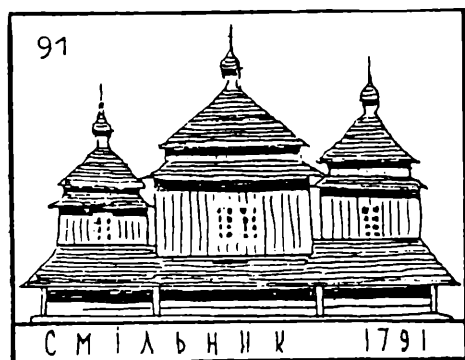

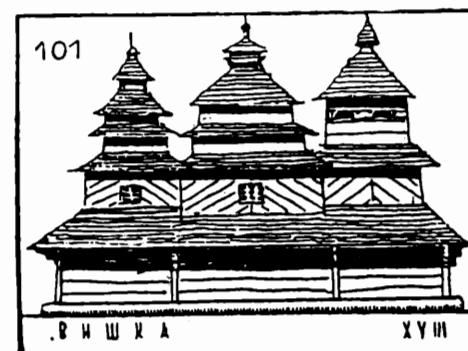
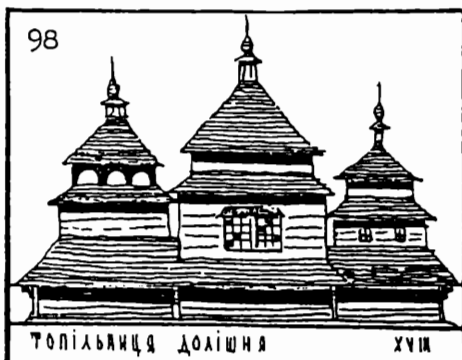
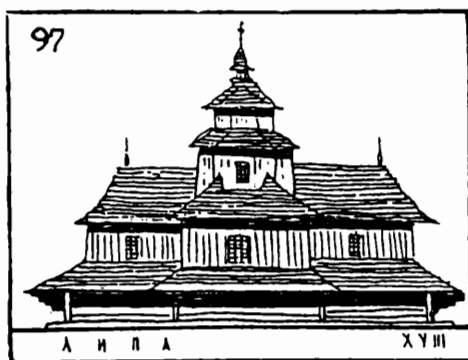
ЯБЛІНКА ВИЖНЯ 1791

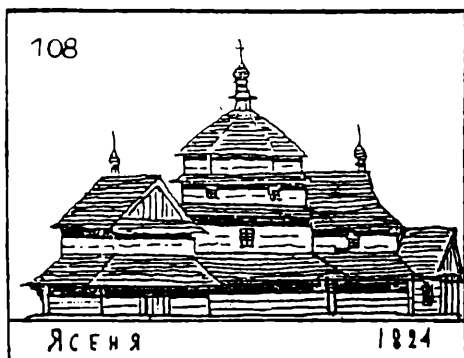
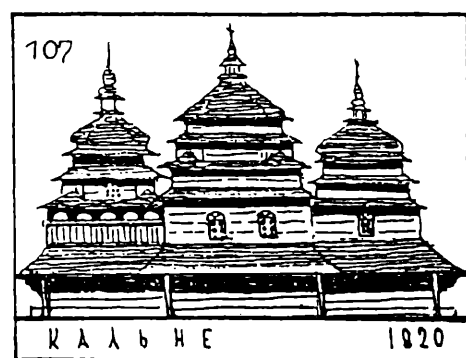
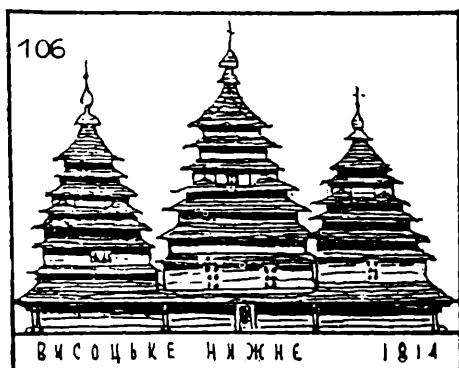
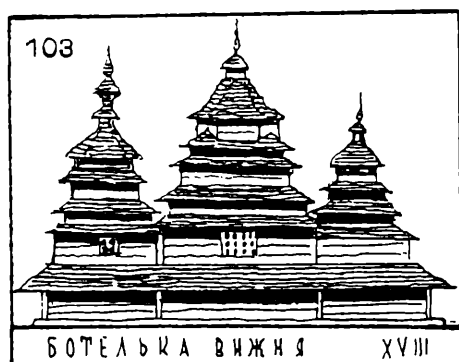
90

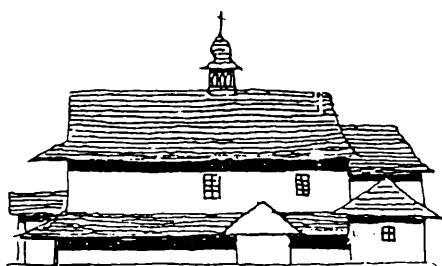
ХОРОСТЕНКО 1791

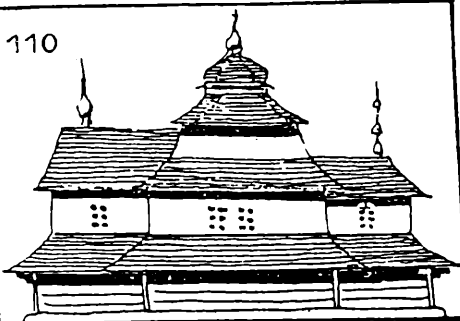

109

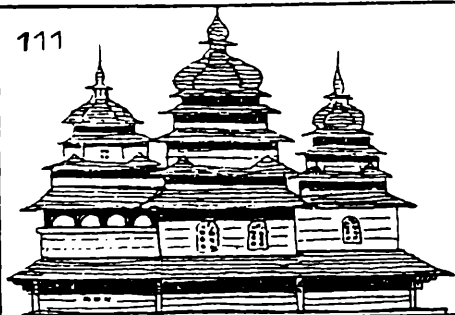
ЯКУБОВА ВОЛЯ 1925

110

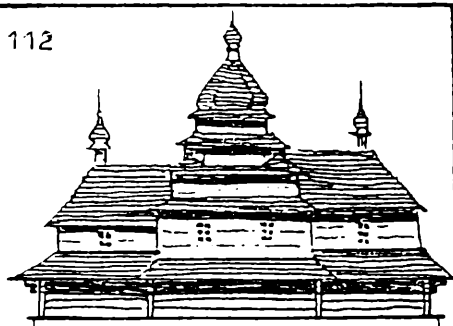
РИХТИЧ 1926

111

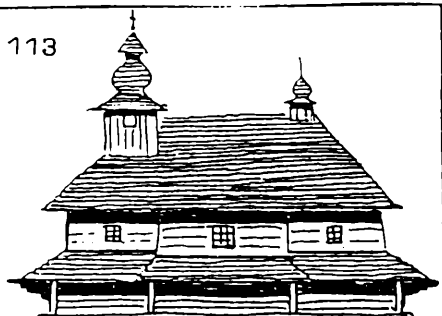
ЛАВОЧНЕ 1927

112

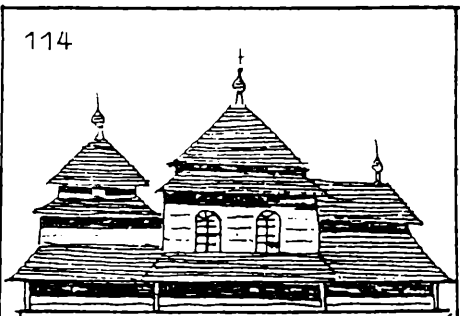
ТРУХАНІВ 1930

113

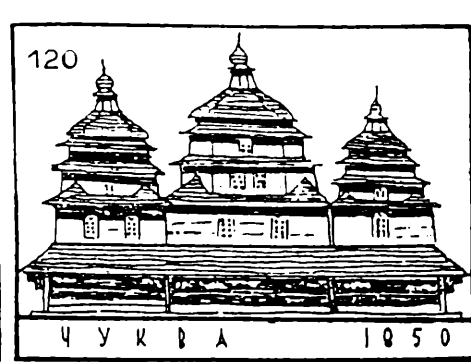
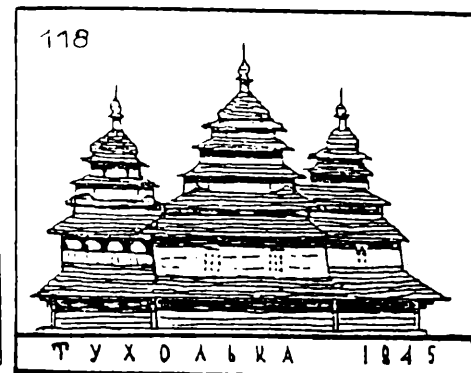
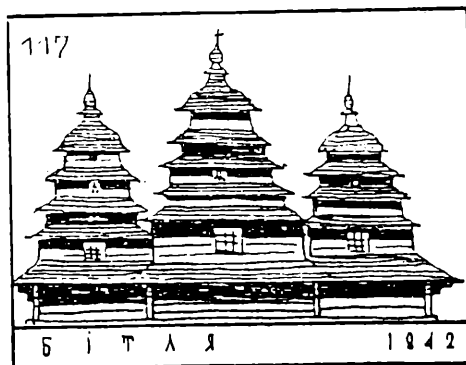
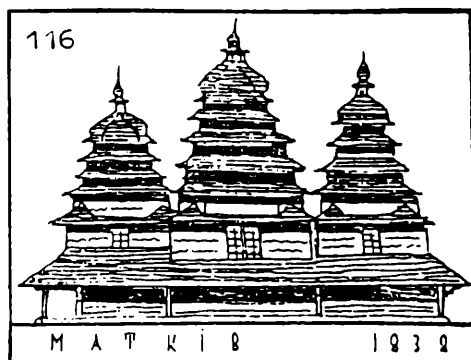
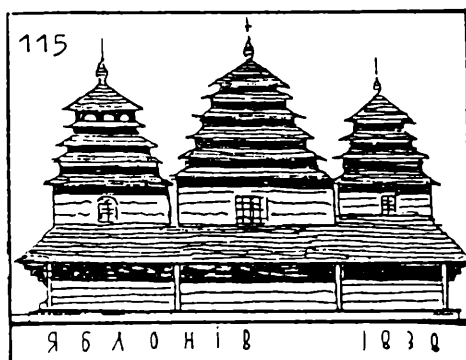

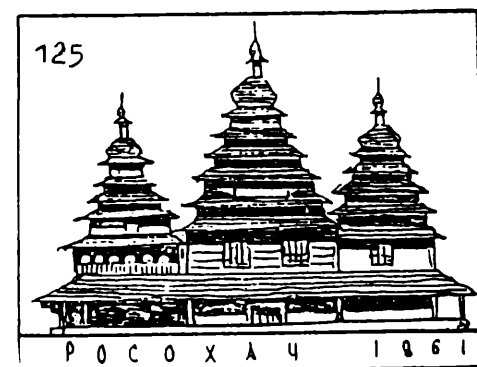
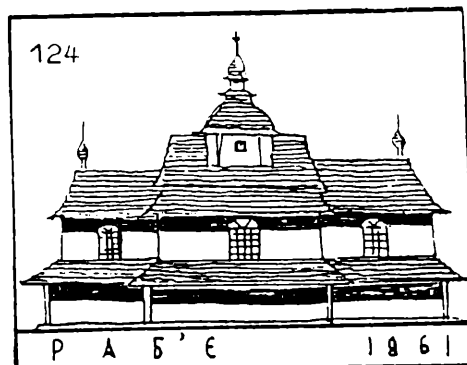
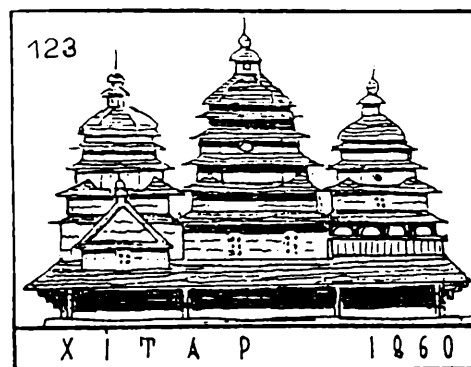
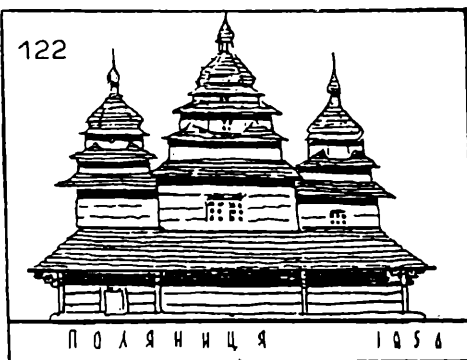
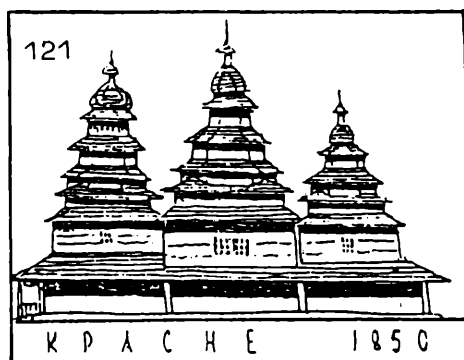
СЯНКИ 1931

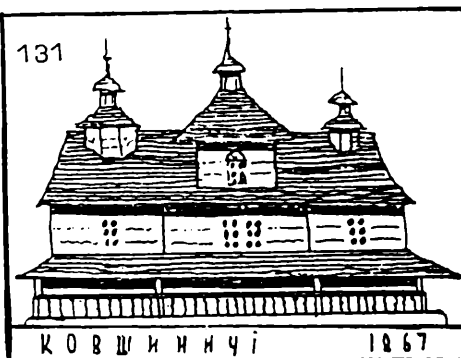
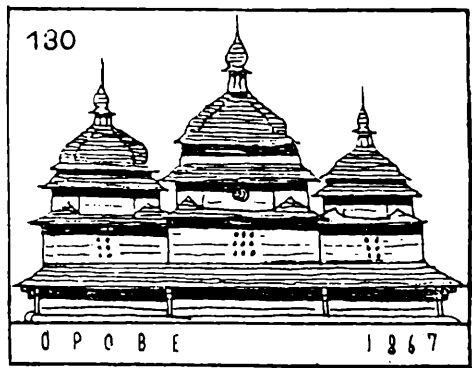
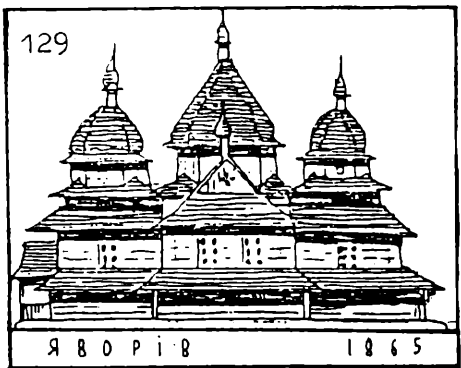
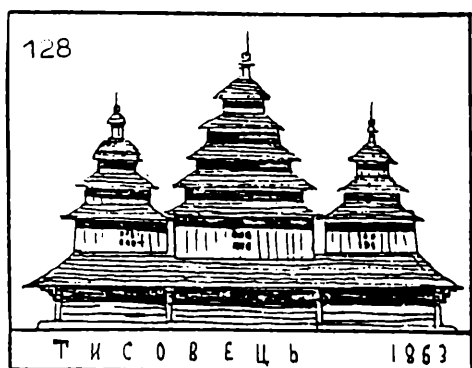
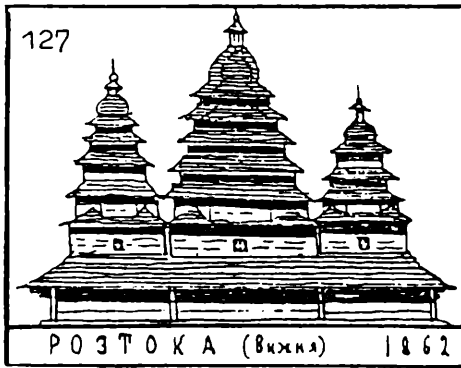
114

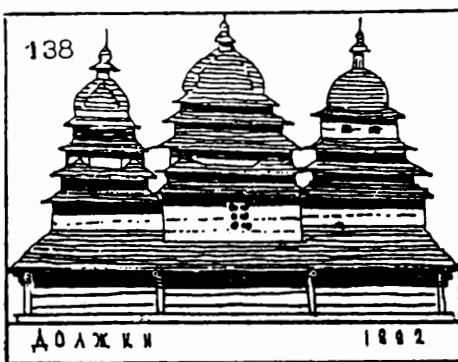
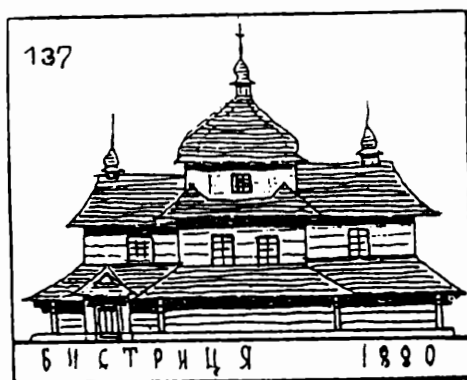
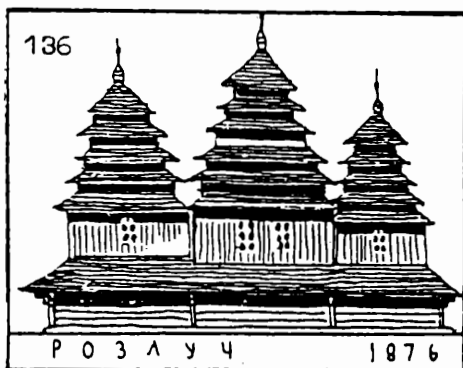
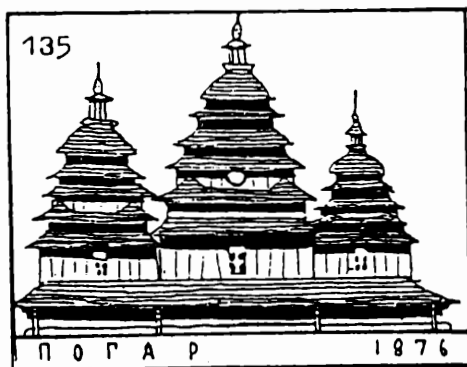
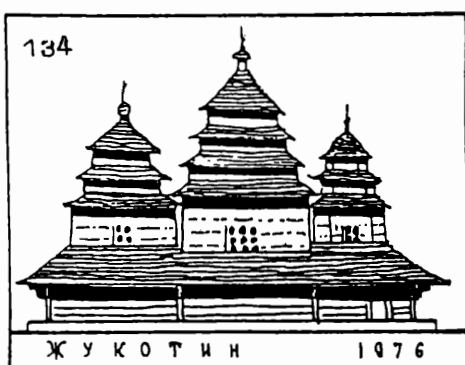
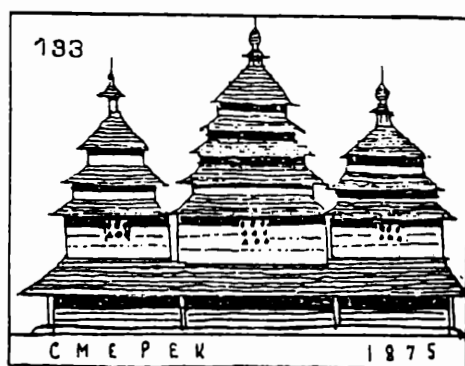

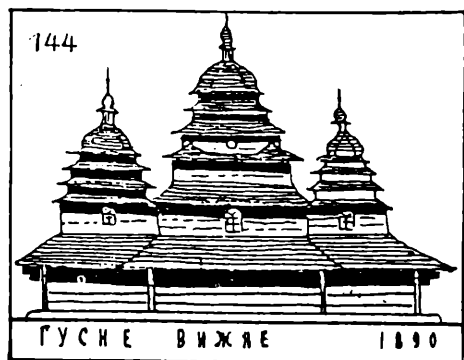
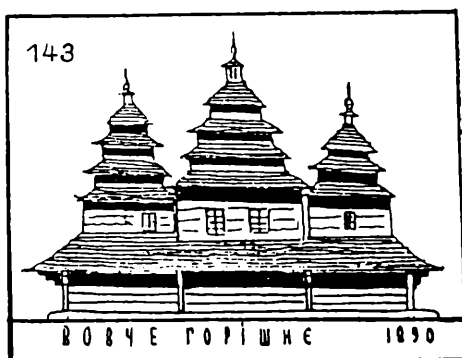
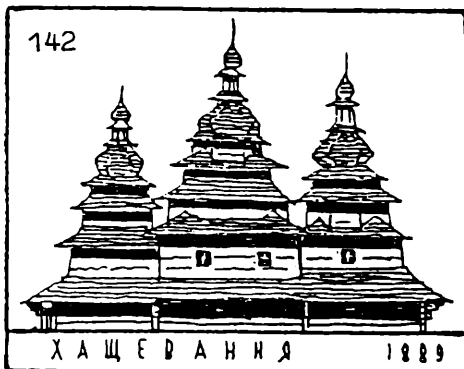
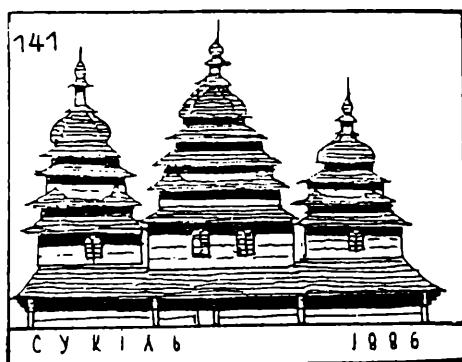
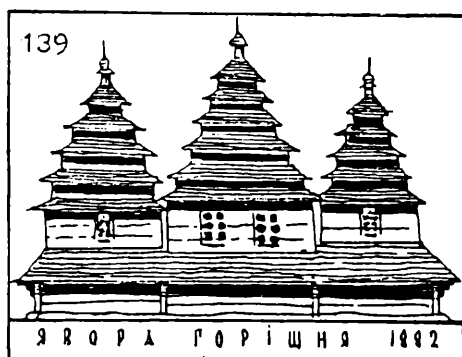
ЛІСКОВАТЕ 1932

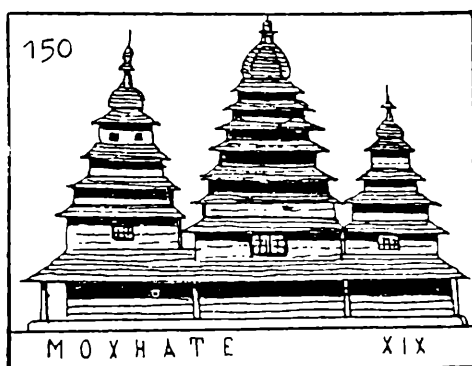
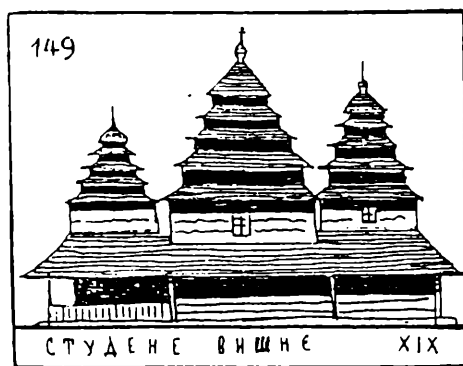
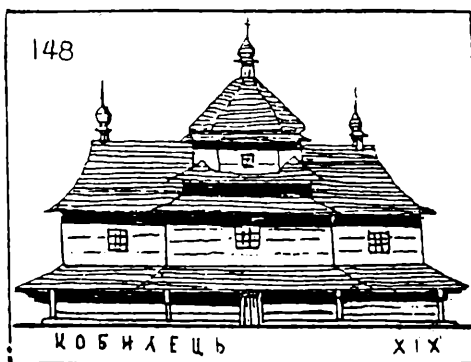
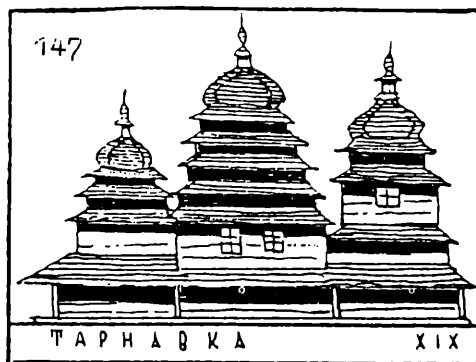
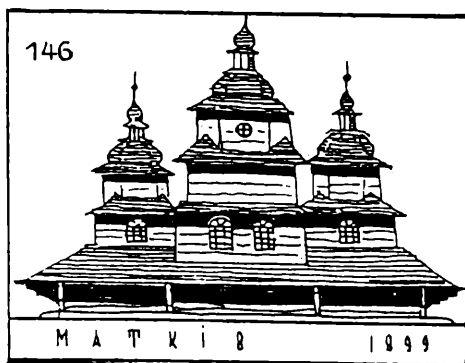
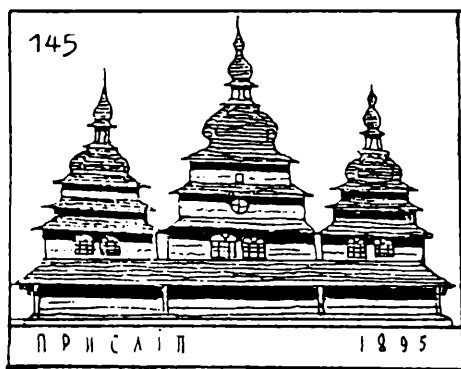

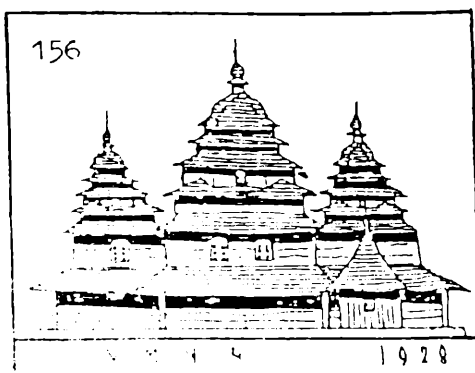
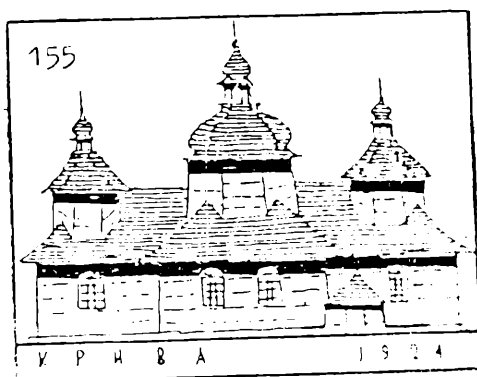
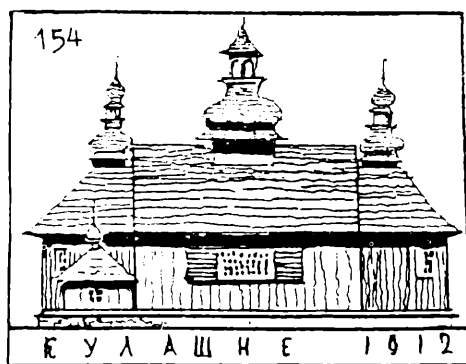
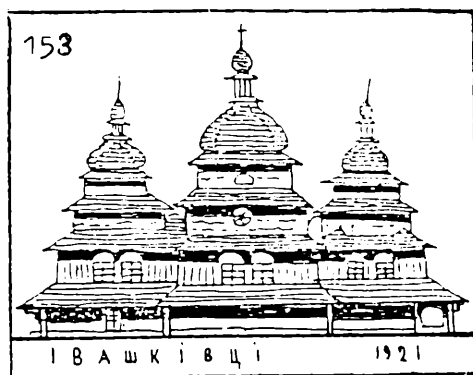
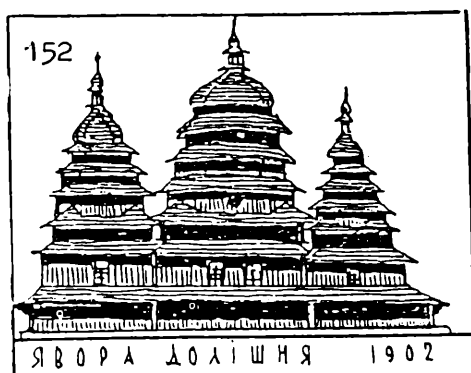
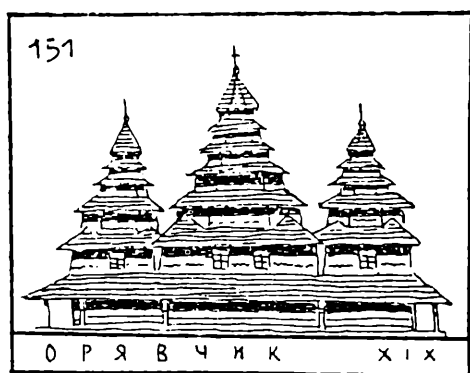

З М І С Т

Слово від Видавництва	7
Church Architecture of the Boyko Region of Ukraine	11
Передмова	13
I. СТУДІЇ ТА ВИСНОВКИ ПОПЕРЕДНИКІВ	
Питання схрещування впливів	17
Питання народньої своєрідности	20
Примітки до розділу I	31
II. ФОРМИ НАЙДАВНІШИХ ДЗВІНИЦЬ	
Пам'ятки з датами побудови між 1500-1700 роками	35
Пам'ятки без дат побудови між 1500-1700 роками	39
Примітки до розділу II	41
III. ФОРМИ ДАВНІХ ДЗВІНИЦЬ	
Пам'ятки з датами побудови між 1700-1800 роками	42
Пам'ятки без дат побудови між 1700-1800 роками	45
Примітки до розділу III	49
IV. ФОРМИ ПІЗНІШИХ ДЗВІНИЦЬ	
Пам'ятки з датами побудови з 1800 року до наших днів	50
Пам'ятки без дат побудови з 1800 року до наших днів	53
Примітки до розділу IV	57
V. ФОРМИ НАЙДАВНІШИХ ЦЕРКОВ	
Пам'ятки з датами побудови між 1500-1700 роками	58
Пам'ятки без дат побудови між 1500-1700 роками	67
VI. ФОРМИ ДАВНІХ ЦЕРКОВ	
Пам'ятки з датами побудови між 1700-1800 роками	70
Пам'ятки без дат побудови між 1700-1800 роками	81
Примітки до розділів V і VI	83

УІІ. ФОРМИ ПІЗНІШИХ ЦЕРКОВ

Пам'ятки з датами від 1800 року до наших днів	86
Пам'ятки без дат побудови з 1800 року до наших днів	98
Примітки до розділу УІІ	99

УІІІ. АРХІТЕКТУРНІ ФОРМИ В ПЕЙЗАЖІ

Примітки до розділу УІІІ	103
--------------------------------	-----

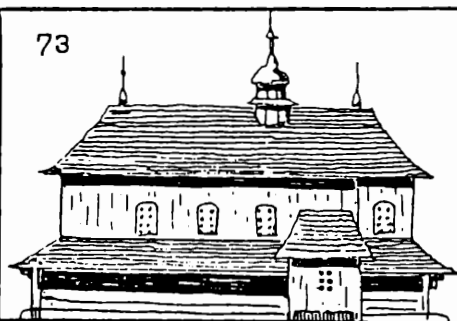
ІХ. ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ З ДЕРЕВА

Поступове вироблення пірамідально-ступенчастих форм з трьома вежами	104
Пам'ятки національного і світового значення	106
Примітки до розділу ІХ	112
Бібліографія	113
Пояснення деяких архітектурних термінів	119
Список дерев'яних дзвіниць, зображених у чільних профілях і зосереджених у Бойківщині або коло її периферії	123
Список дерев'яних церков, зображених у чільних профілях, зосереджених на Бойківщині або коло її периферії	126
Типи бойківських дзвіниць і церков у профілях	133
Зміст	159

ДОДАТКИ

Фота бойківських дзвіниць і церков	161
Мапа Бойківщини	223

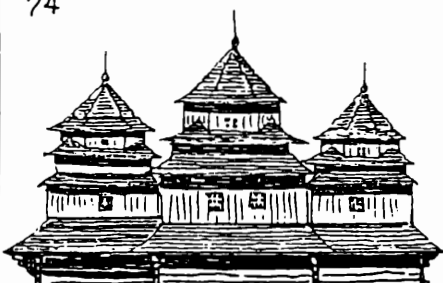
73

ПОГІРЦІ

1750

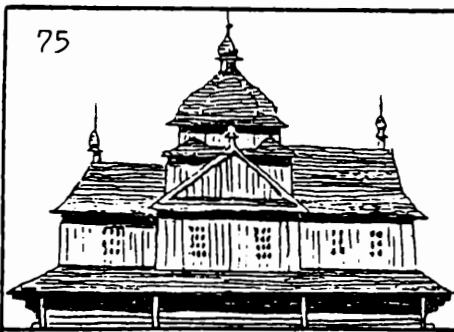
74

ЛЕСОВИЧІ

1755

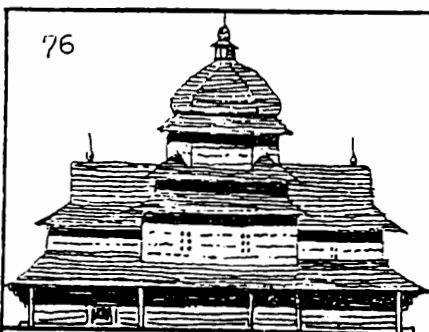
75

СЛІВКИ

1760

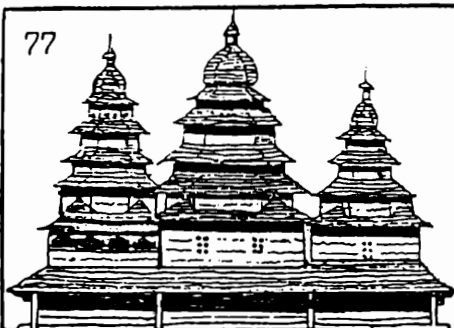
76

ДОЛИНА (ч. св. Мик.)

1761

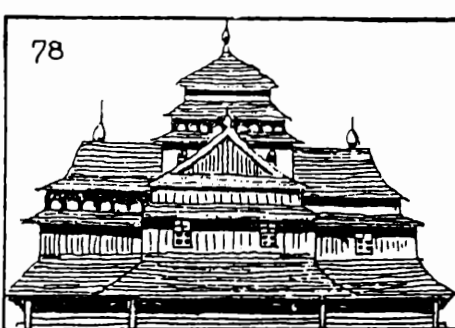
77

КРИВКА (Львів)

1761

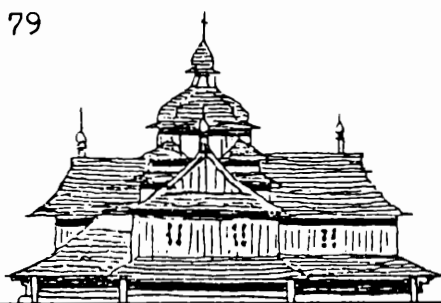
78

МШАНЕЦЬ

1762

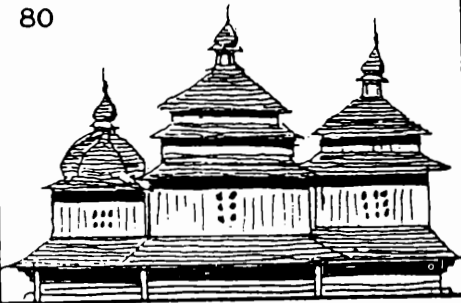
79

КНЯЗІВСЬКЕ

1771

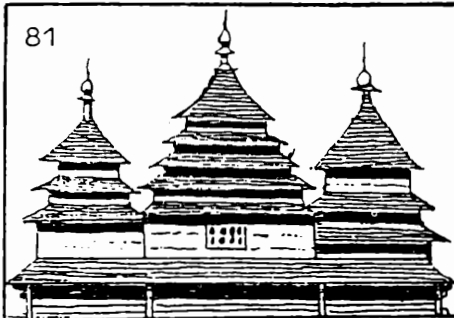
80

ГНИЛА

1772

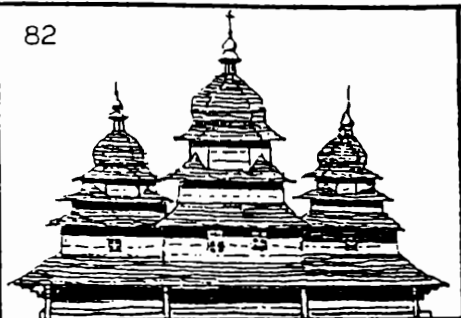
81

ТУРКА ДОЛІШНЯ

1780

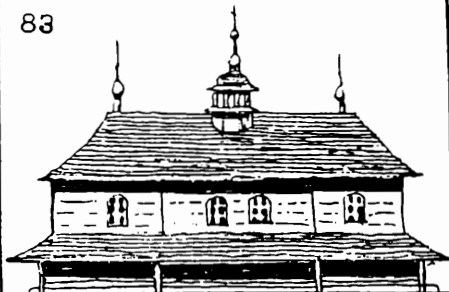
82

БУСОВИНСЬКО

1780

83

СУСОЛІВ

1780

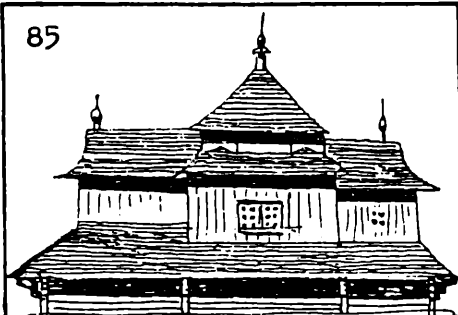
84

ТЕНСАРІВ

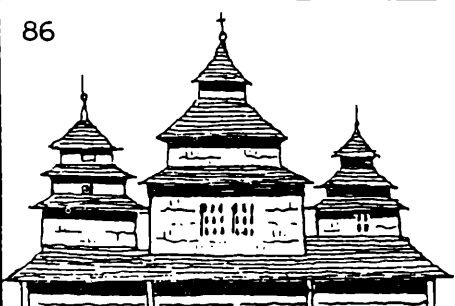
1780

85

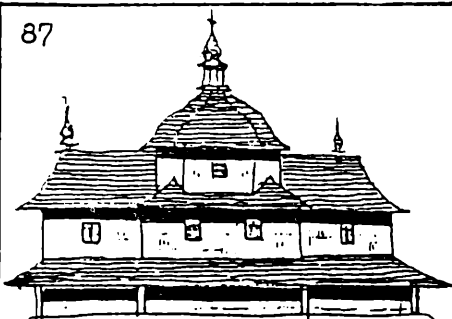
УГОЛЬНА 1791

86

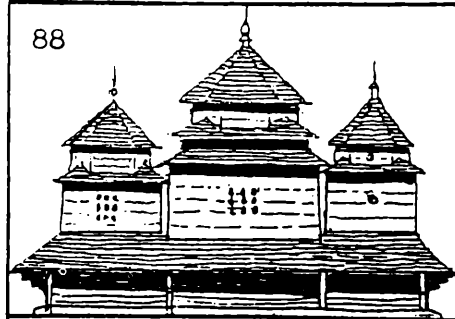
СТУПОСЯНИ 1797

87

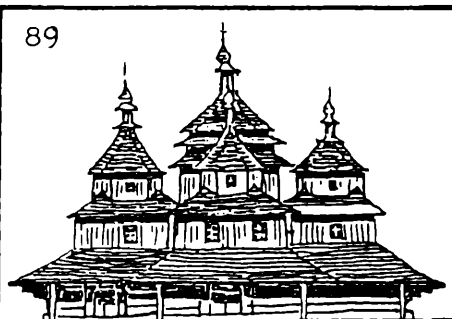
СИНЕВІДСЬКЕ НИЖНЕ 1790

88

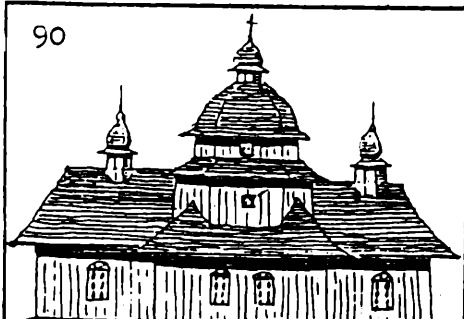
СОКОЛІВКА (п. Турка) 1791

89

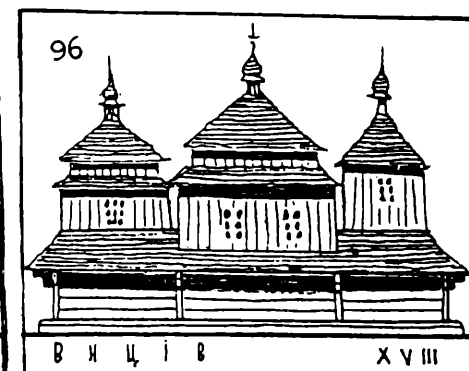
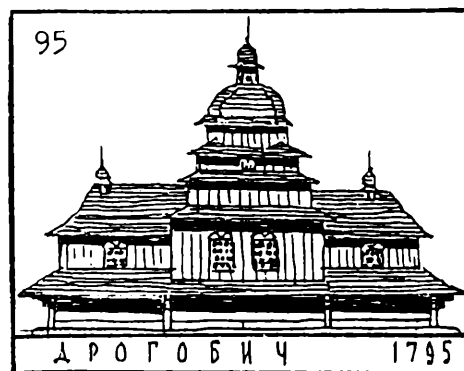
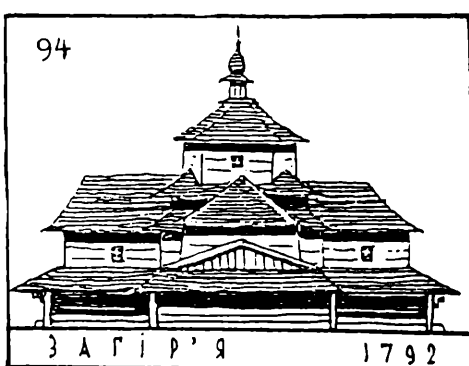
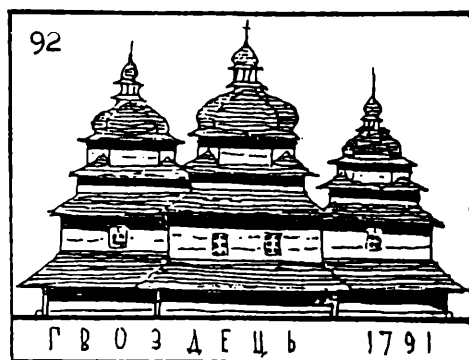
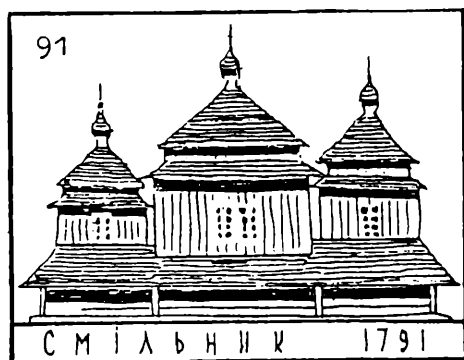

ЯБЛІНКА ВИЖНЯ 1791

90

КОРОСТЕНКО 1791

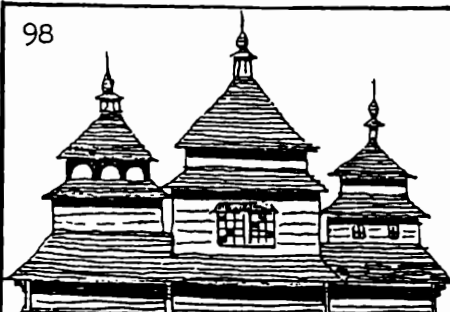
97

А И П А

XVIII

98

ТОПІЛЬНИЦЯ ДОЛІШНЯ

XVIII

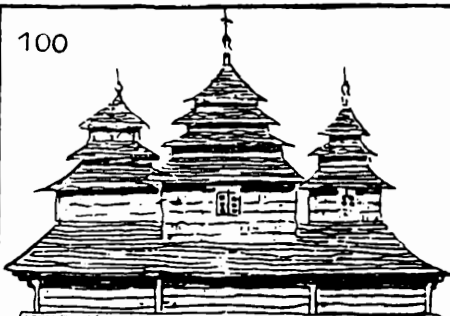
99

КАВЧНИЙ ХУТ

XVIII

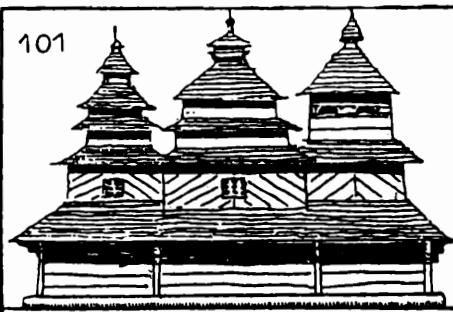
100

БАХНОВАТЕ

XVIII

101

ВНШКА

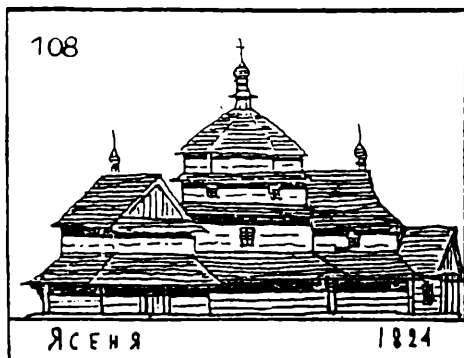
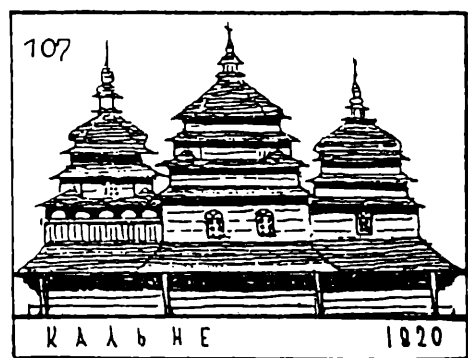
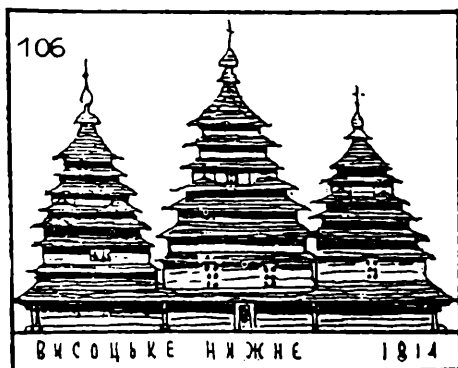
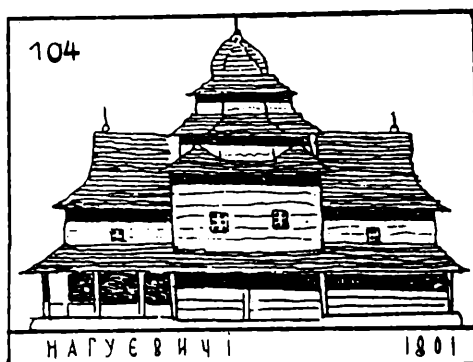
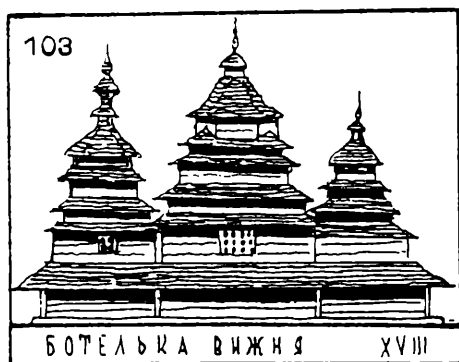
XVIII

102

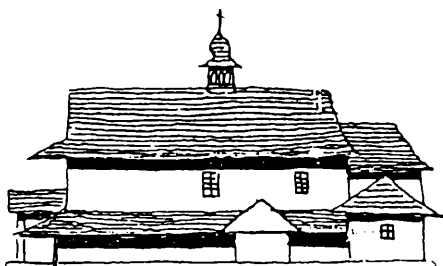

ВОЛОСЯНКА

XVIII

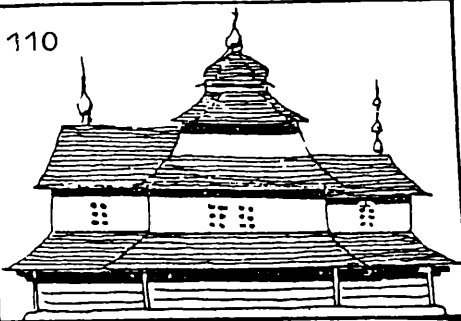

109

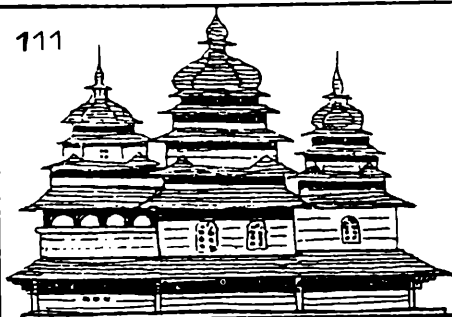
ЯКУБОВА ВОЛЯ 1925

110

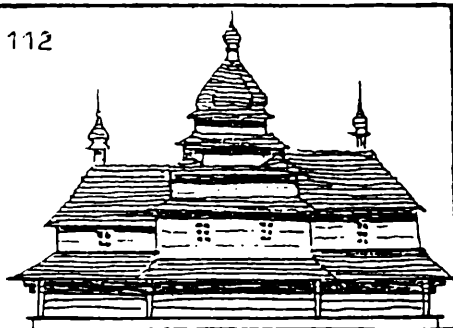
РИХТИЧ 1926

111

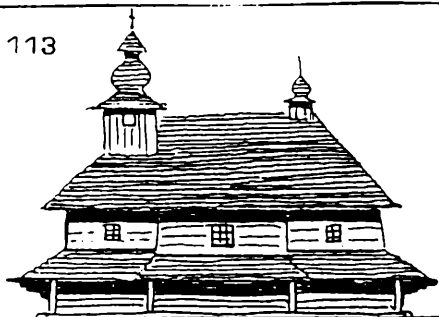
ЛАВОЧНЕ 1927

112

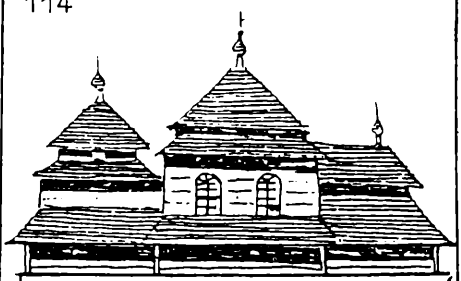
ТРУХАНІВ 1930

113

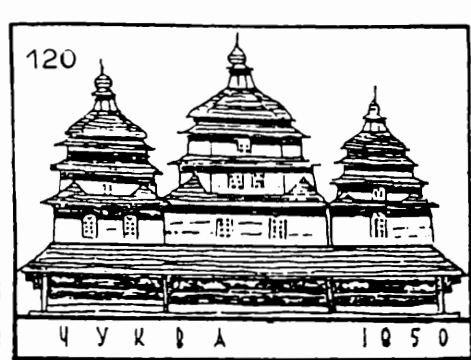
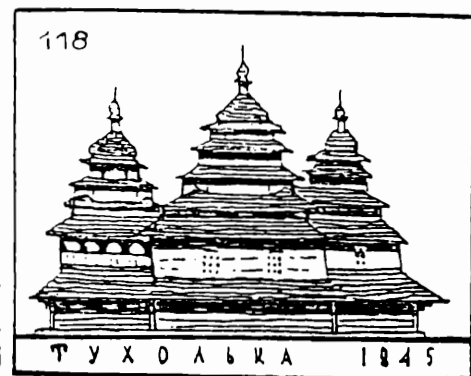
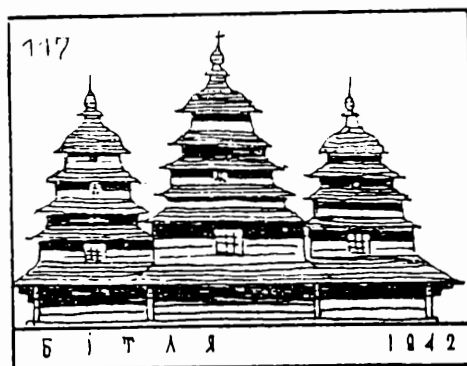
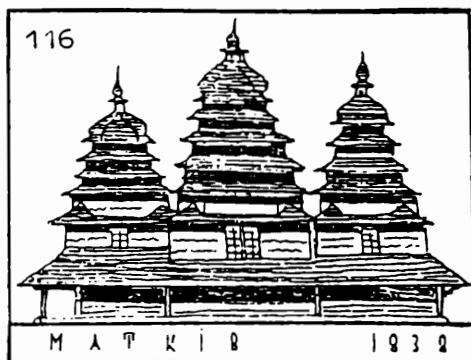
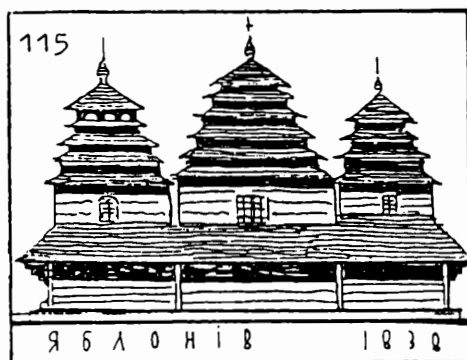

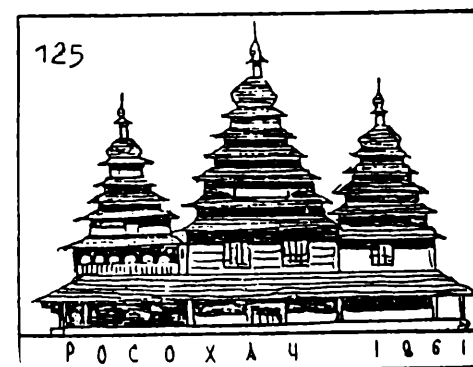
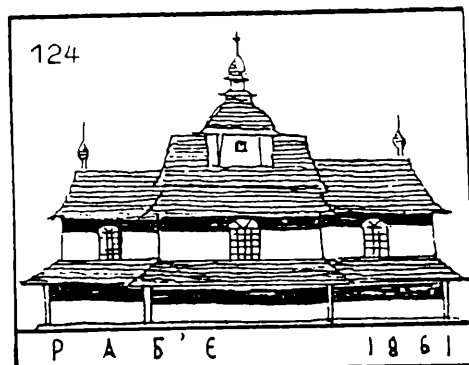
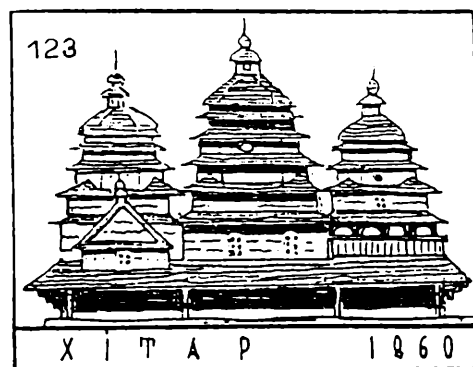
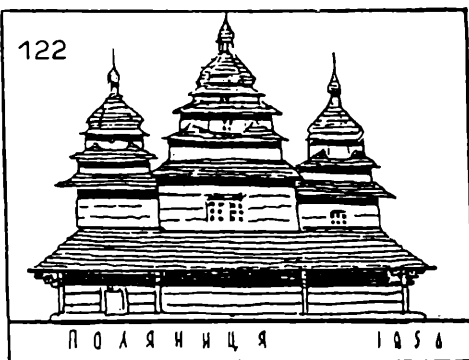
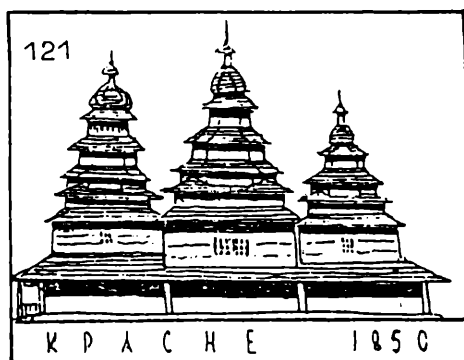
СЯНИН 1931

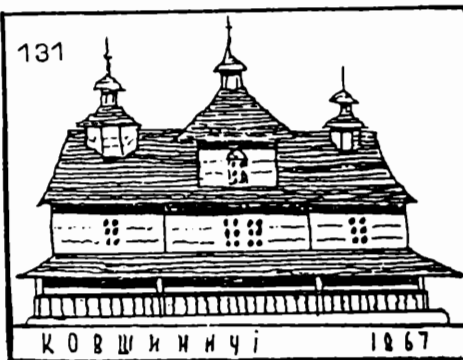
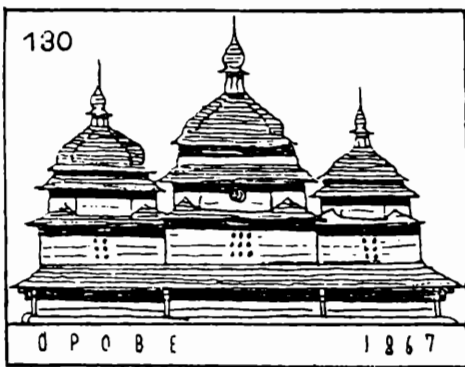
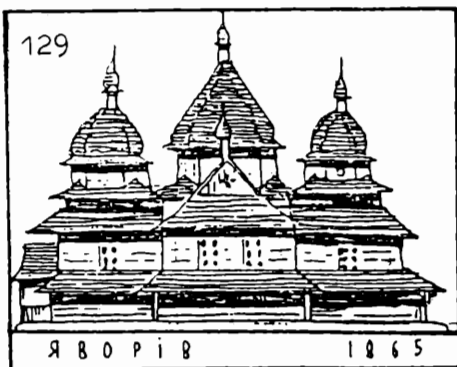
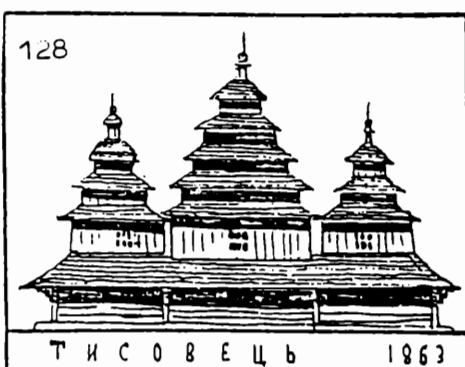
114

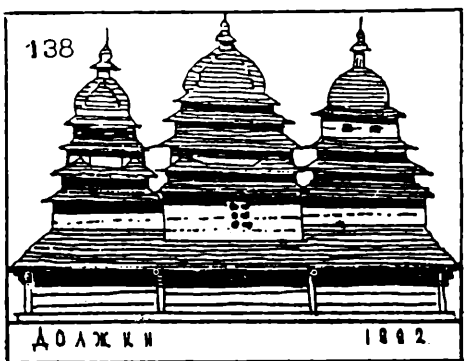
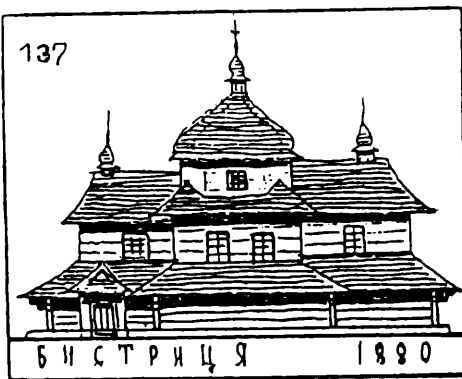
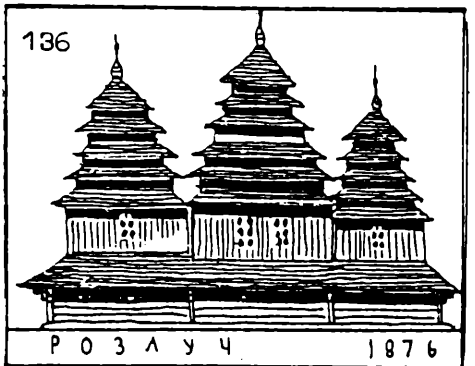
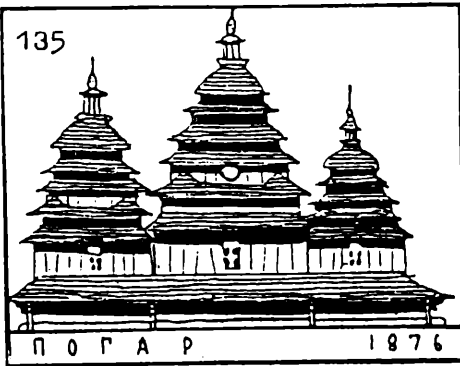
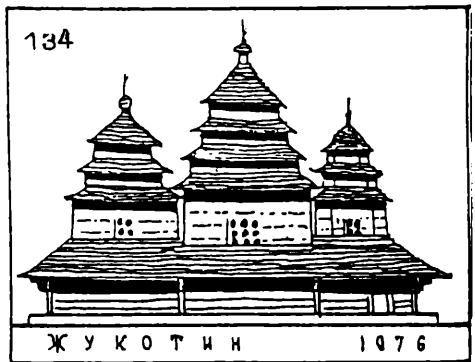
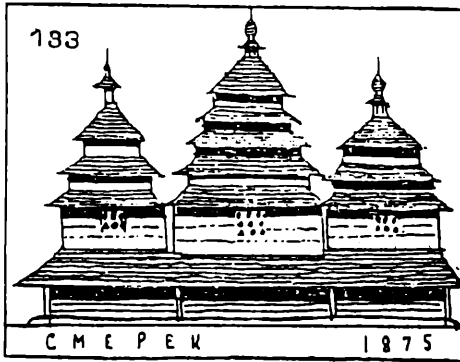

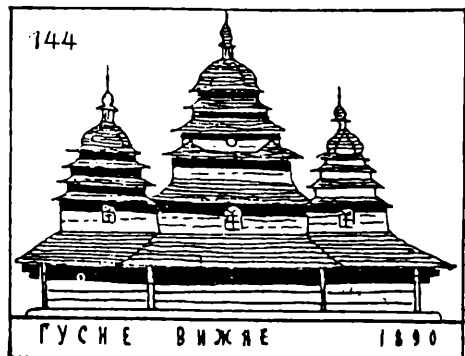
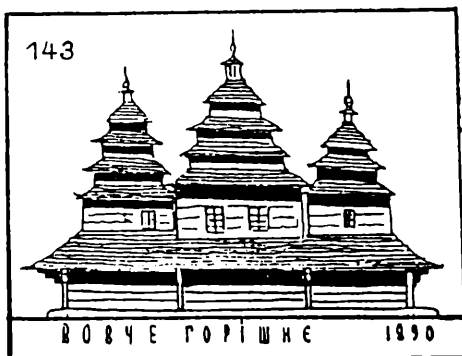
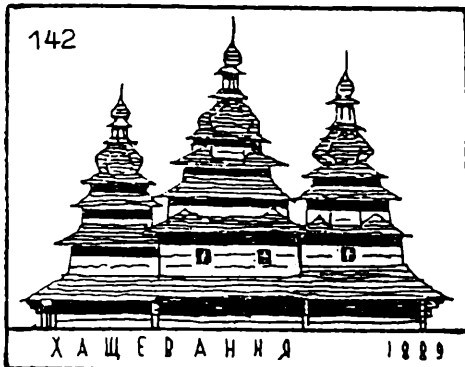
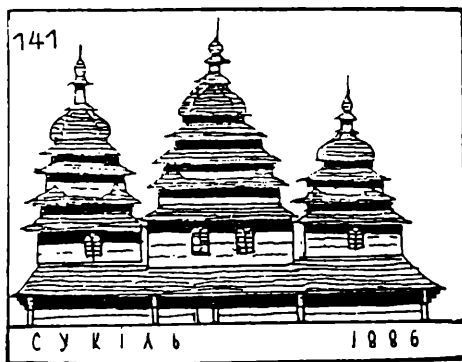
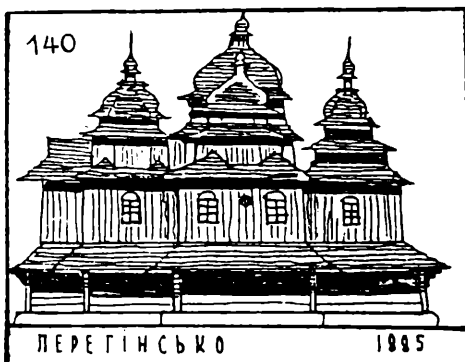
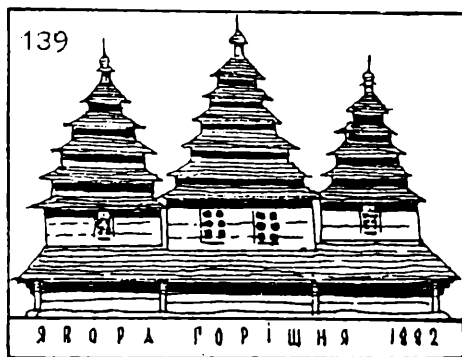
ЛІСКОВАТЕ 1932

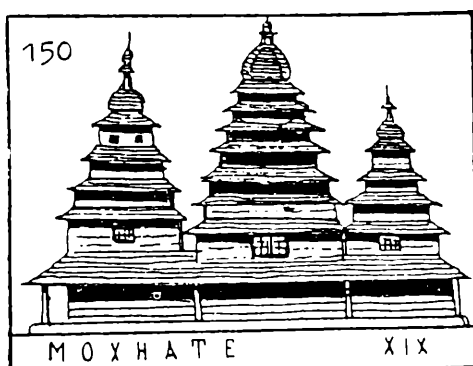
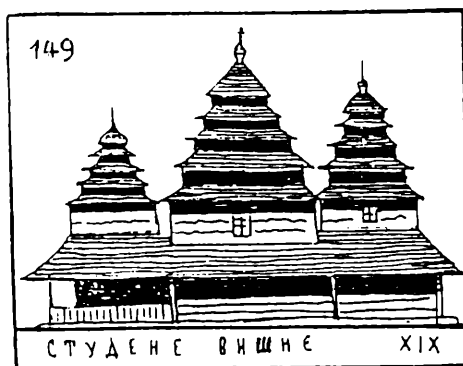
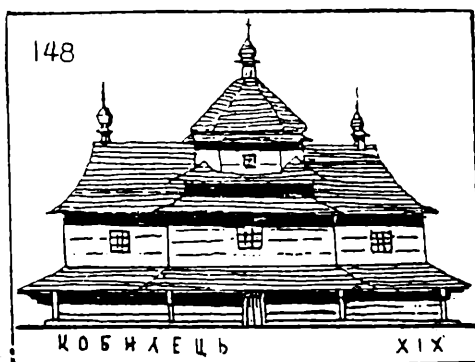
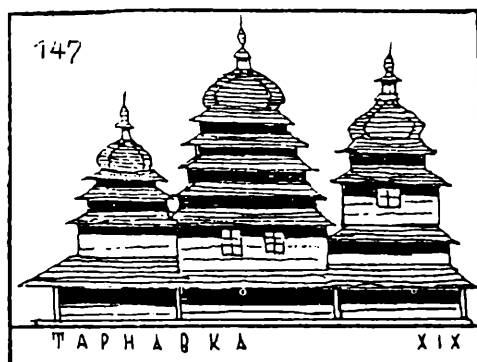
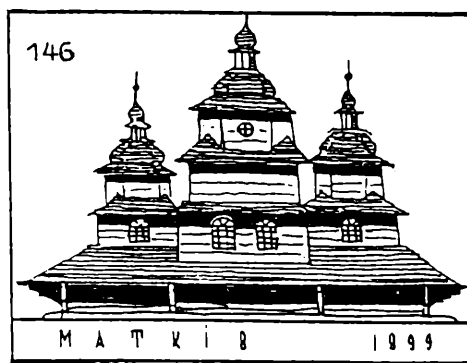
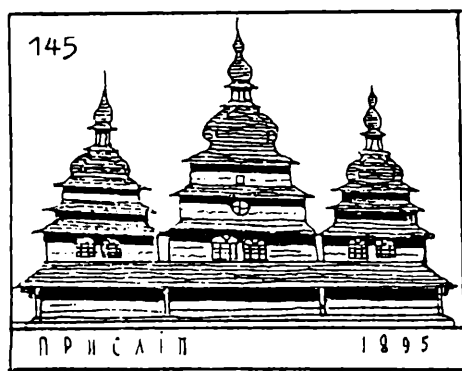

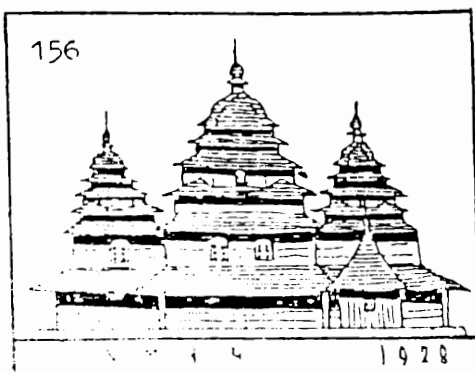
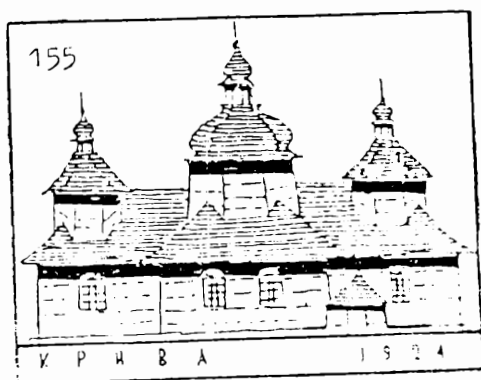
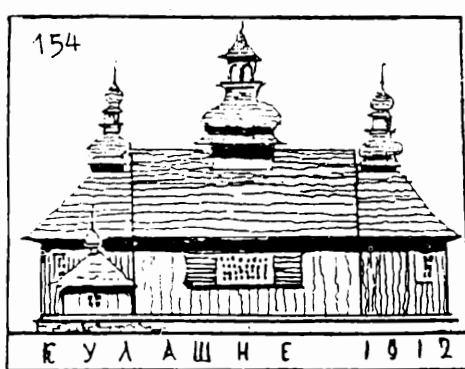
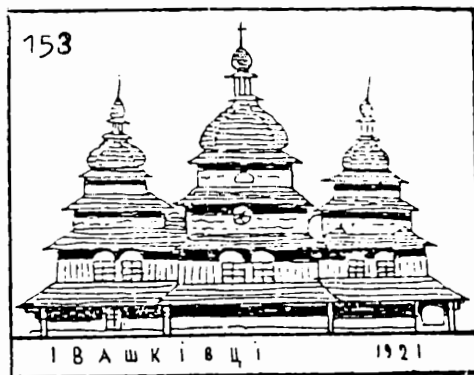
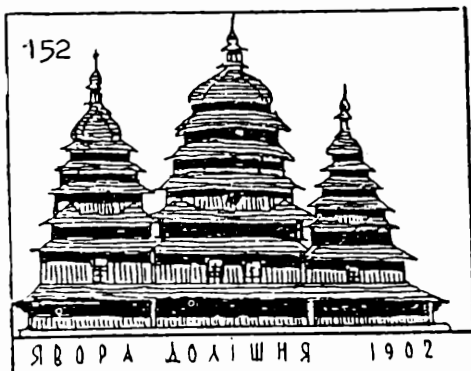
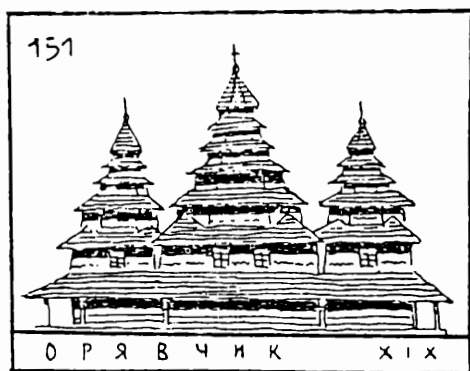

З М І С Т

Слово від Видавництва	7
Church Architecture of the Boyko Region of Ukraine	11
Передмова	13

I. СТУДІЇ ТА ВИСНОВКИ ПОПЕРЕДНИКІВ

Питання схрещування впливів	17
Питання народньої своєрідности	20
Примітки до розділу I	31

II. ФОРМИ НАЙДАВНІШИХ ДЗВІНИЦЬ

Пам'ятки з датами побудови між 1500-1700 роками	35
Пам'ятки без дат побудови між 1500-1700 роками	39
Примітки до розділу II	41

III. ФОРМИ ДАВНІХ ДЗВІНИЦЬ

Пам'ятки з датами побудови між 1700-1800 роками	42
Пам'ятки без дат побудови між 1700-1800 роками	45
Примітки до розділу III	49

IV. ФОРМИ ПІЗНІШИХ ДЗВІНИЦЬ

Пам'ятки з датами побудови з 1800 року до наших днів	50
Пам'ятки без дат побудови з 1800 року до наших днів	53
Примітки до розділу IV	57

V. ФОРМИ НАЙДАВНІШИХ ЦЕРКОВ

Пам'ятки з датами побудови між 1500-1700 роками	58
Пам'ятки без дат побудови між 1500-1700 роками	67

VI. ФОРМИ ДАВНІХ ЦЕРКОВ

Пам'ятки з датами побудови між 1700-1800 роками	70
Пам'ятки без дат побудови між 1700-1800 роками	81
Примітки до розділів V і VI	83

УІІ. ФОРМИ ПІЗНІШИХ ЦЕРКОВ

Пам'ятки з датами від 1800 року до наших днів	86
Пам'ятки без дат побудови з 1800 року до наших днів	98
Примітки до розділу УІІ	99

УІІІ. АРХІТЕКТУРНІ ФОРМИ В ПЕЙЗАЖІ

Примітки до розділу УІІІ	103
--------------------------------	-----

ІХ. ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ З ДЕРЕВА

Поступове вироблення пірамідально-ступенчастих форм з трьома вежами	104
Пам'ятки національного і світового значення	106
Примітки до розділу ІХ	112
Бібліографія	113
Пояснення деяких архітектурних термінів	119
Список дерев'яних дзвіниць, зображених у чільних профілях і зосереджених у Бойківщині або коло її периферії	123
Список дерев'яних церков, зображених у чільних профілях, зосереджених на Бойківщині або коло її периферії	126
Типи бойківських дзвіниць і церков у профілях	133
Зміст	159

ДОДАТКИ

Фота бойківських дзвіниць і церков	161
Мапа Бойківщини	223

ДОДАТКИ

ФОТА ДЕРЕВ'ЯНИХ ДЗВНИЦЬ І ЦЕРКОВ БОЙКІВЩИНИ

1. Незнана церква з найстарішого типу покриттям верхів. Самбірщина, 16 ст.
Фото 1916 р.

2. Улюч, пов. Березів. Церква Вознесения Госп., 1517.

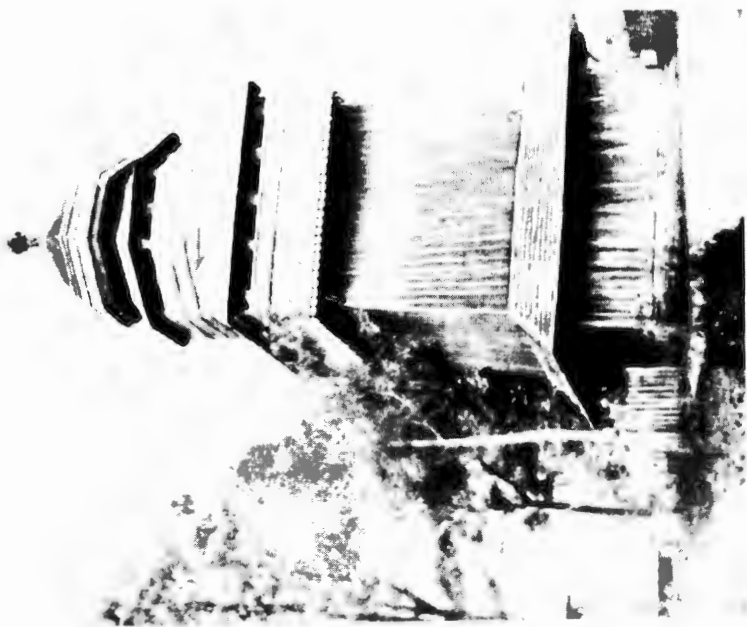
3. Дрогобич, церква св. Юра, коло 1600 р. Вид з півд. сходу

4. Дрогобич, церква св. Юра. Вид від півночі

5. Дрогобич, церква св. Юра. Вид від півн. сходу

6. Дрогобич, дзвіниця церкви св. Юра, 1600.

7. Хотинець, пов. Яворів. Церква Різдва Богородиці, 1615

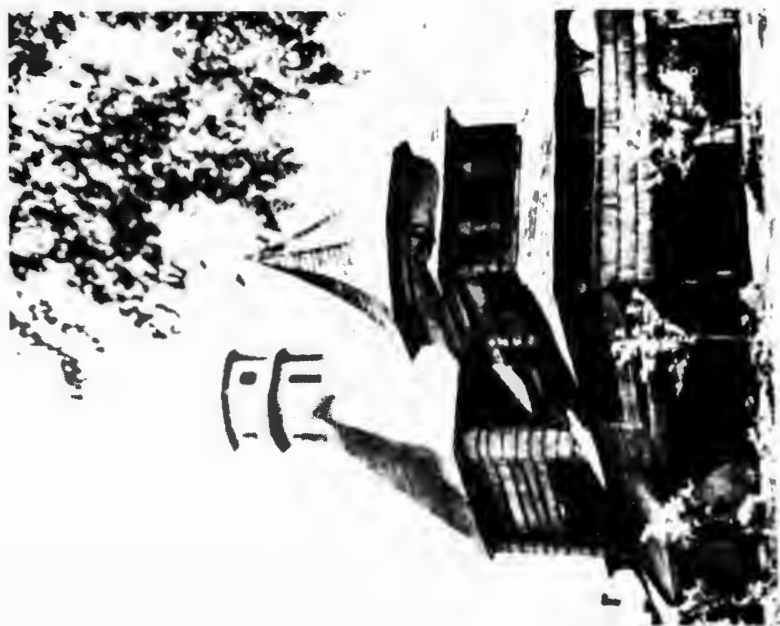
8. Зарайсько, пов. Самбір. Церква Різдва Богородиці, 1634. Фото 1968.

9. Дусівці б. Перемишля. Церква св. Миколи, 1641. Знищена по війні

10. Крехів б. Жовкви. Церква св. Параскеви, 1658.

11. Дрогобич, церква Чесного Хреста, 1661.

12. Дрогобич, башта-дзвіниця церкви Чесного Хреста, 1661.

13. Ісаї, пов, Турка. Дзвіниця церкви арх. Михайла, 1767.

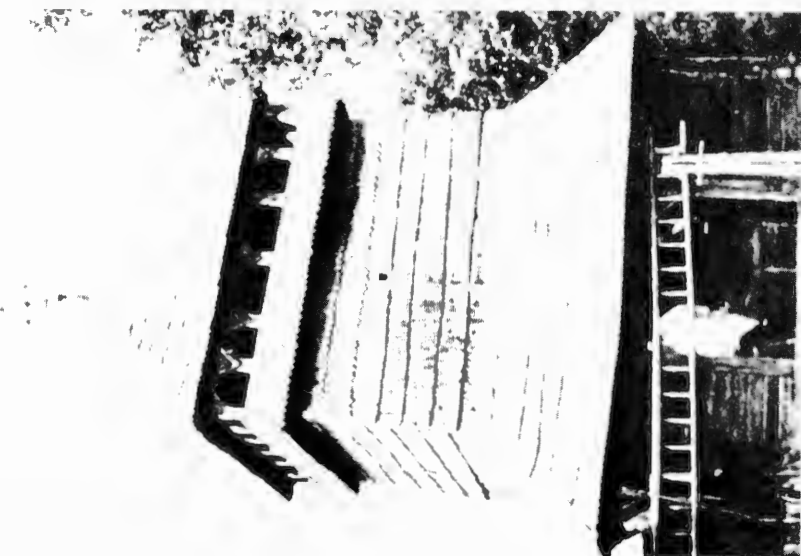
14. Ісаї, церква арх. Михайла, 1663.

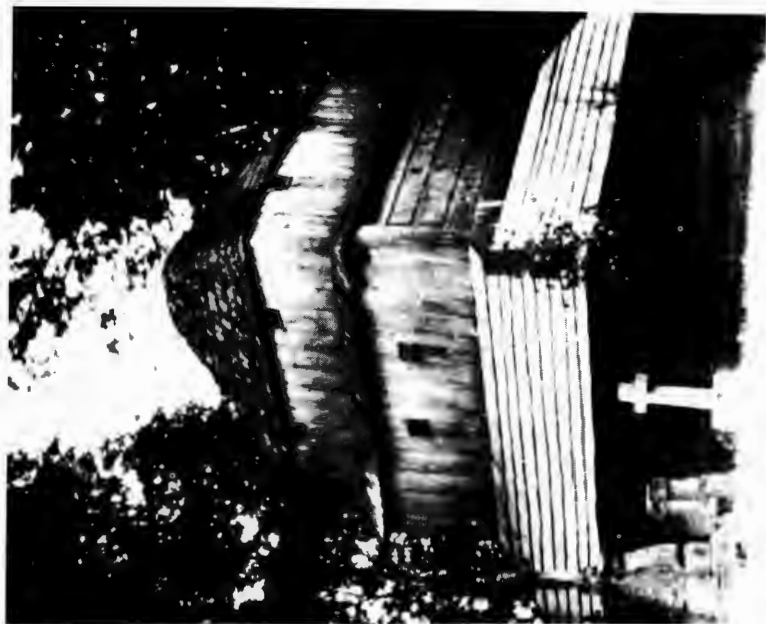
15. Городок, церква св. Івана Хр., 1670. Фото 1968.

16. Велика Білина, пов. Самбір. Поманастирська церква, 1685.

17. Топільниця, пов. Ст. Самбір. Дзвіниця 17 ст.

18. Лосинець 6. Турки. Дзвіниця церкви св. Дмитра, 17 ст.

19. Тур'є б. Старого Самбора. Церква св. Миколи, 1690.

20. Монастирок, пов. Дрогобич. Церква св. Іллі, 1690.

21. Нагусвичі (тепер село Івана Франка), пов. Дрогобич. Церква св. Петра і Павла, 1801. Фото 1968

22. Новосілки Гостинні, пов. Самбір. Церква Різдва Богородиці, 1700.

23. Бережниця Королівська б. Жидачева. Церква Різдва Богородиці, 1724.

24. Тинів, пов. Дрогобич. Церква св. Параскеви, 1718. Фото 1968.

25. Вошанці, пов. Самбір. Церква Чесного Хреста, 1734. Фото 1968.

26. Вошанці, дзвіниця церкви Чесного Хреста, 1734.

27. Чертеж, пов. Сянік. Церква 1742.

28. Опірець, пов. Сколе. Церква свв. Петра і Павла, 1748. Відновлена 1913 і 1944.

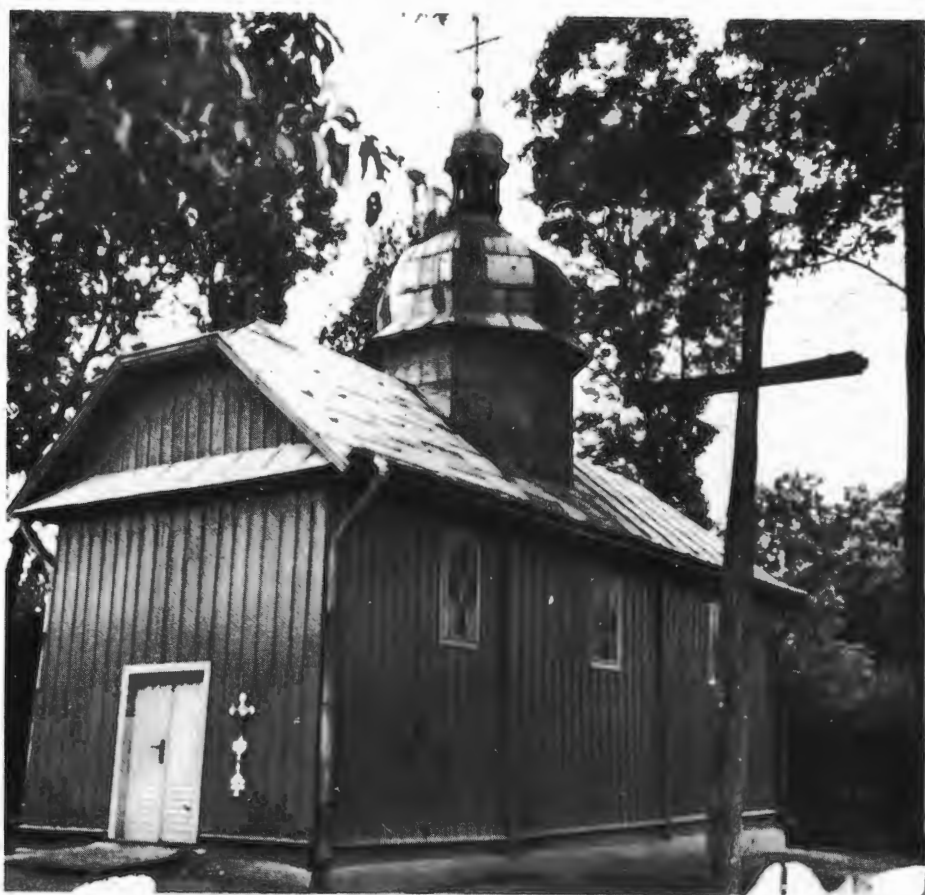
29. П'яткова Руська, пов. Ряшів. Церква 1732. Фото 1972.

30. Топільниця, пов. Ст. Самбір. Дзвіниця 1730

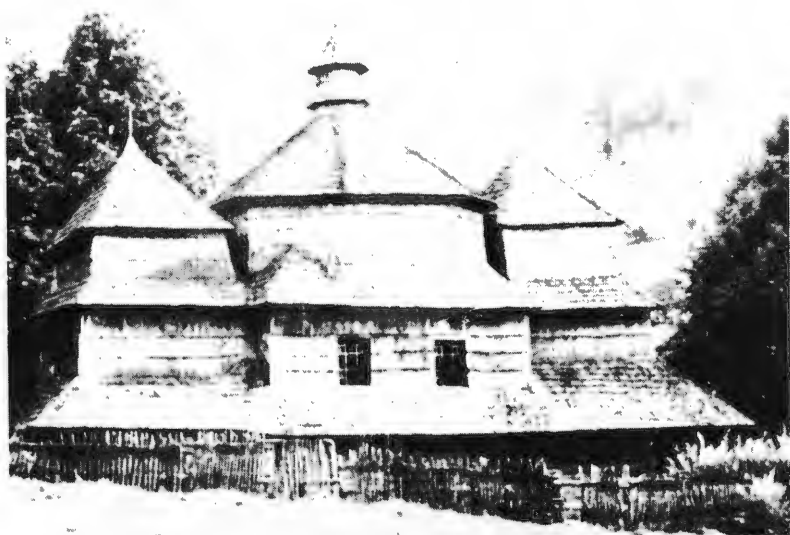
31. Росолін, пов. Устрики Долішні. Церква св. Онуфрія, 1750.

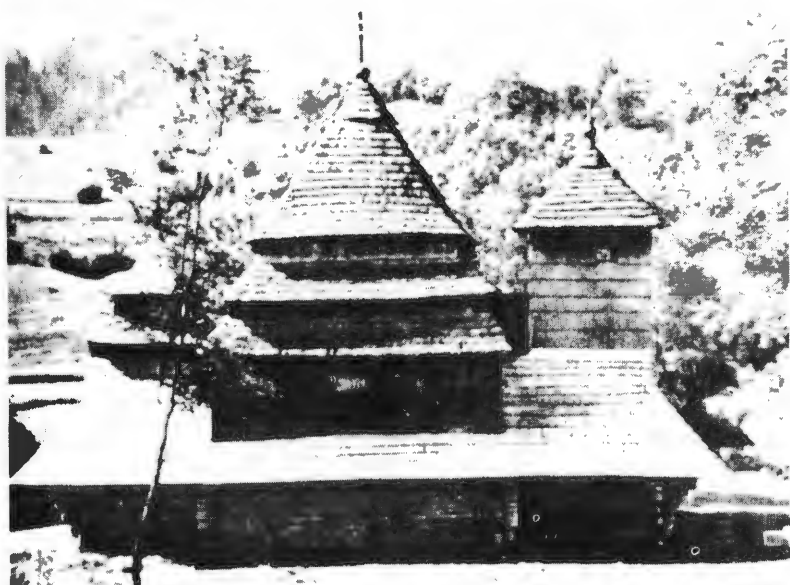
32. Долобів, пов. Самбір. Церква Успіння Богородиці, 1745. Фото 1968.

33. Погірці, пов. Самбір. Церква Чесного Хреста, 1750. Фото 1968.

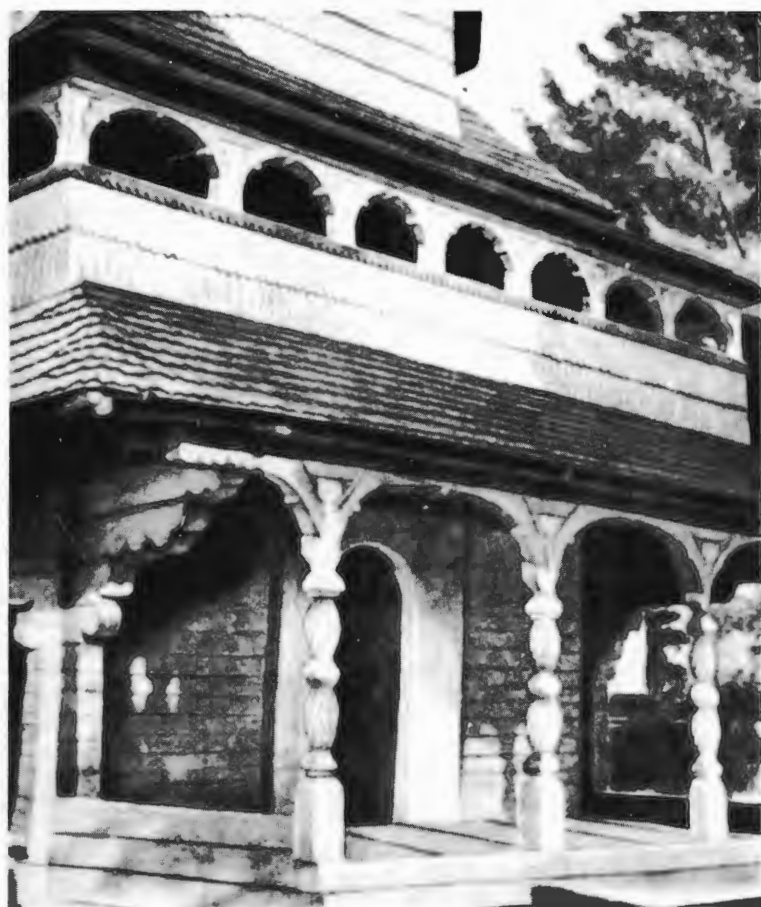
34. Гусний на Закарпатті. Церква св. Миколи, 1759.

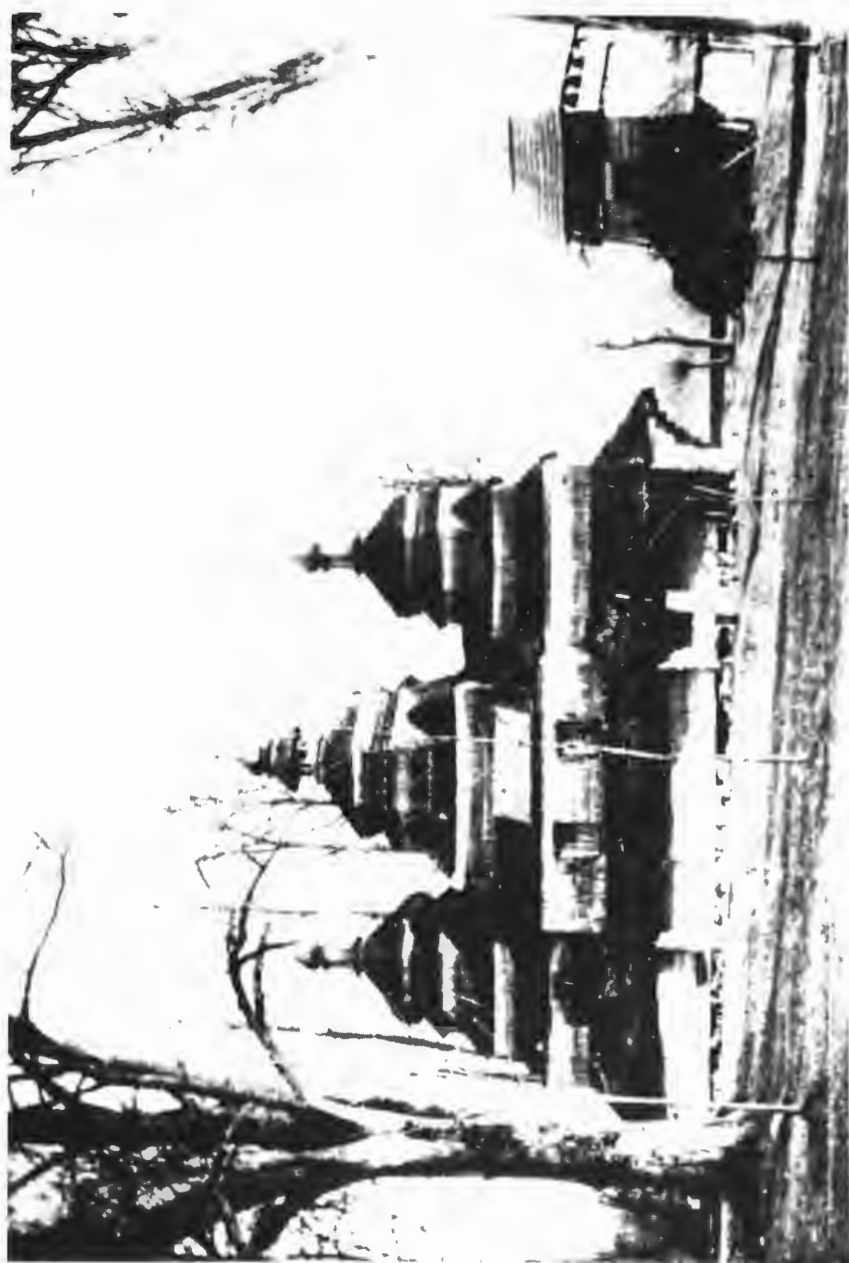
35. Ужок на Закарпатті. Церква арх. Михайла, 1745.

36. Кривка б. Турки. Церква св. Миколи, 1763, перенесена до Львова 1930.

37. Кривка, вхід до церкви (після віднови)

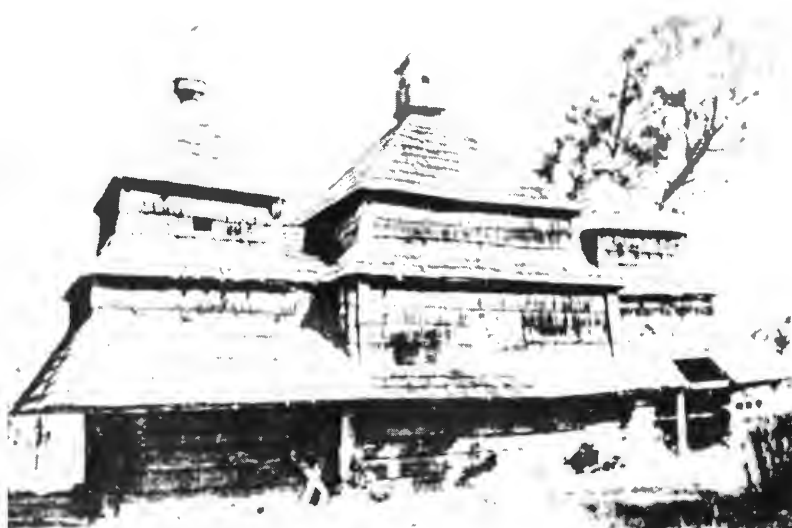
38. Бусовисько, пов. Старий Самбір. Церква Різдва Богородиці, 1773.

39. Дубівці, 1775.

40. Поздич б. Перемишля. Церква св. Василя, 1777. Вид від півночі.

41. Хвєртъ, б. Ліська. 1708. Знищена по війні

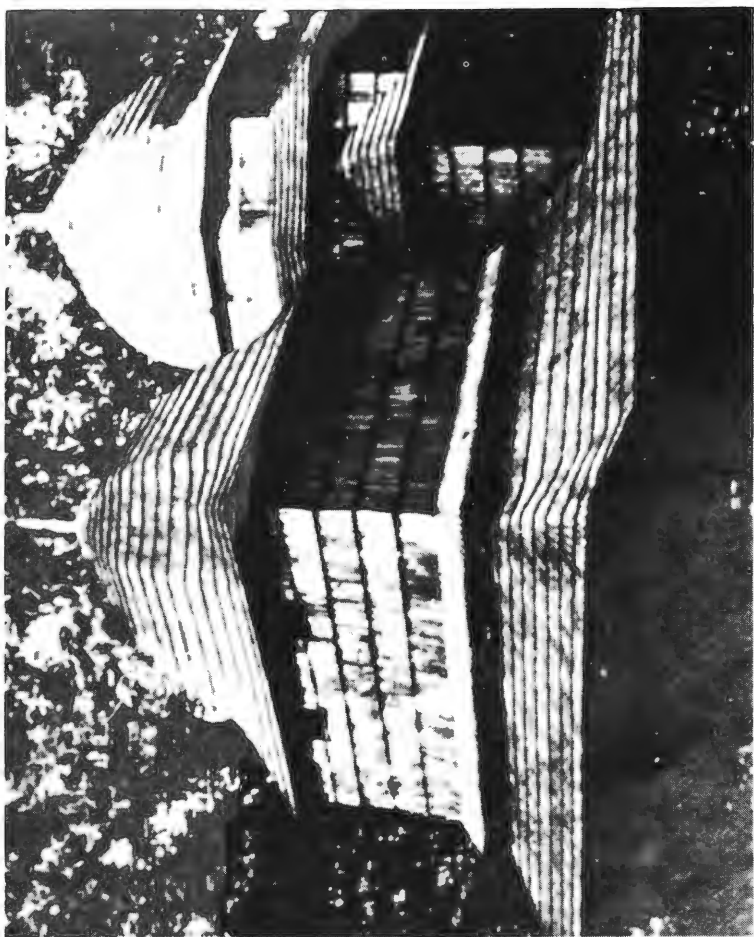
42. Ботелка Вижня б. Турки. Церква 18 ст.

**43. Велика Горожанка, пов. Миколаїв. Церква Введення в храм, 1798.
Оббита бляхою 1922. Фото 1968.**

44. Велика Горожанка, дзвіниця

45. Ровень б. Ліська. Церква Покрова Матері Божої, 1780.

46. Підгороддя, б. Рогатина. Церква 18 ст.

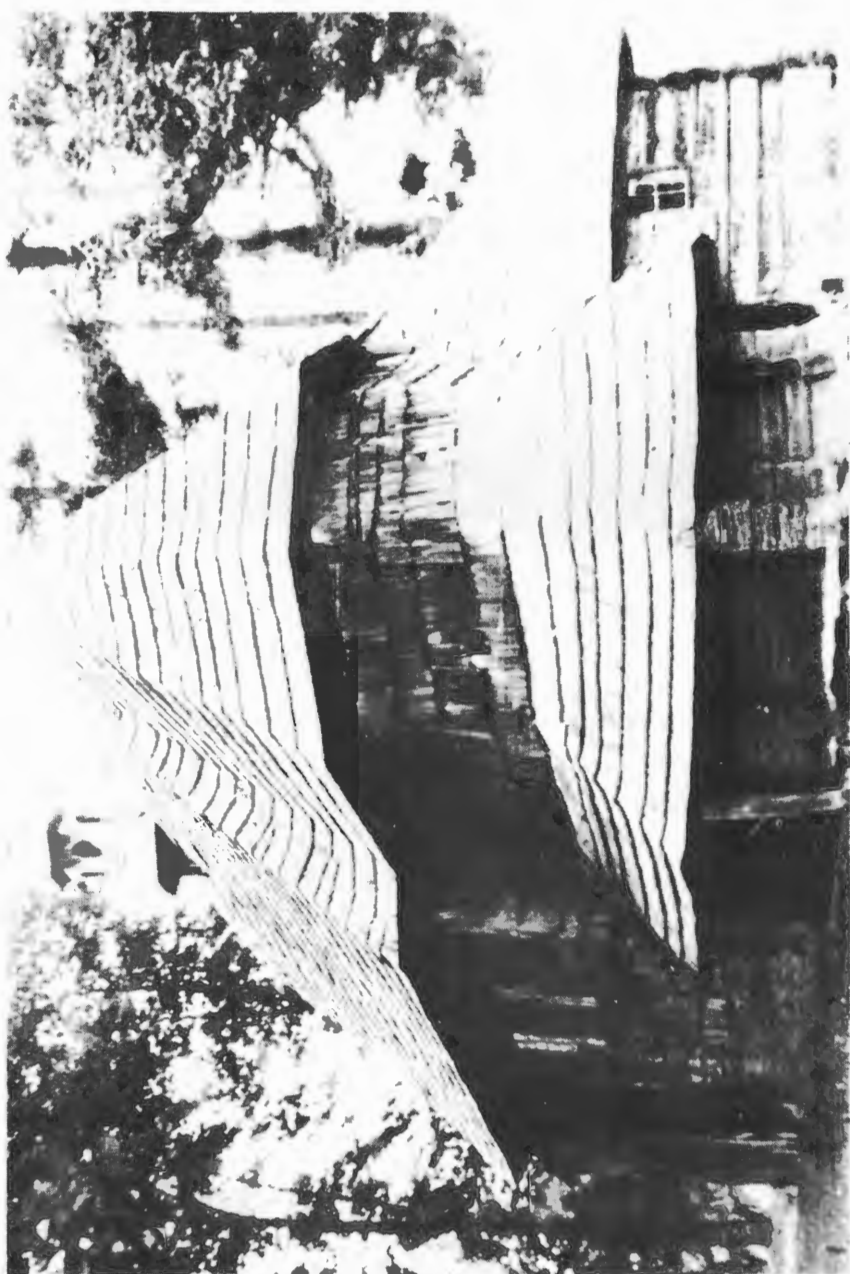
47. Ясениця Замкова, пов. Ст. Самбір. Дзвіниця 1760, після віднови

48. Сусолів, пов. Самбір. Церква Вознесення Господнього, 1780.

49. Смільний б. Ліська. Церква арх. Михайла, 1791. Фото 1973.

50. Устіянова Горішня, пов. Устрики Долішні. Церква св. Параскеви, 1792.

51. Ходорів, церква свв. Косми і Дам'яна, 1798. Фото 1917.

52. Тухолька, пов. Сколе. Церква 1845.

53. Чуква, пов. Самбір. Церква 1850.

54. Гошів, пов. Устрики Долішні. Церква 1858, перекрита бляхою, що знищило первісні форми будови

55. Антонівка б. Жидачева. Церква Введення в храм Богородиці, 1865. Фото 1968.

56. Залужжя, пов. Львів. Дзвіниця 18 ст.

57. Збора б. Калуша. Дзвіниця 18 ст.

58. Смерек б. Ліська. Церква св. Дмитра, 1875. Знищена по війні

59. Розлуч, пов, Ст. Самбір. Церква Різдва Богородиці, 1876. Відновлена

60. Матків б. Турки. Церква 1838

61. Росохач, пов. Турка. Церква 1861. Вид зі сходу

62. Ковшиничі, пов. Самбір. Церква Преображення Господнього,
1867. Фото 1968.

63. Лютовиська, пов. Устрики Долішні. Церква 1899, вид із заходу

64. Лютовиська, вид зі сходу

**65. Мита, пов. Турка. Церква св. Івана Хрестителя,
1879. Вид від сходу**

66. Івашківці, пов. Турка. Церква св. Миколи, 1921. Вид зі сходу

67. Цівків, п. Любачів. Церква св. Михаїла, 1719 (в руїні, фото 1969 р.)

68. Турка Горішня. Церква Успіння Пр. Богородиці, 1750. Добре збережений тип наметового покриття

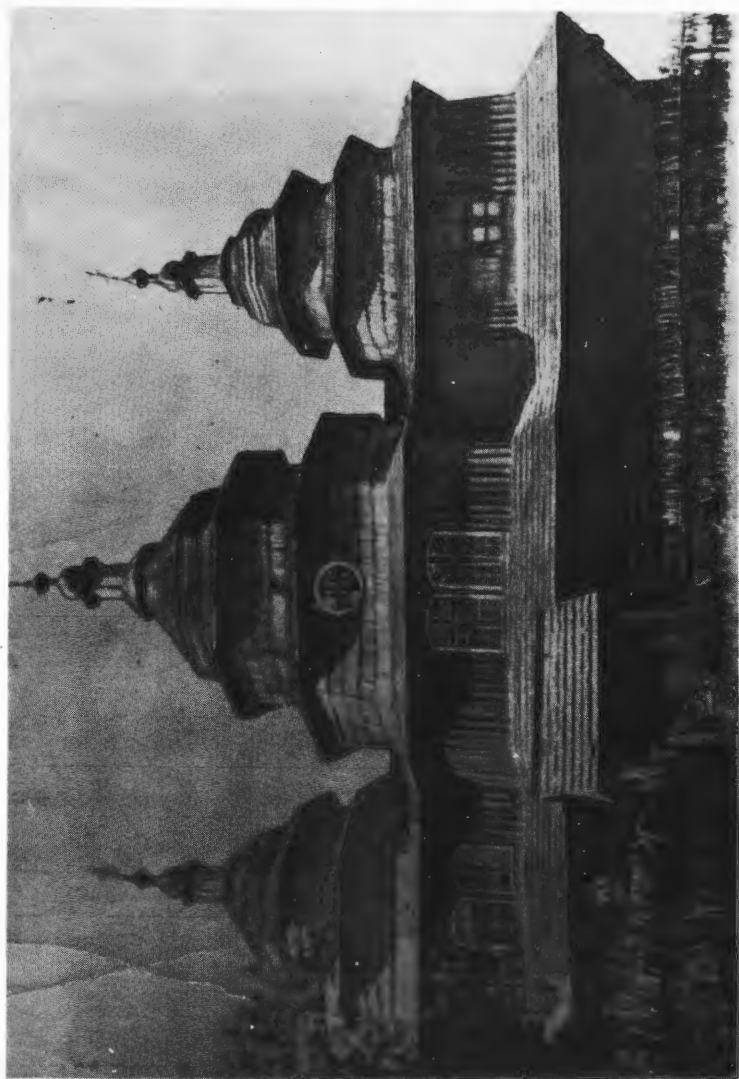
69. Гнила, пов Турка. Церква св. Михаїла, 1772

70. М'якіш Старий, б. Ярослав. Церква Покрова Пр. Богородиці,
1811 (в руїні, фото 1969 р.

71. Вовче Горішнє, б. Перемишля. Церква Введення Пр.
Богородиці, 1887

72. Присліп, пов. Турка. Церква Собору Пр. Богородиці, 1895

СХЕМАТИЧНА МАПА РОЗМІЩЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ

